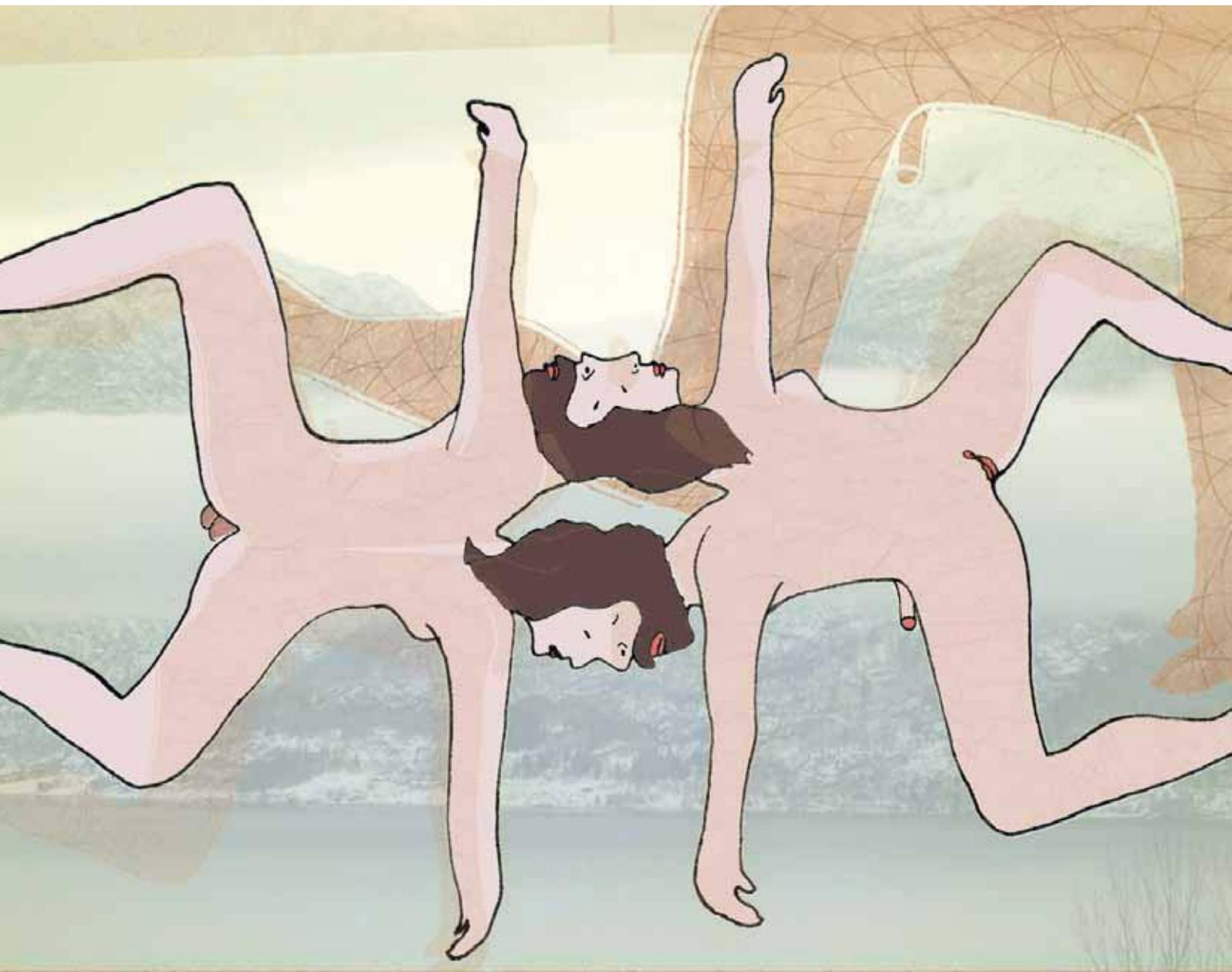

FORTID

Historiestudentenes tidsskrift, UiO NR 1-2010 • 7. ÅRGANG • KR 50,-

KVINNFOLK, KARFOLK – KVA FOLK?

Øystein I. Viken: Myteomspunnen og mytespinnande; **Hanne Line Hvalby:** Kjærlighet og religion i brevene fra Heloise; **Bjørn Bandlien:** Kong Sverres maskuliniteter; **Britta Staxsrud Brenna:** Kjønn, kjærlighet og artenes historieskriving; **Liv Thoring:** Mødrene alle sviaket; **Per Ditlef Fredriksen:** Kjønn, livsstil og dødsstil i folkevandringstid; **Erling Sandmo:** Fra kvinne- til kjønns historie – og tilbake?; **Eirinn Larsen:** Historiens kjønn og generasjoner; **Gro Hagemann:** Replikk; **Marie Nordberg:** Den historisk foränderliga manskroppen; **Kerstin Bornholdt:** "Sportskvinne av i dag" – fra mellomkrigstidens debatt om kvinnekroppens foränderlighet; **Ingeborg Guttormsgaard Engh:** Kvinnelig omskjæring i Egypt; **Eirik Hvinden Melstrøm:** Abortsaken som politisk ressurs for New Right; **Reinert Skumsnes:** Kjønnroller i det gamle Egypt

ISSN 1504-1913

Trykkeri: 07 Gruppen

Redaktører: Espen Thoen og Nina Maria Rud

Temareaksjonen: Sveinung Boye, Hanne Line Hvalby,
Øystein Idsø Viken, Nina Maria Rud

Redaksjonen: Sveinung Boye, Espen Olavsson Hårseth,
Didrik Dyrdal, Hanne Line Hvalby, Haakon Andreas Ikonomou,
Christoffer Kleivset, Dan Roger Luneborg Kvilstad, Mali Lunde,
Marthe Glad Munch-Møller, Nina Maria Rud, Espen Thoen,
Øystein Idsø Viken, Mari Salberg, Kristin Li, Alexander Lindseth
Fjellestad, Ove Pils Torheim-Sandvik og Magnus Aasrum.

Illustrasjon og grafisk utforming:

Framsidedeillustrasjon: "Svev" av Janne Skeie Olsen

Baksidedeillustrasjon: "Rom" av Janne Skeie Olsen

Layout: Randi Holth Skarbø.

Kontakttelefon: 482 61 829 (Nina Maria Rud)
og 930 87 155 (Espen Thoen)

E-post: redaksjonen@fortid.no

Nettside: <http://www.fortid.no/>

Kontaktadresse: Universitetet i Oslo, IAKH, Fortid,
Pb. 1008 Blindern, 0315 Oslo

Fortid er medlem av tidsskriftforeningen,
se <http://www.tidsskriftforeningen.no/>

Fortid utgis med støtte fra Institutt for arkeologi, konservering og
historie ved Universitetet i Oslo, SiO og Norsk kulturråd.

INNHALD

- 5 **Leiar**
Nina Maria Rud
- Kommentar**
- 6 **Myteomspunnen og mytespinnande**
Øystein I. Viken
- 8 **Kunsten å fenge: Masteroppgavene 2009**
Hanne Line Hvalby
- På tema**
- 12 **Vill som en løve, mild som et lam
Kong Sverres maskuliniteter**
Bjørn Bandlien
- 16 **Kjønn, kjærlighet og artenes historis-
skrivning. Eller, Donna Haraways historier**
Brita Staxsrud Brenna
- 19 **Mødrene alle sviktet**
Liv Thoring
- 22 **Kjønn, livsstil og dødsstil i
folkevandringsstid**
Per Ditlef Fredriksen
- 28 **Fra kvinne- til kjønns historie – og tilbake?
Om kjønnsperspektivets betydning i det
norske historiefaget**
Erling Sandmo
- 31 **Historiens kjønn og generasjoner:
Et tilbakeblikk på norsk kvinne- og
kjønns historie**
Eirinn Larsen
- 38 **Replikk til Eirinn Larsen
og Erling Sandmo**
Gro Hagemann
- 39 **Kjærlighet og religion i brevene fra Heloise**
Hanne Line Hvalby
- 46 **Stilige män, maskulina män, feminina
män och metromän – Den historiskt
föränderliga manskroppen**
Marie Nordberg
- 56 **”Sportskvinne av i dag”
– fra mellomkrigstidens debatt om
kvinnekroppens foranderlighet**
Kerstin Bornholdt
- 63 **Kvinnelig omskjæring i Egypt:
Endring eller kontinuitet?**
Ingeborg Guttormsgaard Engh
- 69 **Kulturell konflikt i USA: Abortsaken
som politisk ressurs for New Right**
Eirik Hvinden Melstrøm
- 75 **Kjønnsroller i det gamle Egypt**
Reinert Skumsnes
- Bokmeldingar**
- 81 **Rumble in the jungle**
Henrik Melgaard Christensen
- 82 **Nye idealer i eneveldets siste år**
Mali Lunde
- 83 **ML-bevegelsen sett nedenfra**
Dan Roger Lundeborg Kvilstad
- 84 **GLADIATOR Finn Thorsager
– fra jagerpilot til flykaptein**
Hallvard Stangeland

LEIAR

Redaksjonen ved redaktør Nina Maria Rud

”Blir det jente eller blir det gut?!” Dei fleste som ventar born stiller seg nok dette spørsmålet på eit eller anna tids- punkt i ventetida før ein fødsel. Storparten av oss vert dermed tenkt på som, og forsøkt plassert inn i kategorien, gut *eller* jente allereie på fosterstadiet. Ved fødselen vert barnets kategoritilhøyre formelt stadfesta i fødselsattesten. Det same skjer når dødsattesten skal fyllast ut. Kjønn er dermed del av livet; frå det knapt nok har starta, til det brått er slutt.

Med tiårets fyrste nummer av *Fortid* ynskjer redaksjonen å invitere til refleksjon rundt kjønnskategorisering. Me ynskjer mellom anna å rette merksemda mot dei stadig skiftande rammene forståinga av, og førestillingar om, kjønn legg rundt menneskeleg livsførsel.

Kva skjer til dømes når etablerte førestillingar om kva kvinner og menn kan, og ikkje kan, gjere vert utfordra og rokka ved? Kerstin Bornholdts artikkel om mellom- krigstidas ordskifte rundt kvinnelege idrettsutøvarar er eitt blant fleire skriftstykkje i denne utgåva i *Fortid* som gjev oss eit innblikk i eit slikt paradigmeskifte.

Fortidredaksjonen ynskjer også at dette nummeret skal gjere det nærliggjande for oss, som verksame historikarar, å spørje oss sjølv om me pr. dags dato fullt og heilt har for-

stått verdien av kjønnsperspektivet som analytisk verkty og middel til å nærme oss fortidas menneske? Er det berre kvinnehistoria blant historiedisiplinane som kan, og burde, dra nytte av å sjå fortida i eit kjønnsperspektiv, eller finst det også andre område i det historiefaglege landskapet som i større grad burde sjå potensialet i å inkorporere kjønn i sine metodiske innfallsvinklar til fortida? Med utgangspunkt i eit historiografisk blikk over norsk kvinnehistorie bidrar artiklane til Erling Sandmo og Eirinn Larsen til å lyssetje og aktualisere desse problemstillingane.

Redaksjonen håper denne utgåva av *Fortid* og invitasjonen til refleksjon kring kjønnskategorisering, også opnar opp for refleksjon kring oss sjølv som menneske: humanioras grunnleggjande prosjekt.

Kvinnfolk, karfolk og alle andre: les vel!

Redaktørskifte

Fortid skifta på nyåret redaktørar. Espen Thoen og Nina Maria Rud tok då over for Øystein Idsø Viken og Haakon Andreas Ikonomou. Redaksjonen nyttar difor høvet til å takke Øystein og Haakon for storslått innsats førre året. Me håper å kunne vidareføre det gode redaksjonelle samarbeidet som desse to i stort monn har bidrege til.

Myteomspunnen og mytespinnande

Øystein Idsø Viken, masterstudent i historie, UiO

Mytar er på mange måtar historievitskapen sin negativ og hovudfiende. Den moderne historieforskinga baserar seg på ein kjeldekritisk metode som nett har som prosjekt å avvise ein kvar grad av sanningssvikt. Fablar og krøniker får i dette tilfellet ein mytologisk, eventyrmessig, kvalitet. Mykje av det historievitskapelege prosjektet ligg difor i å utarbeida *episteme*, etablert, såkalla sikker, veten, i motsetnad til dei overtydingsbaserte antakingane, Platons *doxa*. I eit slikt prosjekt utgjer mytane irrasjonelt, usikkert og tidvis metafysisk ugras ein søker å luka bort.

Mytar er ofte sett på som *forhistoriske* fenomen. Tradisjonelt tyder dette gjerne historieoppfatninga før *historieskrivinga*. Samstundes kan mytar like gjerne vera samtidige fenomen, oppfatning av samheng som ligg utanfor, eller nært forut for, den rådande fortolkinga. Ved at desse oppfatningane utfordrar den etablerte sanninga står det ein konstant tvikamp mellom det ein til ei kvar tid kallar "historia" og dei marginaliserte mytane. Denne kampen styrkar faget sitt sjølvmedvit og skapar dynamikk i historieforståinga vår.

Historieforskinga knusar derimot ikkje berre mytar, på sett og vis produserar den òg nye. Dagens mytar er ofte tidlegare paradigme sin sikre veten. Mytar er såleis ofte eit tilbakelagt stadium, tidlegare tider sin naivitet. Etablert sanning står samstundes i stadig fare for sjølv å gå over i dei mytiske rekkjer etter som ny kjennskap kjem til. Vidare trugar gjerne mytar i bakgrunnen som ein tidlegare storboksar klar til å ta tilbake beltet. Tidlegare mytar står nemleg gjerne disponible som alternative teoriar: Klare til å ta over og rista

av seg si mytiske skugge dersom ei ny opning viser seg, til dømes om ny empiri kjem til, eller om det etablerte sanningsparadigme utviser ein kritisk svikt.

Mytar er òg historievitskapen sine parasittar, forteljingar som snyltar på den vitskapelege framstillinga. I iveren etter å fortelja ei god historie dukkar det opp uekte påstandar om samheng som gjerne tek utgangspunkt i fleire faktiske forhold. Anten det skuldast vilje til å fabrikkera ei skeiv framstilling eller mangel på bevisførande data, skapast det såleis ei medviten fabrikkering av historia. Ved å dra nytte av meir truverdige og aksepterte samanhengar, klarar desse mytane vidare å legitimera sin eksistens.

Den mest skadelege bruken av mytisk historieframstilling er kanskje i politisk populistisk kontekst. Her er det gjerne ei myteomspunnen gloriøs fortid som blir trekt fram, faktiske hendingar satt i eit religiøst eller kvasivitskapeleg mytologisk perspektiv. Den politiske funksjonen til bruken av mytar vart mellom anna trekt fram i fleire artiklar av siste årgang av *Fortid*.¹ Her vart det vist korleis forteljingar om tidlegare storskap kan bli brukt for å spinna eit glorifisert legitimerande tryggleiksnett kring eit meir eller mindre legitimt samtidig regime. At dei antikke imperia framleis innehar ei kraftig politisk symbolkraft i dag viser oss til dømes at historiske symbol kan ha ei seigliva og funksjonell mytespinnande makt over store tidsperiodar. Historiske hendingar kan i slike tilfelle utgjera svært skadande materiale. Historievitskapen si oppgåve er då å agera som nedrustningsinspektør som kontrollerar at tolkingane går rett for seg. Som Ola Svein Stugu

skreiv i *Fortid* nummer to 2009 med tilvising til Slobodan Milošević: ”Fortida var råstoffet, men det var måtane ho vart tolka og bruka på som gjorde ho til eit effektivt våpen”.²

Vitskapshistoria viser oss likevel korleis skiljet mellom vitskap og kvakksalveri ikkje er opplagt. Sjukdomshistoria, som var tema for nummer fire av *Fortid* førre årgang, er eit døme på dette. Medisin og sjukdomsforståing er eit område kor idéhegemoniet har vore klårt og paradigmeskifta radikale. Mykje tidlegare etablert medisinsk veten har seinare nærmast vorte banalisert som overtru og – nettopp – mytar. På same vis kan solide rasjonelle forklaringsmodellar i historievitskapen smuldra opp i irrasjonelt støv dersom nokon skulle svinga slegga mot ein svikt i den teoretiske konstruksjonen.

For eit fag viss hovudprosjekt er å avdekkja sanning er det likevel viktig å halda fram med å aktivt avvise mytane, sjølv om det tyder å skyva noverande vitskapeleg kunnskap ut i den mytiske skuggen. Utan å posisjonera seg i forhold til noko fiktivt ville det vera umogleg å hevda at faget skildrar noko reelt. Mangel på innsikt i alternative oppfatningar av samanheng ville dessutan ha fastlåst faget i ein rigid posisjon utan høve for sjølvutvikling. Vilja til å riva ned er ein av dei mest sentrale drivkreftene i historievitskapeleg forskning, evna til å byggja opp må vera tilsvarande. Det finst mangfaldige *spin doctorar* som freistar og evnar å dra historieførståinga i ei tendensios mytisk lei. Historieforskinga si oppgave må vera å avdekkja denne strategien for kva han er, mystifistisk sukkerspinn utan næringsinnhald, samtidig som ein må veva eit rasjonelt his-

torieteppe tilsynelatande utan laustrådar – klar til på nytt å raknast opp dersom den skulle visa seg å ikkje henga saman.

Teksten er eit omarbeida utdrag frå ein tale halden ved Tidsskriftdagen 2009.

Noter

- 1 Sjå t.d. Iver Neumann, ”Det russiske imperium”, i *Fortid* vol. 6 nr. 3, Oslo, 2009, 31–36 og Terje Emberland, ”Å stjele godt bondeblod”, *Fortid* vol. 6 nr. 2, Oslo, 2009, 19–28.
- 2 Ola Svein Stugu, ”Historie som våpen, historie som meining”, i *Fortid* vol. 6 nr. 2, Oslo, 2009, 41.

Kunsten å fenge: masteroppgavene i 2009

Hanne Line Hvalby, masterstudent i historie, UiO

Tematisk og tidsmessig er det et viktig mangfold blant de innleverte masteroppgavene ved Universitetet i Oslo i 2009. Skjønt Jon Iddeng ikke lenger arbeider ved UiO og det i skrivende stund ennå er usikkert hva som skjer med Arnved Nedkvitnes stilling, eksisterer eldre historie heldigvis fremdeles ved universitetet vårt. Underholdene og spennende masteroppgaver er imidlertid ikke begrenset til én tid, og her følger et lite utvalg.

Fordums tid

Kronologisk begynner oppgavene i det forlokkende romerriket, hvor Mira Berglund Nyløvold har analysert hvordan den romerske historikeren Sveton (70–ca. 140? e.Kr.) benyttet seg av god-ond tematikken i biografiene han forfattet over keiserne Vespasian ("god", keiser 69–79 e.Kr.) og Domitian ("ond", keiser 81–96 e.Kr.). Sveton fremstilte riktignok ikke alt svart/hvitt, men han hadde en stereotypisk *oppbygging* av biografiene og fulgte *normen* for hvordan disse keiserne ble oppfattet i romerriket.¹ Likevel, mener Nyløvold, så hadde ikke Sveton en didaktisk ambisjon med disse biografiene, de var snarere ment å mate leseren med ren informasjon.² Nyløvold tar dermed opp hvordan den store avstanden i tid fører til at vi i dag har problemer med å forstå Svetons måte å skrive historie på, formet som den var av romernes ide om at et menneskes moral var grunnleggende for alle dets handlinger, i et Roma hvor den beste retorikken var den sanneste.³ Leseren må dermed være bevisst på at keiserne i Svetons biografier kan inneha lite av sine opprinnelige personligheter, det er nemlig romerske *idealer* som først og fremst har preget Svetons arbeider.⁴

Historikere av nyere dato er imidlertid også påvirket av underliggende føringer, og i arbeidet med perioder langt tilbake i tid ofte også tvunget til å ta valg ut fra mangelfullt kildegrunnlag. Tor

mod Storsveen Throndsen har med dette som utgangspunkt analysert hvordan keiser Theodosius' (347–395 e.Kr.) lovforbud mot hedenske templer og all romersk kult er blitt behandlet av historikerne Michael Grant og Averil Cameron. Inspirert av teoriene til tenkere som Hans-Georg Gadamer, Hayden White og Paul Ricoeur (som forhåpentligvis ikke er helt ukjente navn for historiestudenter som har tatt ex.fac.), søker Throndsen å vise hvordan meningsinnholdet i historikers verk preges av underliggende teorieier.⁵ Uavhengig av om man driver med senantikken eller ei så er Throndsens oppgave dermed relevant lesning for masterstudenter.

Nye tider for kar- og kvinnfolk og baglerne

Deretter kan vi dreie lesningen mer enn 700 år frem i tid, og nordover, til Øystein Vigrestads oppgave om baglernes organisering fra 1196–1202. Her argumenterer han for at det bildet som *Sverres saga* gir av baglerne som P.A. Munch forsterket, og som andre historikere har godtatt – er feilaktig. Sagaen, mener Vigrestad, var nemlig del av et forsoningsprosjekt mellom birkebeinerne og baglerne. Dermed ble blant annet stormennene underkommunisert i sagaen, selv om det var de som hadde vært den drivende kraften i kampen mot Sverre.⁶ Torjus Moland drøfter på sin side de eventuelt mer fredelige sider ved noen av de norske

stormennene. I sin studie om høviskhhet ved det norske jarlesetet rundt midten av 1100-tallet, har han undersøkt hvordan selvbeherskelse og verbale, fremfor fysiske, våpen blir fremstilt i *Orknøyinges saga* og i skaldedikt. Egenskapene glede, humor og vennlighet var i vinden på kontinentet og i England på denne tiden, og kan også ha preget omgangsformene ved jarlesetet.⁷

Fra 1100-tallets stormenns maskuline idealer, til 1700-tallets topografer⁸ syn på kvinner: Maria Halles friske pust av en masteroppgave, ”Her er Qvindfolkene meget drivtuge”, handler om de norske og svenske topografenes syn på kvinners arbeid og forbruk. Herrene var hovedsakelig embetsmenn, noe som kunne prege deres beskrivelser av arbeidende kvinnfolk, for i motsetning til embetstandens kvinner, som hadde tid og krefter til å lære seg yndig og behagelig oppførsel, så mestret ikke de mer hardtarbeidende kvinnene ”[d]en kunst at behage” – likevel kunne de ha andre fordelaktige og ”relevante” egenskaper, som å være ”smukke”, eller ha ”tykke Bryster”.¹⁰ Imidlertid var topografene mest opptatt av om kvinnene var flittige og dyktige i arbeidet sitt, og den samlede oppfatningen var at dette var de.¹¹ I kildene har Halle dermed funnet et positivt syn på kvinners bidrag til lokaløkonomien, dette til forskjell fra mye tidligere historieforskning om kvinner i arbeid, hvor et makt- eller elendighetsperspektiv ofte er blitt lagt til grunn.

Begreper som makt og elendighet kunne imidlertid vært helt passende å bruke i Kristin Hatledals studie av en kvinne i arbeid. Etter andre verdenskrig ble Dagmar Lahlum dømt for å ha arbeidet i det tyske sikkerhetspolitiet, men dommen, mener Hatledal, var vel streng i forhold til hva Lahlum skulle ha gjort, og sannsynligvis var det Lahlums stempel som tyskerjente som resulterte i den harde dommen. Først etter Lahlums død i 1999 avslørte britiske arkivrapporter at hun under krigen egentlig hadde jobbet for det britiske etterretningsvesenet og for hjemmefronten.¹²

Krig fremdeles populært

Historiestudentenes interesse for de fleste aspekter knyttet til andre verdenskrig har dermed vart ved også i 2009. Imidlertid har de befattet seg mer med andre land enn hva som var tilfellet i 2008. Johannes Enstad drøfter for eksempel hvordan beleiringen av Leningrad er blitt fremstilt og vurdert i Sovjetunionen og Russland i perioden 1941–2009. Skjønt beleiringen var som en ”gigantisk utryddelsesleir” og førte til nesten

like mange døds ofre som i Auschwitz, er det beleiringsmyten om ”heltebyen” med sine tappert kjempende ”helteborgere” som fremdeles står sterkest i Russland i dag. Dette ikke bare fordi myten har vært nyttig for forskjellige regimer i arbeidet med maktlegitimering, men også fordi mennesker har behov for å skape orden og mening i minnet om fortiden.¹³

Grusomme hendelser opp gjennom historien har som regel skapt et slikt behov for å finne meningen bak, noe også Alexander Fosse Andersens spennende analyse av historikerdebatten om etterkrigspogromer og overgrep mot jøder i Polen etter andre verdenskrig vitner om.

En gruppe historikere har hevdet at jødene selv var skyld i disse hendelsene, ettersom de hadde fremstått som deltagere i det kommunistiske maktapparatet, mens andre mener det var kommunistene selv som stod bak. Imidlertid er det en god del historikere som mener hendelsene var grunnet i polsk antisemittisme, og/eller en frykt for at jødene kom til å kreve tilbake overtatte eiendeler. Det konkrete resultatet av hendelsene var uansett en stor jødisk emigrasjonsbølge ut av Polen.¹⁴

Mange av emigrantene bosatte seg i ”det lovede land”, og den krigerske situasjonen mellom Israel og nabolandet Syria er temaet for Petter Stenberg sin masteroppgave. Han mener vesentlige elementer i hvordan våpentilstanden mellom landene ble forhandlet frem i 1949, aldri er blitt grundig nok studert, og at dagens ikke-eksisterende diplomatiske forhold mellom landene kan spores tilbake til nettopp disse forhandlingene. FN utsatte nemlig de kritiske avgjørelsene om landområdene det ble kjempet om, og denne unnlatheten skapte dermed, som Stenberg så fengende uttrykker det: ”a state of belligerency”.¹⁵

Underholdning

Nettopp det å skape fengende overskrifter er noe som historikere i lang tid har vært makeløse på, og det viste seg også i 2009s mastere: ”We’re lovin’ it?”, er for eksempel tittelen på Fredrik Strid sin oppgave om norsk mottakelse av amerikansk kultur på 80-tallet.¹⁶ ”Fisk og følelser” av Gunnar Mørk – om fiskerispørsmålet i norsk EU-debatt før avstemningen i 1994 – er et annet godt eksempel,¹⁷ samt Ingvil Urdals ”Det forgjettede land?”, som er en drivende godt skrevet oppgave om 1970- og 80-tallets debatt om norsk bistand til Tanzania. Urdal har analysert hvordan norsk polarisering av debatten om, samt kunnskaps-

mangel om og først og fremst idealisering av Tanzania, kom i veien for en realistisk fremstilling av tanzaniernes menneskerettighetssituasjon og tanzanianske myndigheters økonomiske politikk.¹⁸ For alle historiestudentene hvis oppgaver dreier seg om Tanzania, er nok lesning av Urdals oppgave vel anvendt tid, i tillegg er den en fin kilde til å lære litt om Norges politiske historie.

En annen fin kilde til norsk politisk historie er Henrik Melgaard Christensens oppgave om Arbeiderpartiets språkpolitikk. Han har på vel-skrevet vis vist hvordan ideologi, men også taktikk, var med på å forme fremmingen av forrige århundres samnorske folkemål, som AP hevdet var ”norskere” enn riksmål, nærmere folks ”naturlige talemål” enn nynorsk, samt arbeiderklassens eget språk.¹⁹ Spesielt på 1950-tallet skapte denne språkformen mye debatt og sterke følelser, og Christensen skriver at: ”En kan mistenke AP for at det egentlig ikke var språkfreden som var viktigst, men samnorsken.”²⁰ Etter hvert måtte imidlertid AP endre taktikk, og fokuset ble rettet mot å styrke nynorskpolitikken – frem til 1990 ble derfor alle statlige stedsnavn i Norge skrevet på nynorsk.²¹

Veien er kanskje ikke så lang fra språklig til religiøs rivalisering: Nils Olav Berge har skrevet om et svært spennende tema med sin oppgave om protestantisk angst og religiøse lovbrudd på 1600-tallet. Sakene han har tatt utgangspunkt i omhandler trolldom, gudsbespotting, ulovlig litteratur, manglende respekt for prester og prester som har tedd seg dårlig i embetet. Et av Berges mål har vært å ta religionen på alvor, og ikke bare behandle den som et middel for statlig kontroll. Rettsystemet har han betraktet som en samling individer med selvstendige tenkesett, og ikke bare en stor og upersonlig administrativ enhet. Spørsmålet han har ønsket å finne ut av var: Eksisterte en reell frykt og angst hos øvrigheten overfor religiøse lovbrudd – eller behandlet de alle sakene kontrollert og rutinemessig?²²

For å finne ut svaret, eller for å lese andre oppgaver av masterstudentene ved UiO fra 2009: Klikk deg inn på: <http://www.duo.uio.no> Eller lån et eksemplar av den ønskede oppgaven på Universitetsbiblioteket i Oslo (Georg Sverdrups hus), da vel!

Noter

- 1 Nyløvd, *En god og en ond keiser?*, 103–04.
- 2 Nyløvd, *En god og en ond keiser?*, 105–06.
- 3 Nyløvd, *En god og en ond keiser?*, 106.
- 4 Nyløvd, *En god og en ond keiser?*, 106–07.
- 5 Throndsen, *Verket og beskrivelsen*.
- 6 Vigrestad, *Baglernes organisering 1196–1202*, 120.
- 7 Moland, *Ragnvald Kale Kolsson og Orknøyningenes saga*.
- 8 I betydningen stedsbeskrivere.
- 9 Topograf sitert av Halle, *Her er Qvindfolkene meget drivtuge?*, 66.
- 10 Topograf sitert av Halle, *Her er Qvindfolkene meget drivtuge?*, 66.
- 11 Halle, *Her er Qvindfolkene meget drivtuge?*, 67.
- 12 Hatledal, *Krigsbeltinne eller tyskarjente?*.
- 13 Enstad, *Mellom triumf og tragedie*.
- 14 Andersen, *Antisemittisme i Polen etter Auschwitz?*.
- 15 Stenberg, *Creating a state of belligerency*.
- 16 Strid, *We'r lovin' it?*.
- 17 Mørk, *Fisk og følelser*.
- 18 Urdal, *Det forgjettede land?*, 102–103.
- 19 Christensen, *På norsk folkemåls grunn*.
- 20 Christensen, *På norsk folkemåls grunn*, 100.
- 21 Christensen, *På norsk folkemåls grunn*.
- 22 Berge, *Ortodoksiens grenser*.

Litteraturliste

- Andersen, Alexander Fosse. *Antisemittisme i Polen etter Auschwitz? Etterkrigs pogromer og overgrep mot jøder i Polen 1944–1948: En analyse av historikerdebatten etter 1989.* (2009.)
- Berge, Nils Olav. *Ortodoksiens grenser: Protestantisk angst og forestillinger mot religiøs rivalisering i Norge på 1600-tallet.* (2009.)
- Christensen, Henrik Melgaard. *På norsk folkemåls grunn: Arbeiderpartiets språkpolitikk fra 1929 til 1990.* (2009.)
- Enstad, Johannes. *Mellom triumf og tragedie: Beleiringen av Leningrad (1941–1944) i sovjetisk og postsovjetisk historiografisk tradisjon.* (2009.)
- Halle, Maria. *Her er Qvindfolkene meget drivtuge? Topografenes syn på markedsrettet arbeid og forbruk i Norge og Sverige 1750–1800.* (2009.)
- Hatledal, Kristin. *Krigsbeltinne eller tyskarjente? Historia om Dagmar Lablum – i lys av andre etterretningskvinner.* (2009.)
- Moland, Torjus. *Ragnvald Kale Kolsson og Orknøyningenes saga: En studie om høviskhet.* (2009.)
- Mørk, Gunnar. *Fisk og følelser: En kvalitativ historisk studie av hva som gjorde fiskerispørsmålet så sentralt i norsk EU-debatt i forkant av 1994-avstemningen.* (2009.)
- Nyløvd, Mira Berglund. *En god og en ond keiser? Idealkeiseren og hans motsats i Svetons De vita Caesarum.* (2009.)
- Stenberg, Petter. *Creating a state of belligerency: A study of armistice negotiations between Israel and Syria in 1949.* (2009.)
- Strid, Fredrik. *We'r lovin' it? McDonald's i Norge under perioden 1983 til juni 1991 och synet på företaget som en symbol för amerikansk kultur.* (2009.)
- Throndsen, Tormod Storsveen. *Verket og beskrivelsen: En metodologisk analyse av Theodosius' antipagane lover.* (2009.)
- Urdal, Ingvil. *Det forgjettede land? En analyse av den norske Tanzania-debatten, med hovedvekt på perioden 1971 til 1985.* (2009.)
- Vigrestad, Øystein. *Baglernes organisering 1196–1202: En analyse av tendensen i birkebeinertradisjonen.* (2009.)

Studentenes egen bokhandel

Butikken er ikke akkurat din, men den er eid av studentene gjennom SiO. Akademika ble opprettet av studentene i 1952 fordi man ønsket god og rimelig tilgang til pensumlitteratur, faglitteratur, skjønnlitteratur og alt annet man har bruk for i studiene.

Det betyr at du er med på å bestemme, både som kunde og som student. Vår målsetting er kort og godt å sørge for at du får det du trenger, og bidra til å gjøre studiehverdagen litt enklere. Høres ikke det greit ut?

akademika[”]
www.akademika.no

VILL SOM EN LØVE, MILD SOM ET LAM

Kong Sverres maskuliniteter

Bjørn Bandlien, ph.d. i historie og førstebibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Oslo

Sverre var en kontroversiell konge i sin samtid. Sagaen om ham viser hvordan hans maskulinitet ble formet i forhold til ulike kontekster og publikum. For å lykkes var det viktig å være en god kriger og flokkleder, men det finnes sterke nedslag av en maskulinitet knyttet til ideen om Guds utvalgte, hellig kriger, og i enkelte tilfeller noe som minner om en munks maskulinitet. Mangfoldet av maskuliniteter tilknyttet Sverre viser at vi ikke bør gjøre middelalderens menn for enkle.

Sverres kongedømme har vært sterkt debattert av historikere i godt over 100 år, siden han representerer en slags overgangsfigur mellom det tradisjonelle kongedømmet basert på en kongetro krigerflokk, og et kongedømme i allianse med kirken og en religiøs legitimering av makten.

De siste årene har debatten blusset opp igjen, særlig med hensyn til Sverres kongeideologi. Mens Fredrik Charpentier Ljunqvist og Lars Lönnroth har fremhevet *teologien* i legitimeringen av Sverres makt ("konge av Guds nåde"), har Sverre Bagge argumentert for at *Sverres saga* først og fremst viser en konge som betrakter sin makt mer som en *rett* i forbindelse med arv og hevn over døde slektninger enn en *plikt* eller *embete*¹.

Denne debatten har direkte relevans for vår oppfatning av Sverres maskulinitet. På 1100-tallet var det flere mannsideal, avhengig om man befant seg i en høvisk, krigersk, kirkelig (som hadde flere undergrupper), eller monastisk kontekst. Det var selvfølgelig ikke vanntette skott mellom de ulike manndomsidealene, og mye tyder derimot på at menn kunne relatere seg til de ulike idealene ut fra hvilken situasjon de befant seg i. Som vi skal se, kan kong Sverre relateres til ulike konstruksjoner av maskulinitet på slutten av 1200-tallet².

1100-tallet i Norge var sterkt preget av at borgerkrigen hadde vart i flere tiår. I 1163/64 hadde den da 7 år gamle Magnus Erlingsson blitt kronet til Norges konge av den

reformvennlige erkebiskop Øystein Erlendsson. Magnus' krav på kronen stod svakt: ikke var han kongssønn, bare dattersønn av Sigurd Jorsalfare. Faren, Erling Skakke, søkte en allianse med kirken for å sikre sønnen et sterkere rettsgrunnlag. Fra slutten av 1170-tallet utgjorde imidlertid et nytt kongesemne, Sverre Sigurdsson, angivelig sønn av kong Sigurd Munn, en stadig sterkere trussel mot denne alliansen. I 1179 falt Erling Skakke for birkebeinerne, i 1184 ble Magnus drept i slaget ved Fimreite. Den fremste kilden til det som ledet til disse hendelsene, er *Sverres saga*, skrevet kort etter Sverres død i 1202. Hva slags maskuline idealer finner vi i sagaen, og hvilken betydning har dette for maktkampen mellom kongesemner?

Sverre representerer ved første øyekast et tradisjonelt krigsideal. Han er den fremste blant birkebeinerne, fram til 1184 kjemper, spiser og sover han med sin flokk rundt omkring i landet. Han betegnes som den modigste av krigere, og han håner gjerne sine motstandere for å være feigere enn birkebeinerne. Etter seieren over Magnus gjør han sine egne menn til lendmenn og gir dem enken etter sine falne fiender til hustruer. Disse elementene er tradisjonelle i den forstand at det å fornærme motstanderen som lite modige og å vise at man kunne kontrollere fiendens kvinner, er en type maktretorikk som går tilbake til vikingtidens skaldediktning. Ifølge denne diktningen var slagmarken den fremste scenen hvor maskulinitet ble manifestert.

Kong Sverre på Vossefjellene (1876). Høsten 1177 dro birkebeinerne over Vossafjellene mot Lærdal. På fjellet ble de overrasket av en snøstorm og frøs nesten ihjel. Sverres hell og sinnsro reddet dem.

Ser vi nøyer etter, ser det likevel ut til at Sverre knyttet seg til nye mannsidealene. Et forhold som indikerer dette, er det mistenkelige fraværet av kvinner i *Sverres saga*, særlig når vi tenker på kvinners ofte fremtredende roller i andre islandske sagaer. Dette synes å være bevisst vektlagt i sagaen: Sverre blir fremstilt som en mann som ikke lar seg påvirke av kvinners innflytelse, men klarer å kontrollere sine lyster. Her virker det som om sagaen ønsker å framstille Sverre som mer moralsk enn sine rivaler for tronen.

Det samme gjelder hans avholdenhet fra sterke drikker. Allerede ved ankomsten til Norge fremheves hans skepsis til sterke drikker. Dette kan ha hatt et sosialt aspekt, siden det bryter med det drikkefellesskapet som tradisjonelt knytter krigergruppen sammen. Samtidig peker det mot en sterkere vektlegging av en indre *viljestyrke* som et tillegg til ytre *kampstyrke*. I en berømt tale mot drukkenskap mente Sverre sine birkebeinere til å moderere sitt inntak av mjød og særlig tysk vin. Drukkenskap leder nemlig en mann først inn i fattigdom; så til skjodesløshet; dernest til lysten for det som er galt – særlig tyveri og forføring av kvinner; noe som igjen fører til grunnløs vold og ikke minst til svekkelse av kroppens helse og styrke. Som den ytterste konsekvens vil man glemme Gud og miste sin sjel. Noe av poenget med Sverres tale, slik jeg oppfatter det, var å oppfordre krigerne til styrke og samhold også utenfor slagmarken, i fredstid. Derfor avsluttet han også talen med noen bevingede ord: han oppfordret

sine menn til å være “ville som løver i strid, men milde som lam i fredstid”.³

Med denne frasen knyttet Sverre seg til de nye europeiske idealene om hellig krig og Kristi krigere. Fram til det 11. århundre hadde termen *miles Christi* – “Kristi krigere”, blitt brukt om dem som hadde ført en åndelig krigføring mot ødemarkens demoner og ikke minst mot sine egne lyster. Fra Gregor VIIIs tid ble begrepet i økende grad anvendt på dem som kjempet med mer materielle våpen for kirkens sak. Tempelridderne var ett av flere forsøk på å forene den monastiske tradisjonen med krigere i kirkens tjeneste. Dette var i utgangspunktet en liten gruppe krigere som innstiftet et brorskap i Jerusalem i 1119 for å beskytte pilegrimer mot hedningene. Den kjente cisterciensermunken Bernard av Clairvaux skrev omkring 1130 en lovprisning av tempelridderne, hvor de særlig ble satt opp mot ridderne ved de engelske og franske hoffene. Ridderne der hjemme var noen nytelsessyke puslinger som var mer opptatt av å vinne oppmerksomhet gjennom langt hår og moteriktig klesdrakt, enn å tenke på å styrke kroppen gjennom asketisk livsførsel. Dette, mente Bernard, gjorde de dårlige ridderne svake og uegnet til å forsvare kristenheten – i det hele tatt var de svært lik kvinner. Denne kontrasten mellom tempelridderne og krigerne hjemme er i tråd med tradisjonell monastisk maskulinitetsretorikk hvor det er faste og bønn som er de viktigste midlene til å oppnå en maskulin kropp og sjel. Tempelridderne kjempet både

mot hedninger og demoner. Derfor lyktes de i å beholde både munkens og krigerens egenskaper på en gang, eller som Bernard uttrykte det, både “løvens styrke og lammet ydmykhet.”

Ved at *Sverres saga* knytter seg opp til disse idealene fremstilles Sverre som motsatsen til Erling Skakke og Magnus Erlingsson. Begge to er ifølge sagaen svært kvinnekjære, særlig Magnus var en *kvenna-maðr mikill*. Det understrekes flere ganger hvilke følger det får når de og deres menn drikker uhemmet. Erling ble drept ved Kalvskinnet i 1179 fordi hans menn ikke var i stand til å forsvare seg etter noen omganger for mye med mjøden. Det viktige her er ikke om Erlings krigere virkelig var fulle den gangen eller ikke, men at det er slik det blir husket noen tiår senere og inkludert i sagaen som et ledd i forklaringen på Sverres seire og i rettferdiggjøringen av hans makt.

Nå er det god grunn til å tro at også Erling Skakke og Magnus Erlingsson var godt kjent med de nye kriger- og hoffidealene rundt omkring i Europa. Magnus synes å ha hatt sansen for nymotens klær og hoffunderholdning. Erling hadde selv vært på korstogsferd i 1150-årene og brakte trolig ridderidealer og tanker om hellig krigføring med seg hjem til Norge. Indikasjoner på dette er at det er han som kan stå bak grunnleggelsen av johannitterklosteret i Varna i Østfold. Muligens bidro han også til at den spesielle Olavskirken i Tønsberg ble bygget, Nordens største rundkirke, etter modell av Den Hellige Gravs kirke i Jerusalem. Ikke minst tyder mye på at han anså kampen mot Sverre som “hellig krig”, noe som kunne rettferdiggjøres ettersom hans sønn Magnus var salvet.

Sverres saga, sammen med det polemiske skriftet *En tale mot biskopene*, gir et kraftig motsvar til Erling og hans allierte. Når den engelske historikeren William av Newburgh i 1190-årene skrev at det på Sverres segl stod “vill som en løve, mild som et lam”, styrker dette tanken om at dette “slagordet” var en del av hans motretorikk mot Erling, Magnus og kirken. Sverre ønsket tydeligvis å knytte seg til et nytt, europeisk krigerideal, dels for å kontrollere sine krigere i fredstid og dels for å vise at verken Erling eller Magnus representerte Kristi krigere på riktig måte – de ble svakere gjennom sine laster mens Sverres nærmest asketiske livsførsel gjorde hans kropp og sjel sterkere og mer maskulin. På Sverres tid aner vi dermed en konkurranse mellom ulike maskuliniteter – for det første den som fokuserte på slagmarken, drikkefellesskapet i hallen og kampen om kvinner, og for det andre, den som legger vekt på høvisk opptreden, og for det tredje, den mer asketiske livsførselen som legger vekt på selvkontroll. Tradisjonelle tegn på maskulinitet, for eksempel mange kvinner og vekt på drikkelaget, blir i *Sverres saga* gjort til tegn på det motsatte – først og fremst til manglende evner som militær leder og dernest som uegnet for å være Guds representant på jorda. Dermed ikke sagt at *Sverres saga* skapte et nytt

Konsollhode i Nidarosdomen, ca. 1210. Antas å framstille kong Sverre Sigurdsson.

hegemoni omkring maskuline idealer, men snarere at den dro inn en langt videre retorikk omkring maskulinitet som metafor for og legitimering av sosial makt.

Høsten 1201 omringet kong Sverre og hans birkebeinere Slottsfjellet i Tønsberg. Baglerne på Berget ventet på støtte fra baglerhøvdingene Inge Bårdsson og Sigurd Erlingsson, men forgjeves. Baglerne ble etter hvert utsultet og nærmere jul var det flere og flere som valgte å overgi seg til Sverre. Kongen ga dem grid, det vil si fred, mot å avgi løfte om å ikke kjempe mot ham mer. Til slutt var det bare Reidar Sendemann igjen på Berget, med en liten gruppe lojale menn. Situasjonen mot slutten av jula var så desperat at han meldte til Sverre at han ville komme ned fra Berget dagen etter, og heller dø i strid enn å sulte i hjel. Om de kunne få grid, ville de likevel heller velge det.

Mange av birkebeinerne var uvillige og syntes det var ille at de som hadde drept deres venner og slektninger gjennom mange år skulle få grid og plass ved kongens bord. De mintes også alle ukvemsord som baglerne hadde kommet med i løpet av årene siden Sverre hadde fått kongsnavn i 1177. Sverre selv hadde blitt kalt “bikkje” og “merr” og mange andre stygge navn som var sterkt ærekrenkende for menn innenfor en tradisjonell diskurs. De var også redde for at de ville bli sett på som *bleyðimenn* – bokstavelig talt “bløte menn”, om de skulle vende det andre kinn til og tilgi dem. Sverre brukte sine retoriske gaver i dette tilfellet, og i følge *Sverres saga* appellerte den aldrende kongen sine menn til å tenke på sin sjels frelse⁴. Dette skulle da også bli Sverres siste slag. Han ble venner med baglerhøvdingen Reidar Sendemann som var den siste til å komme ned fra Berget, og ifølge sagaen døde han fredfullt med sine venner rundt seg noen måneder senere. Disse historiene viser at det omkring 1200 var flere måter

å konstruere en maskulinitet på som var knyttet til makt-posisjoner i Norge og på Island. Kirkens institusjonelle vekst og utbredelsen av teologisk kunnskap ga grunnlag for en videre og mangfoldig maskulin retorikk for kongsemner og biskoper. Sverre er et godt eksempel på en maskulin identitet som konstrueres i krysningen av forskjellige sosiale identiteter: han fikk i sin ungdom geistlig utdannelse, ble kriger som hadde motiver av tradisjonell karakter, men som også var konge av Guds nåde. Det fantes mange mellomposisjoner mellom en rent geistlig og rent aristokratisk maskulinitet, men begge former påvirket hverandre gjensidig. Denne spenningen mellom ulike maskuliniteter ga grunnlag for endringer i mann-identiteten i middelalderen, samtidig som tradisjonelle elementer ble ført videre. Analysen av maskulin identitet i norrøne kilder fra omkring 1200 støtter dermed opp

under tanken om at det var mangfold og konflikter mellom identiteter i Sverres tid. Dette leder til konklusjonen om at *Sverres*

saga – og trolig Sverre selv – hadde flere publikum i tankene når den kontroversielle kongen ble fremstilt som maskulin⁵. Man kan dermed tenke seg at det er mulig å unngå å tolke Sverre innenfor en strengt *rex iustus*-tradisjon på den ene siden eller tradisjonelt norrønt kongeideal på den andre. Selv om både Ljungqvist anerkjenner tradisjonelle elementer i kongeideologien i *Sverres saga* og Bagge peker på teologisk lærde ansatser i *Sverres saga*, er det fort gjort at disse blir skjøvet i bakgrunnen på jakten etter hva den "egentlig" viser. I mine øyne viser Sverres kongedømme først og fremst hvordan ulike idealer og mulige identiteter, som noen ganger var i konflikt med hverandre, i andre sammenhenger stod side ved side. Dette gjaldt bare delvis i forholdet mellom ulike sosiale grupper, men kunne også erfares av samme person.

"Flat Borgerkrig", illustrasjon fra *Sverres Saga*, Flateyjarbók, ca 1390

Noter

- 1 Lönnroth, "Sverrir's Dreams"; Ljungqvist, "Kristen kungaideologi"; Ljungqvist, "Bannlyst kung av Guds nåde"; Bagge, *From Gang Leader*; Bagge, "'Gang leader' eller 'The Lord's anointed'" i *Sverres saga?*.
- 2 For en grundigere diskusjon av Sverres maskuline idealer med referanser, se Bandlien, s. 315–334.
- 3 *Sverris saga*: 111.
- 4 *Sverris saga*: 192.
- 5 En fersk masteroppgave argumenterer på en lignende måte for en "tvedydige diskurs" i Magnus Erlingssons kroningsed og privilegiebrev fra 1160-tallet fordi de var henvendt til ulike målgrupper, se Kempton, *Rex Dei Gratia*. En annen relevant studie er Phelpstead, *Holy Vikings*. Han bruker Bakhtin for å vise hvordan sjanger-skille mellom kongesagaer og helgensagaer skjuler "polyfonien" og "dialogen" i enkelttekster, som for eksempel Olav den helliges saga eller Sverres saga.

Litteraturliste

Bagge, Sverre, *From Gang Leader to the Lord's Anointed: Kingship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar*. Odense University Press. Odense 1996

Bagge, Sverre, "'Gang leader' eller 'The Lord's anointed'" i *Sverris saga?* Svar til Fredrik Ljungqvist og Lars Lönnroth", *Scripta Islandica* 58 (2007): 101-119

Bandlien, Bjørn, *Man or Monster: Negotiations of Masculinity in Old Norse Society*, Unipub. Oslo 2005

Kempton, Alexander, *Rex Dei Gratia: makt, ideologi og tvedydighet i diskursen rundt Magnus Erlingssons kongedømme*, masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2008

Ljungqvist, Fredrik Charpentier, "Kristen kungaideologi i *Sverris saga?*", *Scripta Islandica*, 57 (2006): 79-95

Ljungqvist, Fredrik Charpentier, "Bannlyst kung av Guds nåde: Maktlegitimering och kungaideologi i *Sverris saga?*", *Collegium medievale* 21 (2008): 3-66

Lönnroth, Lars, "Sverrir's Dreams", *Scripta Islandica* 57 (2006): 97-110

Phelpstead, Carl, *Holy Vikings: Saints' Lives in the Old Icelandic Kings' Sagas*. Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies. Tempe, 2007

Sverris saga etter Cod. AM 327 4to, utg. Gustav Indrebø. Oslo 1920

KJØNN, KJÆRLIGHET OG ARTENES HISTORIESKRIVING

– Eller, Donna Haraways historier

Brita Staxrud Brenna, førsteamanuensis i museologi, UiO

En av de mest særpregete feministiske historikerne i dag, den amerikanske vitenskapshistorikeren Donna Haraway, skriver ikke historie, men historier, om hvordan livene våre er formet av allianser som krysser politiske, kulturelle og biologiske grenser.

Vi kan begynne med kjærligheten. Donna Haraway begynner som regel der. I hennes store verk om primatologiens historie, *Primate Visions*, fra 1989, lyder første setning: ”Hvordan er kjærlighet, makt og vitenskap sammenflettet i det sene 1900-tallets konstruksjoner av natur?”¹ Hun spør videre hvilke former kjærlighet til natur kan ta i ulike historiske kontekster. For historikeren Haraway er kjærligheten til naturen utgangspunkt og undersøkelsesområde. Det gjennomgående temaet i forfatterskapet er å lete etter opphavene til denne kjærligheten, å historisere naturkjærligheten: Hva er de sosiale, politiske, historiske og biologiske betingelsene for menneskenes særegne kjærlighet til naturen? Som vi ser av det siterte spørsmålet over, postulerer hun ikke vitenskap eller makt som kjærlighetens motsetninger. I stedet er det ”sammenfletningene” som opptar henne. Hun jakter ikke på en ren naturkjærlighet stilt overfor vitenskapelig rasjonalitet, instrumentell fornuft eller politiske og byråkratiske maktsystemer. For vitenskap og politikk er både forutsetninger for vår kjærlighet til naturen, og kjærligheten er med i vitenskap og politikk, i Haraways tenkning.

Med kjærligheten som forutsetning er det en spesiell form for historieskriving Haraway bedriver. En historieskriving som er engasjert, partisk, politisk og opptatt av endring. En historieskriving som kan få en til å spørre seg om dette i det hele tatt kan inngå i det vi regner som historievitenskap. De mest optimistiske av oss vil svare ja. Haraway har selv vært en aktiv deltaker i debatter om hva det vil si å skrive situert historie. I artikkelen ”Situerte kunnskaper” tematiserer hun hva vitenskapelig objektivitet kan være, ved kritisk å diskutere objektivitetsidealer som bunner i

distanse og nøytralitet på den ene siden, og objektivitet, slik den har blitt arbeidet fram i marxistiske og feministiske epistemologier – som det å se fra de undertrykte ståsted, – på den andre.² I tråd med sin totale forakt for rene kategorier, eller etablerte motsetninger, insisterer hun på at verken den ene eller den andre holder. Vi trenger et annet ord på objektivitet, hevder hun, og avviser at objektivitet dreier seg om subjektet som ser alene. Hennes ord for dette er situerte kunnskaper, og med det ønsker hun å understreke samspillet mellom forskningsobjektet og forskeren. Situerte kunnskaper er kunnskaper som utformes i samspill med det som blir studert.³

Det er biologiens historie som har vært Haraways arbeidsområde, og da først og fremst historien til vitenskaper om dyr – og dyrenes historie. Hennes siste arbeider handler først og fremst om hunder, eller mer spesifikt om menneskenes og hundenes felles historie. Så kunne man si at det er vanskelig å forstå hvorfor hunder og sjimpanser, eller biologihistorie i sin allmennhet, skulle forsvare sin plass i et tidsskrift som vil tematisere kjønns historie, men det er bare hvis man insisterer på at kjønns historie ikke handlet om biologi. Vi har lett for å se bort fra i hvilken grad kjønns historie er knyttet sammen med biologiens, vitenskaps- og populærvitenskapens historie.

Og kanskje er det også slik at biologers kjønnsforståelser blir sett som en motsetning til sosiale historier om kjønn:, at biologien anses som gitt, mens kjønn er i forandring. Men leser man imidlertid Aschehougs Konversationsleksikons utgave fra 1922, som tilfeldigvis står her i hyllen min, og deres artikkel om kjønn, bringer den oss

rett inn i biologien – og den sjælelige utviklingen. Her er avstanden mellom de minste encellede organismer og menneskelig homoseksualitet relativt kort:

Kjøn, indbegrepet av de egenskaper som kjendetegner de enkelte individer inden en organisk art, respektive visse dele av individerne, som hanlige og hunlige, og gjør at de i forening med hverandre kan forplante og opholde arten. Nyere erfaringer taler for at en spaltning i to k. utgjør en av den organiske verdens grundegenskaper og er en væsensbetingelse for dens bestaaen og utvikling. Av største betydning for forståelsen av k.s væsen er kjendskapet til forholdene hos de laveste, encellede organismer; særlig lærerike er forholdene hos infusionsdyrene.⁴¹

Dette er utgangspunktet for mesteparten av artikkelen, før den går videre:

Man adskiller primære kjønnskarakterer som angaar de egentlige kjønnsorganers bygning, fra de sekundære kjønnskarakterer, som omfatter forskjelligheter mellom hanner og hunner av samme art i legemsbygning, størrelse, farve, behaaring, hornutvikling, stemme o.l. [...] De viktigste sekundære kjønnskarakterer hos mennesket er skjeggveksten og den dypere stemme hos manden og den større fettavsætning under huden, særlig paa bestemte steder av legemet (over skuldrene, ”brysterne” og hofterne) hos kvinden. Den sterkere utvikling av melkekjertlerne hos kvinden bør nærmest regnes til de primære kjønnskarakterer. Man kan ogsaa tale om tertiære kjønnskarakterer, som er av psykisk natur og foruten den egentlige kjønnsdrift omfatter en række mere ubestemte sjælelige forskjelligheter mellom kjønnene. Skjønt de likesom de sekundære karakterer er inderlig knyttet til de primære, kan der paa dette gebet forekomme merkelige forskjvninger (se ogsaa Homoseksualitet).²⁵

Det er få som er mer opptatt av kjønn enn biologene, og det er få vitenskaper som har hatt større innflytelse på hvordan vi forstår oss selv. Det er selvsagt en opplagt grunn til å studere biologiens historie med kritiske blikk. Men Haraways dype interesse for biologien bunner i noe mer, som i den dype overbevisningen om at menneskenes liv ville blitt en traurig affære hvis ikke betydningsfulle andre ble inkludert, og fordi våre historier om disse livene mister viktige aspekter hvis samværet med de andre utelates: kjæledyr og husdyr, storvilt og småvilt, men også mikrobene. Når leksikoninnførselen over sier at de encellede organismene er av største betydning for å forstå kjønnets vesen, så er dette en overbevisning Haraway deler. Vi må forstå hvordan vi kan leve sammen,

argumenterer hun, og ja, for henne er da mikrobene ikke uvesentlige. ”Jeg elsker det faktum,” skriver Haraway i innledningen til sin siste bok *When Species Meet* fra 2008,

at menneskelige genom bare kan gjenfinnes i omtrent 10 prosent av cellene som opptar det verdslige rommet jeg kaller kroppen min; de andre 90 prosentene av cellene er fylt med genome til bakterier, sopp, protister, og liknende, og noen av dem spiller med i den symfonien som er nødvendig for å holde meg i live, andre er gratispassasjerer uten å skade meg, eller oss. Jeg er i absolutt mindretall i forhold til mine små kompanjonger, eller for å si det bedre: Jeg blir et voksent menneske i selskap med disse små messekameratene.⁶

Sitatet er representativt for Haraways språk; det er overraskende, ordrikt og ikke minst ord-utforskende. Til tider er det også vanskelig tilgjengelig. Dette bunner ikke minst i hennes insistering på at ord er virkelighetsskapende og forandrende, og at hennes jobb er å bidra til nye ord og begreper, eller å fylle gamle med ny mening. Ord gir oss nye perspektiver, kan hun hevde, som en rekke personer har gjort før henne. Men færre går veien ut ved å si at jeg vil forsøke å innta posisjonen som kyborg, eller som OncoMouse, eller som bakterie, for å utforske hvordan verden henger sammen fra deres sted. Formålet med disse øvelsene er å lære å se verden fra flere perspektiver, å forstå historiene våre, for å kunne leve bedre sammen.

Og da er det kanskje på tide å spørre hva slags feminist Haraway er, og ikke minst hva slags historiker. Kanskje er det nettopp i kombinasjonen av disse spørsmålene at hennes verk blir mest interessant. Som feminist er hun opptatt av å undersøke og arbeide med skjæringspunktene hvor undertrykkelse basert på rase, klasse, kjønn, seksuell legning, alder og så videre møter, interagerer og forsterker hverandre. Dette, som på godt norsk heter ”interseksjonalitet”, er teorier som fokuserer på hvordan menneskers skjebne er bestemt av en rekke undertrykkelsesformer hvor kjønn ikke har en privilegert plass. Dette utgangspunktet er ikke minst synlig i Haraways bok *Primate Visions*, med undertittelen *Gender, Race and Nature in the World of Modern Science*. For Haraway er kjønn altså en relasjon, en samfunnsrelasjon og en biologisk relasjon. Men verken som det ene eller det andre er dette en entydig og gitt relasjon. Kjønn varierer sosialt og biologisk. Kanskje den mest utfordrende siden ved Haraways arbeider, og den som møter den absolutt hardeste kritikken fra biolog og fra sosial- og humanvitenskapelig hold, er hennes insistering på at det sosiale og det biologiske kjønn ikke kan tenkes – og ikke leves – atskilt. De er, med et av hennes yndlingsord, sammenfiltret.

Men dette leder igjen til spørsmålet om hva slags historieskriving Haraway bedriver og hvilken plass kjønn har i dette. Et av særtrekkene ved arbeidene hennes er måten hun avgjør relevans, eller etablerer ramme og kontekst på. Mens hun insisterer på å skrive ut fra det konkrete og hverdagslige, enten i egne eller andres eller historiske praksiser, er hun også relativt hemningsløs når det gjelder å finne konteksten for disse praksisene. Denne kan skapes ved hjelp av en amerikansk tegneseriefigur, en australsk tegner, arbeidsforhold for kvinner i sydøstasia, visuelle teknologier, romferder, laboratoriedyr, neoliberalisme etc. På den ene siden leser hun kulturelle fenomener slik man gjerne gjør innenfor kulturstudier: Ved å dekonstruere visuelle medier og tekster, på den andre siden er hun opptatt av å lese disse i lys av hva som har muliggjort dem, med vekt på hvordan de har blitt til.

En av de meste kjente historiske artiklene hennes, ”Teddy Bear Patriarchy. Taxidermy in the Garden of Eden, New York City, 1908–1936,” er nettopp en slik lesning der hovedpersonen er Carl Akeley som la grunnlaget for African Hall i det naturhistoriske museet i New York. Men hans historie er bare viktig for å forstå hvordan det fantastiske kulturelle fenomenet, en lang rekke afrikanske dyr, gjenskapt i sentrum av New York, har blitt til. Disse dyre-dioramaene leses da som kulturelle uttrykk som sier lite om afrikanske dyr, men mye om det amerikanske samfunnet. ”Akeley trodde den besøkende i den afrikanske hallen kunne erfare naturen på sitt mest perfekte. Han ante ikke at han bygget verktøy til å erfare en historie om rase, kjønn og klasse i New York City som strakte seg helt til Nairobi.”⁷ Her plukker hun helten Akeley fra hverandre, og ser bort fra hva hans hensikter med utstillingen i utgangspunktet måtte være. Hun skaper heller historiene bak landskapsdioramaene, historier som finner sitt innhold i kapitalistisk utbytting og koloniale jakteventyr.

Haraway stopper aldri ved landegrenser, og kan vanskelig angripes for metodisk nasjonalisme. Kanskje er metodisk relasjonisme mer dekkende. Hun søker sammenhenger, de hun finner i bøkene, bildene, filmene, og arkivene. Men hun følger også de relasjonene som ligger i de kategoriene hun bruker – relasjoner som forteller om hvordan kjønn, rase, klasse og andre undertrykkelsesformer, har oppstått, består, og endres. På veien er det noen som står igjen som mindre ærerike figurer enn de var før, når deres kjærlighet til afrikanske dyr har blitt til del av historien om amerikansk imperialisme, rasehygiene, og kjønnsundertrykking. Det er kanskje her metoden møter sin grense, for hvor går grensen for hvilke forbindelser man kan trekke mellom aktører og hvilke spill man kan gjøre dem til del av? Grensen går ved aktørene selv: Om de var viktige, om deres historier har hatt betydning, og ved spørsmålet om de er mektige nok til å tåle den kritikken de blir utsatt for – historisk og samtidig.

Vi begynte med kjærlighet, og det bør også ende der. Haraways kjærlighet til dyr har ledet henne i nye historiske retninger. I *When Species Meet* er utgangspunktet å undersøke hvordan den menneskelige historien kan se ut dersom den tar utgangspunkt i forholdet til andre skapninger. Hvordan utvikle og leve med gjensidig tilsvar og respekt? Spørsmålene stilles i forbindelse med dyr som konsumvarer, dyr som forsøkskaniner og kloning. Hun gir ingen enkle avvisninger av å drepe og spise dyr, for eksempel, men spør heller hvordan man kan leve i felles nytte, med gjensidighet og respekt – og med mest mulig rom for kjærlighet.

Noter

- 1 Haraway, *Primate Visions. Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*, s. 1.
- 2 Haraway, “Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspectives” i *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*.
- 3 Se mer om dette i Kristin Asdal m.fl. *Betatt av Viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*.
- 4 Aschehougs konversationsleksikon 1922.
- 5 Aschehougs konversationsleksikon 1922.
- 6 Donna Haraway, *When Species Meet*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2008. s. 3–4.
- 7 Haraway, *Primate Visions*, s. 27.

Litteraturliste

Aschehougs konversationsleksikon 1922

Asdal, Kristin, m.fl. (1998), *Betatt av Viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*, Spartacus Forlag, Oslo

Haraway Donna, (1989), *Primate Visions. Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*, Routledge, London

Haraway, Donna, (1991), “Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspectives” i *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, New York: Routledge

Haraway, Donna, (2008), *When Species Meet*, University of Minnesota Press, Minneapolis

MØDRENE ALLE SVIKTET

Liv Thoring, master i historie, UiO

I tiden etter annen verdenskrig ble det ble adoptert bort mange ganger flere norske barn enn før krigen, selv om det i store deler av perioden ble født færre barn utenfor ekteskap enn i 1930-årene. Enslige mødre ble sviktet av barnefedrene, egne foreldre og det offentlige.

Det offentlige Norge ønsket å fremme adopsjon framfor at enslige mødre beholdt barna sine.¹ Dette hang sammen med endrede normer og et mer negativt syn på enslige mødre etter krigen. Før krigen var det ikke like stigmatiserende å være enslig mor i arbeiderklassen. I siste halvdel av 1940-årene og utover på 1950-tallet spredte imidlertid borgerlig ideologi om kvinners ærbarhet seg til alle samfunnsklasser. Det negative synet på "tyskerjentene" og gjenreisningen bidro til dette bildet: Nasjonen ble truet når kvinner kanaliserte sin seksualitet i "feil" retning. Det ble nødvendig å kontrollere kvinners seksualitet strengere.² Etter 1945 ble det adoptert bort mellom 4 og 5 ganger så mange barn hvert år som i mellomkrigstida. I 1950-årene stabiliserte adopsjonstallene seg på det høye krigsnivået, selv om det var rekordlave tall for fødsler utenfor ekteskap.³ Mødrene undertegnet en erklæring om at de aldri kunne få vite hvem som ble barnets nye foreldre.

Barnefar svikter

Samtidig som arbeiderklassen tok opp i seg borgerlige normer for kvinners seksualitet, ble arbeiderklassekvinnene i økende grad sviktet av sine egne menn. Flere menn enn før praktiserte uforpliktende sex, og stakk av eller benektet farskapet da kjæresten ble gravid. I 1947 anla halvparten av de angivelige fedrene farskapssak for å slippe unna giftermål eller barnebidrag. I 1935 gjorde ingen det. Farskapssaker ble et etterkrigsfenomen i denne sammenheng.⁴

Uten en far til barnet fikk mødre ikke barnebidrag. I tillegg var det selvsagt en stor belastning å bli uthengt

som løsaktig i en rettssak. Inntil morstrygden ble innført i 1964 var det ikke mulig for enslige forsørgere å leve av offentlige bidrag alene. Det tok tid å avgjøre en farskapssak, og i de fleste tilfeller var barnet allerede plassert hos adoptivforeldre da saken var ferdig behandlet i rettsapparatet. Først i 1956 ble lov om gransking av arvemerker, for eksempel blodprøver, innført.⁵ Før den tid var det derfor lett for en mann å vinne en farskapssak, selv når han faktisk var barnets far. Det kan ikke utelukkes at retten i flere tilfeller dømte til mannens fordel. I 1950 ble en mann frikjent for farskap, til tross for at han innrømmet å ha hatt sex med barnemoren. Mannen påstod at han hadde vært så full da samleiet fant sted, at han ikke hadde hatt sædavgang!⁶

Mors foreldre svikter

I 1950-årene bodde nesten alle mødre hjemme hos sine foreldre. Mange ble presset av egne foreldre til å adoptere bort barnet. Det var særlig barnemors far som var pådriveren. Han ble i svært mange saker omtalt som dominerende og den som tok avgjørelsen om at barnet skulle adopteres bort. Hans ord var lov, og kona ga sitt stillestående samtykke. Halvparten av mødre var i tillegg umyndige, noe som mest sannsynlig forsterket foreldrepresset. De unge kvinnene ble sendt vekk for å føde i hemmelighet, før barnet ble adoptert bort.⁷ Det var viktig at graviditeten ikke ble kjent på hjemstedet.

Flere eksempler viser at avgjørelsen om bortadopsjon ble tatt mot mødrenes vilje. Mange døtre var endatil så redde for foreldrenes, spesielt fedrenes reaksjon, at de holdt gra-

viditeten hemmelig for familien. Disse reiste vekk under påskudd av at de hadde fått jobb i en annen by. Det finnes flere eksempler på fedre som nektet sine gravide døtre å komme hjem.

Det offentlige svikter

Mitt inntrykk er at de ansatte ved Oslo Helse- og Adopsjonskontor og innen helsevesenet mente adopsjon var den beste løsningen når enslige kvinner ventet barn: Nesten alle kvinnene undertegnet adopsjonskontrakten før fødselen. Man kan ikke se bort fra at dette skapte en følelse av forpliktelse med hensyn til å gjennomføre adopsjonen, selv om de skulle angre. De gravide kvinnene fikk ingen informasjon om rettigheter for enslige mødre – som etter hvert ble innført.⁸ De fødte med laken over hodet og fikk ikke se barnet etter fødselen. Ugiftede kvinner fikk også generelt dårligere oppfølging og hjelp under fødselen, for eksempel ble det ikke gitt smertestillende. Det var en utbredt oppfatning blant jordmødre og leger at ”har de fått den inn, må de da også klare å få den ut”.⁹ De ansatte ved Adopsjonskontoret viste få tegn til sympati med de enslige mødre i den første 20-års periode etter krigen. Derimot finnes det brev som viser at adopsjonsformidlerne hadde stor sympati med barnløse som ønsket å adoptere.¹⁰

Angrefrist

Også adopsjonsloven tok mer hensyn til adoptivforeldrene framfor både biologiske foreldre og barnet selv. Særlig gjaldt dette innføringen av fem års angrefrist fra 1948: Adoptivforeldre kunne forlange adopsjonen opphevet ved dom dersom barnet skulle vise seg å ikke være mentalt eller fysisk friskt, og sykdommen ble antatt å stamme fra tiden før adopsjonen.¹¹ Denne loven ble opphevet først i 1986. Da ble det slått fast at hensynet til barnet skulle gå foran alt annet. Man forventet altså ikke den samme utholdenhet fra adoptivforeldre som fra biologiske foreldre, og innføring av angrefristen var trolig et middel til å senke terskelen for å adoptere. Barna som ble rammet av angrefristen endte mest sannsynlig opp på barnehjem, siden det i slike tilfeller forelå en rettslig kjennelse om at de ikke var egnet for adopsjon.

Først i 1972 ble hensynet til biologisk mor synlig i adopsjonslovgivningen. Fra da av skulle det gå minst seks uker fra fødsel til bindende avtale om adopsjon kan inngås.¹² Loven ble imidlertid ikke praktisert fullt ut ved Oslo Helse- og Adopsjonskontor før i 1989.

Materialet viser at mødre ble sviktet av barnas fedre, sine egne foreldre og det offentlige Helse-Norge. Plasserer dette dem hovedsakelig i en offerrolle, eller var mødre også bevisste aktører og handlet ut fra egne motiver? Vil de for eksempel vente med å få barn til de var ferdig med utdanning eller hadde funnet den store kjærlighe-

ten? Kildene tyder ikke på det. Mange av kvinnene håpet forholdet skulle føre til ekteskap. Jeg ser det som mest sannsynlig at de fleste mødre ikke hadde noe reelt valg, men befant seg i en tvangssituasjon da de adopterte bort sine barn.

Noter

- 1 Andresen: *Hender små, Bortsetting av barn i Norge 1900–1950*. s. 203. Brev fra Karen Moe, som var ansatt som leder av Oslo Helse- og Adopsjonskontor, fra starten i 1926 og fram til hun sluttet på midten av 1960-tallet. Brevet ble sendt til sykepleier Målfrid Solvang, som var en av initiativtakerne til å starte ”Enslige mødres vennering”. Denne foreningen varte fra 1964 til 1970. Brevet oppbevares i et privat arkiv av prof. Gro Hagemann ved Univ. i Oslo.
- 2 Blom og Sogner (red.): *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: fra vikingtid til 2000-årsstiftet*. Oslo 2005. Mellby: Husmortid 1900–1950 s. 295, 303 og 309. Og samme verk fra 1999: Mellby: Husmørens epoke 1900–1950, s. 287 og 296.
- 3 Før 1960 er opplysningene basert på tall fra Statens Ungdoms- og Adopsjonskontor. Etter 1960 på tall fra Statistisk Sentralbyrås statistiske årbok 1997, Ukens statistikk nr. 36/98 s. 7 og Historisk statistikk 1994 tabell 7.11 s. 78.
- 4 Oslo Helse- og Adopsjonsarkiv, 20 saker fra 1935 (annen hver sak med start på nr. 1) og 23 saker fra 1947, (hver 5. sak med start på nr. 1). Se gjerne Liv Thorings masteroppgave: <http://www.duo.uio.no/sok/work.html?WORKID=86563> s. 44–47.
- 5 Blom og Tranberg (red.): *Nordisk lovoversikt. Viktige lover for kvinner ca. 1810–1980*. s. 174.
- 6 Oslo Helse- og Adopsjonsarkiv 1950.
- 7 Oslo Helse- og Adopsjonsarkiv.
- 8 Ibid.
- 9 Professor dr. med. og tidligere overlege ved Radiumhospitalet, Torbjørn Iversen i samtale med Liv Thoring februar 2008. Hans tlf. nummer er: 906 88 781.
- 10 Oslo Helse- og Adopsjonsarkiv 1950.
- 11 Stortingsforhandlinger, *Besl. O. Nr. 145–1948, Vedtak til lov om endring i lov om adopsjon av 2. april 1917*. s. 215.
- 12 Stortingsforhandlinger, Ot. Prp. 40, 1984–85, *Om lov om endringer i lov om adopsjon av 2. april 1917*. s. 13–14. Norge ratifiserte den 13. januar 1972 den Europeiske konvensjon om adopsjon av barn som i Del II, Grunnleggende bestemmelser, Art. 5.4, sa at ”Samtykke fra en mor til adopsjon av barnet hennes skal ikke anerkjennes med mindre det er gitt etter utløpet av en lovbestemt frist som ikke skal være kortere enn seks uker, eller om det ikke er fastsatt en slik frist, til slik tid at moren etter vedkommende myndighets mening har kunnet komme seg tilstrekkelig etter fødselen. <http://www.udiregelverk.no/default.aspx?path=%7BCF0611DF-8DA0-4C93-9177-9B318F85C62D%7D>

Litteraturliste

- Andresen, Astri: *Hender små, Bortsetting av barn i Norge 1900–1950*. Fagbokforlaget, Bergen, 2006.
- Arnholm, Carl Jacob og Peter Lødrup: *Familieretten*. Tanum-Norli, Oslo 1976 og 1986.
- Blom, Ida og Sogner, Sølvi (red.): *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: fra vikingtid til 2000-års skiftet*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2005.
- Blom, Ida og Tranberg, Anna (red.): *Nordisk lovoversikt. Viktige lover for kvinner ca. 1810–1980*. Nordisk Ministerråd, Oslo, 1985.
- Ericsson, Kjersti: *Drift og dyd: kontrollen av jenter på femtitallet*. Pax, Oslo, 1997, *Krigsbarn i fredstid*, Universitetsforlaget, Oslo, 2005 og *Som mor – så datter*, Oslo 2006.
- Foucault, Michel: *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. Vintage, New York, 1995.
- Gotaas, Anne-Marit m.fl.: *Det kriminelle kjønn*, Pax, Oslo, 1980.
- Hellevik, Ottar: *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Universitetsforlaget, Oslo, 2002 (1. utgave 1971).
- Hognestad, Marianne og Steenberg, Knut: *Adopsjonsloven: med kommentarer*, Universitetsforlaget, Oslo 2000.
- Hvalvik, Sigrun og Ellinor Young, "Et sted hvor hun kan finne seg til rette og bo.": *om ugifte mødre og fødehem i Telemark i perioden 1916–1965*, Skrift utgitt ved Høgskolen i Telemark, 2006
- Ingvaldsen, Siri: *Rette foreldre og virkelige barn: norsk adopsjonslovgivning 1917–1986*, (Hovedoppgave i historie) Univ. i Bergen: 1996.
- Meyer, Bjørn Steinar: *Mødre uten barn: fra adopsjonens ukjente historie*, Valdisholm Forlag, Rakkestad 2007.
- Rosenberg, Lise: *Hagar og Ismael i Saras telt? Holdninger til familie og ekteskap i debatten om de Castbergske barnelovene, belyst gjennom studiet av sentrale kvinnetidsskrifter*. Hovedoppgave i historie. Bergen, 1981.
- Sandmo, Erling: *Siste ord, Høgsterett i norsk historie 1814–1965*, Bind II 1905–1965, Cappelen, Oslo, 2005.
- Seip, Anne Lise: *Veiene til velferdsstaten, norsk sosialpolitikk 1920–75*, Gyldendal, Oslo, 1994.
- Sogner, Sølvi (red.) og Sandvik, Hilde: *I gode og vonde dager: familieliv i Norge fra reformasjonen til vår tid*. Samlaget, Oslo, 2003.
- Stai, Arne: *Norsk kultur- og moraldebatt i 1930-årene*, Gyldendal, Oslo 1978.
- Stenseng, Marit: *Mødrehjemmet Rachel Grepp Heimen: Fra mødre hjem til familiesenter*. (hovedoppgave) <http://www.rachelgreppheimen.no/HistorieModrehjem.htm>
- Thuen, Harald: *I foreldres sted. Barneredningens oppdragelsesdiskurs 1820–1900. Eksemplet Toftes Gave*. (Avhandling dr. philos ved Det utdanningsvitenskapelige fakultet) Univ. i Oslo, 2001.
- Wiig, Birgit: *Kvinner selv, Den skjulte norges historien fra vår nære fortid*. Cappelen, Oslo, 1984.
- Øyen, Else: *Ugifte mødre – en sosiologisk undersøkelse*, Universitetsforlaget, Oslo 1966.
- Årsmeldinger fra Oslo Helseråd. De befinner seg i Aktstykker vedkommende Oslo Kommune, som er arkivert i Oslo Byarkivs lesesal.

KJØNN, LIVSSTIL OG DØDSSTIL I FOLKEVANDRINGSTID

Per Ditlef Fredriksen, førstelektor i arkeologi, UiO

Oppfatningar av kjønn, kropp og sjølv endrast i tida kring år 500 e.Kr i Skandinavia. I løpet av folkevandringstid forandrast materielle uttrykk for kjønnskategoriar, det grenseoverskridande og det transformative. Nye idear om forhold mellom kjønn og om døderitual og gravskikk var grunna i møtet mellom norrøne verdsbilete og nye ideologiske strøymingar på kontinentet.

Ei brytingstid

Arkeologar er særskilt opptekne av materielle leivningar. Dette kan vere etter menneska sjølv eller aktivitetane dei- ra, som til dømes gjenstandar og busetnadmateriale, eller andre former for materielle spor etter folk som har levd og bevega seg i ulike landskap. Saman med metodane vi nyttar er fokuset på det materielle i sine mange framtoningar, inkludert vår eigen kroppslege materialitet, og innsiktene i forholdet mellom menneske og våre fysiske omgjevnadar det leier til, kan hende det viktigaste bidraget arkeologar har med seg i møtet med dei disiplinane vi oftast relaterer oss til. Desse inkluderer historie, antropologi, religionsvitenskap, sosiologi og filosofi samt ulike former for naturvitenskap. Vel formulerte problemstillingar kring relasjonar mellom menneske og ting kan potensielt tilføre verdifull forståing til aspekt ved kultur og samfunn som elles er mangelfullt belyst eller heilt fråverande i skriftlege kjelde- materiale frå historisk tid. For førhistoria, der vi manglar andre former for kjelder å dra veksling på, kan slik forståing seiast å vere heilt avgjerande for å kunne tolke arkeologisk materiale.

Ei spørjande og problematiserande haldning til relasjonar mellom menneske og ting har stått sentralt i den arkeologiske diskursen om folkevandringstid, tidsrommet frå 400 til kring midten av 500-talet e.Kr. Ikkje minst når vi stiller spørsmål ved kjønnskategoriar og kjønnsrollemønster og diskuterer materielle uttrykk for det grenseoverskridande og transformative. Eg vil i det følgjande presentere nokre sentrale aspekt ved debatten dei to siste tiåra, og samstundes rette merksemd mot eksempel på forholdet mellom

kjønn, handsaming av kroppen i døderitual og gravskikk. Særleg vektlagt er ei viktig samfunnsideologisk endring vi ser reflektert i det arkeologiske materialet frå tida kring år 500.

For folkevandringstid i Skandinavia har ei endring i verds- bilete blitt vektlagt, der "the year 500 appears as a hinge in Scandinavian prehistory",¹ som Ulf Näsman uttrykkjer det. Innanfor eit vidare nordeuropeisk rammeverk kan det seiast å handle om ein prosess i retning av statsdanning, der leiarmakt i aukande grad ut over i jernalderen hamna i hendene på ei ny form for aristokratisk elite.² På kontinentet og dei britiske øyene finn historikarar og arkeologar at ein ny mentalitet vaks fram. Og denne var intimt knytt til rørsle frå eit eldre sakralt leiarskap til ein elite basert i aukande grad på den økonomiske, politiske, religiøse og militære makta til krigsherrar og følgjet rundt dei. Den framveksande hærfølgjestrukturen eller *comitatus* ser ut til å vere eit definerande trekk for ei tid prega av sosial og politisk uro.³ Det arkeologiske materialet frå Sør-Skandinavia indikerar ei liknande utvikling, og relevansen av ein slik endringsprosess har også blitt understreka for Sør- og Vest-Noreg.⁴

Endringane vi finn ut over på 500-talet var ikkje på naudsynt vis synkrone, og dei kan ha vore av ulik karakter i ulike område. Men det arkeologiske materialet indikerar likevel tydeleg ei utskifting av gjenstandsformer og stiluttrykk over relativt store område i Nord-Europa. Som mellom andre Gry Wiker skriv, gjer det overregionale ved

endringane det vanskeleg å forklare dei utelukkande som uttrykk for maktpolitiske tilhøve.⁵ Det førekom også regionale endringar i ressursutnytting, teknologi, gravskikk, depotskikk og busetnadsstruktur. Sjølv om fysiske spor vitnar om forandring ser vi samstundes også kontinuitet. Til dømes held dyreornamentikken fram, sjølv om stiluttrykket endrast, noko vi skal vende attende til. Wiker framhevar også at det er sannsynleg at den gradvise kristninga av Europa til dels har påverka skandinavane sine ideal og førestellingsverd, og kan hende særleg dei øvre sosial laga i førstninga. Kontinentale intellektuelle strøymingar fekk likevel sine eigne uttrykk i skandinaviske samfunn. Menneska sitt forhold til det guddommelege og syn på tilveret endra gradvis karakter i løpet av jernalderen, og føresetnaden for at dette var eksistensen av skandinavar som kjente ei form for tilhørsle til kontinentale grupperingar, til dømes kongehus eller det militære.

Som Brit Solli understrekar kan vi for å forstå ideologiske strøymingar i løpet av jernalderen rette merksemd mot spenninga mellom *ethos* (ei bestemt gruppe sine underliggjande haldningar og verdiar) og *verdsbilete* (deira førestellingar om opphavet og tilstanden til tinga og tilveret). Solli skriv at det norrøne verdsbiletet og *ethos* inneheld klare kontradiksjonar når det gjeld kjønnsoverskridande aktivitetar; nokre aktivitetar var naudsynte i mytologien si verd som det var knytt tabuførestellingar til i den røynelege verda.⁶ Omdreingspunkt er hos Solli kjønn og transformasjonar. Ho stiller dermed særst sentrale spørsmål i denne samanhengen. Samsvarer handlingsmønster i myter med handlingsmønster i den ikkje-mytiske verda? Kva form for samspel eksisterte mellom verdsbilete og *ethos* innanfor norrøn sed og skikk? Kontakten med den guddommelege verda, dei dødes verd, fortida og framtida, kunne berre oppnåast gjennom handlingar som innebar visse overskridingar av det norrøne *ethos*, altså overskridingar av det som sømma seg for vanlege folk. Omgrepet *ære* var nært knytt til førestellingar omkring kjønn og kjønnsroller, kropp og seksualitet. Slike komplekse motsetnader er nyttige å ha i tankane når vi studerer gravmaterialet frå folkevandringstid, og prøver å forstå sosial og rituell praksis for handsaming av dei døde.

Overskriding eller metamorfose?

Ein gullbrakteat av type B frå Allesø nær Odense, Danmark. Legg merke til det skjeggkledde mannshovudet, medan dei tydeleg markerte brysta understrekar kroppen sine kvinnelege trekk. Brakteaten er om lag 3,1 cm i diameter (etter Hauck et al. 1985–1989: IK 13,1).

Kropp, kjønn og graver

I Sør- og Vest-Noreg var både kremasjon og inhumasjon vanleg i folkevandringstid, noko som understrekar at ideologiske endringar ikkje kan sporast i gravskikk åleine.⁷ Endringar i praksis tyder på skifte eller brot i tidlegare intimit etablerte samanhengar mellom det dettesidige livet blant dei levande og den andresidige uunngåelege døden som eksistensielt og kosmologisk problem – og dermed òg potensielle forandringar i oppfatting av sjølv og kjønn. Kristina Jennbert skriv at gravskikk kan karakteriserast som ei form for *gravspråk*. Det er ei form for iscenesetjing av kulturelt signifikante aspekt ved personlegdomen til avdøde; normer og verdiar, kulturelle tradisjonar og sosiale nettverk, religion og kvardagsmentalitet.⁸ Med andre ord er grava å sjå som ein montasje og ei ritualisering av aspekt ved den avdøde sin *livsstil*. Dei ulike aspekta ved gravers materialitet kan sjåast som ei form for aktiv påminning som samstundes medverkar til å halde ved like maktrelasjonar og strategiske nettverk blant dei levande. I skandinavisk jernalder kunne dermed livsstil uttrykkest gjennom *dødsstil*: Sjenerøsitet og rikdom reflektert i gravene var relatert til makt og prestisje, og døderitualet heroiserte og idealiserte den avdøde. Bygging av gravmonument ritualiserte landskapet gravene låg i; monumenta vart til stader knytt til minne om føregåande generasjonar og manifestasjonar av makt og rikdom.

Ein måte å fange opp fleire grunnleggande aspekt ved samfunnsutviklinga i folkevandringstid, der ulike grader av medvit og intensjonalitet kan belysast samstundes,⁹ er å studere gravskikk og materiell kultur som uttrykk for metaforar.¹⁰

For forståing av kjønnskategorisering er Morten Hanisch si analyse av graver frå Hardanger eit døme på studie som kan vere til god hjelp.¹¹ Som nemnt var omgrepet *ære* nært knytt til førestellingar om kropp og kjønn, og ved å relatere ulike handlingsideal til forskjellige former for sosial status for både kvinner og menn, deler Hanisch materialet inn i ei *maskulin* sfære (t.d. våpenutstyr og beltesteinar), ei *feminin* sfære (t.d. draktspenner, hårnåler, nøklar, tekstilreiskapar og utstyr til preparering av skinn) og ei *komplementær* sfære bestående av gjenstandar som ikkje utelukkande kan knytast til det maskuline eller det feminine. Døme her er behaldarar for mat og drikke (som keramikk, drikkeglas og bronseskjellar), spelebrikker, bryner og bjørneklør. Ved å sjå gjenstandskombinasjonar i samheng med handsaming av kroppen er det mogleg å peike på endringar i det metaforiske uttrykket i graver. Ei auka vektlegging av kroppen i døderitual kan assosierast med ein idealisert livsstil blant ein framveksande krigarelite, og dette understrekar ei ny gryande forståing av personlegdom, og ein slik livsstil må forståast som uløseleg knytt til ein like viktig dødsstil – eit sosialt og kulturelt ideal for måtar å dø på vi finn reflektert i gravene.

Metaforiske referanserammer bind einskilde symbol saman til komplekse forståingssamanhengar for dei sosialt og kulturelt innvigde. To nøkkelmetaforar i nordisk jernalder var *reise* og *regenerering*. Reisemetaforen er nært assosiert med symbolikk kring båten og hesten, og begge motiva har tilhøyrt eit mytologisk rammeverk der reisa var ei grenseoverskriding, til dømes mellom dei levande og livet etter døden.¹² Reise og død var også nært knytt til skapande krefter. Metaforane reise og regenerering viser til ein intim relasjon mellom død og erotikk, og i dei norrøne skriftlege kjeldene er døden gjeve fruktbare og regenererande kvalitetar. Med andre ord var forholdet mellom levande og forfedrar prega av resiprositet: Dei levande var viktige for reproduksjonen av sosial struktur og dei døde oppretthaldt funksjonar som var av vital betydning for vidareføring av ætt og samfunn.¹³

Dei to førestellingane ser ut til å ha vore sentrale aspekt ved gravene gjennom heile folkevandringstid. Men det synes i første delen av perioden å ha vore ein høgare grad av kremasjon som ein måte å dekonstruere/rekonstruere menneskeleg identitet, der materiell kultur knytt til den komplementære sfæren er tydeleg til stades. Særleg bjørneklør kan framhevast. Dette kan seiast å vere sjamanistiske trekk i gravene, der til dømes *hamskifte* og *dyrefølgje*, omgrep knytt til grenseoverskridingar og metamorfose mellom liv og død og mellom menneske og dyr, var sentrale motiv.¹⁴ I siste halvdel av perioden finn vi ein høgare grad av identitetsbevarande inhumasjon, der materiell kultur reflekterer ei auka polarisering mellom den maskuline og den feminine sfæren.¹⁵ Dette kan setjast i samanheng med introduksjonen av ein tredje nøkkelmetafor i gravene, nemleg *hallen* som sentralt aspekt ved verdsbilete og som handlingsideal.

Hallen oppstod som eit eige rom for leiarskap som vart avskilt frå resten av livet på garden i løpet av det femte hundreåret i Sør-Skandinavia, både økonomisk og militært.¹⁶ Nært knytt til dei framveksande ideane til den nye forma for aristokrati var også endringar i kjønnsideologi, tydeleg influert av ideologiske og religiøse strøymingar frå kristendomen på kontinentet. Desse ser vi i tiltakande grad også i Sør-Skandinavia ut over på 500-talet. Førestellingar om ei ny form for menneskeleg verdigheit, der metamorfosen av menneske og dyr som var så karakteristisk for folkevandringstidas biletspråk etter kvart svann bort. Det synes som om konstruksjonane av nye former for norrøn identitet var påverka av kristne idear om at mennesket var skapt i guds bilete og vesensforskjellig frå dyr.¹⁷

Dermed ser skiftet i vektlegging av nøkkelmetaforar uttrykt i graver i løpet av folkevandringstid til å ha vore nært knytte til endringar i forståing av kropp, sjølv og handlingsideal relatert til kjønnsidentitet. Vi kan sei at ein idealisert livsstil vart uttrykt i ein like idealisert dødsstil, og den aukande graden av polarisering av kjønnsidentitet

i gravene frå tida kring år 500 kan sjåast i samanheng med ideologiske strøymingar på kontinentet, der idealiserte og hegemoniske maskuline og feminine identitetar i aukande grad vart samantiltra med aktivitetane til den framveksande hærfølgestrukturen og det aristokratiske gjestebodet i hallen.

Relevansen av materielle blick

Problematisering av gravskikk er eit døme på kva arkeologiske perspektiv på forhold mellom menneske og ting kan bidra med for vår forståing av samfunnsprosessar og mentalitet i jernalderen. Eit nært relatert døme er nylege studie av dyreornamentikken, eit sentralt aspekt ved folkevandringstida sin materielle kultur.

Den nordiske dyreornamentikken oppstod og utviklast i etterdønningane av kollapsen av det vestromerske riket på slutten av 400-talet, noko som hadde store sosiale, politiske og mentale implikasjonar for folkesetnadar over heile det europeiske kontinentet. Lotte Hedeager skriv at det stilistiske uttrykket ser ut til å ha eksplodert i eit mangefasettert og figurrikt formspråk, der element som seinromersk karvsnitt, asiatisk dyreornamentikk og klassiske figurkomposisjonar smelta saman i ein teknisk og kunstnarisk stil som viste seg å ha berekraft nok til å vare heilt fram til tida kring år 1200, til etableringa av den romersk-katolske kyrkja i Norden.¹⁸ Og, som ho vidare påpeikar, ornamentikken har vore overalt og på alt: Han er funne på våpen og smykke, innrissa på stein, vevd inn i stoff, og er skore i tre på vogner, sledar og senger. Dyreornamentikk har omgjeve folk og vore til stades til kvardags og til fest, i krig og i fred – og i liv som i død.

Den særmerka ornamentikken kalla Stil I oppstod i folkevandringstid, og utforming av både gjenstandar og motiv med denne stilen peikar i retning av magien si sterke stilling. Fleire forskarar relaterer motiva til seid, sjamanisme eller magi, og dyrestil til førestellingar om metamorfose frå menneske til dyr. Dette er sett i intim samanheng med guddommar med herskarmakt som hadde evne til å omskape seg til dyr. Forutan transformasjonen menneske/dyr kan det dreie seg om oppsplitting av lekamen, oppheving av kjønnskategoriar, rituell dans, sjølvofring og kamp mot monster.¹⁹

Eit interessant moment er at medan ornamentikken oppstod i ein periode med store forandringar, overlevde dei seinaste variantane av dyrestilen ikkje møtet med eit nytt trussystem og dei politiske og sosiale implikasjonane av dette. Dette kan sjølv sagt skuldast at folk – og særleg eliten – endra kunstnarisk smak og stiloppfatting under påverknad av den kristne kyrkja og dei politiske forandringane i Norden i tida rundt 1200. Men, som Hedeager framhevar, det kan også skuldast ”dens dybe forankring i et ganske andet og med kristendommen uforeneligt trossys-

tem. Er dette tilfædet, så ligger også mulighetene åpne for at nærme os centrale kognitive strukturer i det førkristne Skandinaviem igennem et studie af disse dyrestile".²⁰ Ei slik forståing av materiell kultur og ikonografi gjev meining til kompleksiteten vi ser i folkevandringstid. Det hjelper til med å forklare kvifor vi finn at det eksisterte likskapar i motiv og verdsbilete mellom denne og seinare periodar av jernalderen, medan vi samstundes finn at det skjeddde viktige endringar i løpet av eit relativt kort tidsrom kring år 500.

Noter

- 1 Näsman 1998, "The Scandinavians' View of Europe in the Migration Period", s 113.
- 2 Hedeager 1992, 2000; Näsman 1998.
- 3 Evans 1997, s. 2, 69.
- 4 Myhre 1991; Kristoffersen 2000.
- 5 Wiker 2001, 2004.
- 6 Solli 2004, s. 253.
- 7 Solberg 2003, s. 135.
- 8 Jennbert 2006, ss. 136-37; sjå òg t.d. Kristoffersen og Østigård 2006.
- 9 Sjå t.d. Fredriksen 2006a, 2006b.
- 10 Definisjonen av omgrepet *metafor* følger Tilley 1999, ss. 34-35, ss. 260-61 og Hanisch 2001, s. 14. Metaforen knyter saman objekt, hendingar og handlingar som i utgangspunktet kan synast å ha lite til felles, og er slik ein ibuande kvalitet ved materiell kultur, i språket og i tankesettet. Han viser såleis til ei djupare referanseramme som mange forstår. På denne måten er metaforen eit sentralt hjelpemiddel for forståing av verda ved at han formidlar komplekse idésamanhengar med svært få ord og med svært få materielle symbol. Og metaforar kan operere innanfor bestemmande prinsipp for sosial handling.
- 11 Hanisch 2001.
- 12 Sjå t.d. Steinsland 1991, 2005; Fuglestedt 1999; Oma 2001, 2004.
- 13 Steinsland 1991, 1992, 2005.
- 14 Sjå t.d. Kristoffersen 1995; Hedeager 1997; Solli 1999, 2004.
- 15 Fredriksen 2006a.
- 16 Herschend 1993, 1997.
- 17 Wiker 2001, 2004, sjå òg t.d. Jennbert 2004.
- 18 Hedeager 2004, ss. 219-20.
- 19 Wiker 2001, s. 67.
- 20 Hedeager 2004, s. 220.

Litteraturliste

Evans, Stephen: *The Lords of Battle. Image and Reality of the Comitatus in Dark-Age Britain*. The Boydell Press, Woodbridge, 1997.

Fredriksen, Per Ditlef: "Two Graves – Three Metaphors. Changing gender identities in the Migration Period illustrated by graves from Hardanger, western Norway". I Barndon, R., Innselset, S.M. og Lødøen, T.K. (red.). *Samfunn, symboler og identitet – Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*. UBAS Nordisk 3. Universitetet i Bergen, 2006.

Fredriksen, Per Ditlef: "Moving Closer to the Fire. Heat Transformations and Bucket-Shaped Pots in Burials". I *Norwegian Archaeological Review* Vol. 39, No. 2. Routledge, Oslo, 2006.

Fuglestedt, Ingrid: "Adoranten, voltigeuren og andre dødelige". I Fuglestedt, I., Gansum, T. og Opedal, A. (red.). *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*. *Ams-Rapport* 11A. Arkeologisk Museum i Stavanger, 1999.

Hanisch, Morten: *Gravritualene – fortellinger om ære? – Et nytt perspektiv på vestnorsk gravmateriale fra romertid og folkevandringstid*. Upublisert hovudfagsoppgåve i arkeologi, Universitetet i Bergen, 2001.

- Hauck, Karl, M. Axboe, K. Düwel, L. von Padberg, U. Smyra, C. Wypior, U. Cladvadetschner og H. Rulffs (red.). *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Einleitung und Ikonographischer Katalog (IK 1–3)*. Münstersche Mittelalter-Schriften Band 24. Wilhelm Fink, München, 1985–1989.
- Hedeager, Lotte: *Iron Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe, 500BC to AD 700*. Blackwell, Oxford/Cambridge, 1992.
- Hedeager, Lotte: "Odins offer. Skygger af en shamanistisk tradition i nordisk folevandringstid". I *Tor* 29. Uppsala, 1997.
- Hedeager, Lotte. "Migration Period Europe: the formation of a political mentality". I Theuws, F. og Nelson, J.L. (red.). *Rituals of Power. From Late Antiquity to the Early Middle Ages*. Brill, Leiden, 2000.
- Hedeager, Lotte: "Dyr og andre mennesker – mennesker og andre dyr. Dyrornamentikkens transcendentale realitet". I Andrén, A., Jennbert, K. og Raudvere, C. (red.): *Ordning mot kaos – studier av nordisk førkristen kosmologi*. Nordic Academic Press, Lund, 2004.
- Herschend, Frands: "The Origin of the Hall in Southern Scandinavia". I *Tor* 25. Uppsala 1993.
- Herschend, Frands: *Livet i Hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati. Occasional Papers in Archaeology* 14. Uppsala, 1997.
- Jennbert, Kristina: "Människor och djur. Kroppsmetaforik och kosmologiska perspektiv". I Andrén, A., Jennbert, K. og Raudvere, C. (red.): *Ordning mot kaos – studier av nordisk førkristen kosmologi*. Nordic Academic Press, Lund, 2004.
- Jennbert, Kristina: "The heroized dead. People, animals, and materiality in Scandinavian death rituals, AD 200–1000". I Andre, A., Jennbert, K. og Raudvere, C. (red.). *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes, and interactions*. Nordic Academic Press, Lund, 2006.
- Kristoffersen, Siv: "Transformations in Migration Period Animal Art". I *Norwegian Archaeological Review* 28. Routledge, Oslo, 1995.
- Kristoffersen, Siv: *Sverd og spenne. Dyrornamentikk og sosial kontekst. Studia Humanitatis Bergensia* 13. Høgskoleforlaget, Krstiansand, 2000.
- Kristoffersen, Siv og Østigård, Terje: "Dødsmyter" – regissering av ritualer og variasjon i likbehandling i folkevandringstid". I Østigård, T. (red.). *Lik og ulik. Tilnæringer til variasjon i gravskikk. UBAS Nordisk* 2. Universitetet i Bergen, 2006.
- Myhre, Bjørn: "Bosetning og politisk organisasjon i Vest-Norge før vikingtid". *Nordatlantiske foredrag. Seminar om nordatlantisk kulturforskning i Nordens Hus på Færøyene, 27-30. august 1990*. Tórshavn, 1991.
- Näsman, Ulf: "The Scandinavians' View of Europe in the Migration Period". I Larson, L. og Stjernquist, B. (red.). *The World-View of Prehistoric Man. Papers presented at a symposium in Lund*. Kung. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm, 1998.
- Oma, Kristin: "Hesten i jernalderen – i brytingspunktet mellom "siege" strukturar og endring i den materielle kulturen". I *Primitive Tider* 4. Oslo, 2001.
- Oma, Kristin: "Hesten og det heilage. Materialiseringa av eit symbol". I Melheim, L. Hedeager, L. og Oma, K. (red.). *Mellom himmel og jord. Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi, Isegran 31. januar – 2. februar 2002. OAS 2*. Universitet i Oslo, 2004.
- Solberg, Bergljot: *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. Cappelen, Oslo, 2003.
- Solli, Brit: "Odin – the queer? Om det skeive i norrøn mytologi". I Fuglestad, I., Gansum, T. og Opedal, A. (red.). *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen. AmS-Rapport* 11B. Arkeologisk Museum i Stavanger, 1999.
- Solli, Brit: "Om det norrøne verdensbildet og *ethos*. Om kompleksitet, kjønn og kontradiksjoner". I Andrén, A., Jennbert, K. og Raudvere, C. (red.): *Ordning mot kaos – studier av nordisk førkristen kosmologi*. Nordic Academic Press, Lund, 2004.
- Steinsland, Gro: "Dødsbryllupet". I Alhaug, G., Kruken, K. og Salvesen, H. (red.). *Hedersskrift til Nils Hallan på 65-årsdagen 13. desember 1991*. Novus Forlag, Oslo, 1991.
- Steinsland, Gro: "Døden som erotisk lystreise". I Hødnebo, F. (red.). *Eyvindarbók: festskrift til Eyvinn Fjeld Halvorsen 4. mai 1992*. Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo, 1992.
- Steinsland, Gro: *Norrøn religion: myter, riter, samfunn*. Pax Forlag, Oslo, 2005.
- Tilley, Christopher: *Metaphor and Material Culture*. Blackwell, Oxford, 1999.
- Wiker, Gry: "Om konstruksjon av ny menneskelig identitet i jernalderen". I *Primitive Tider* 4. Oslo, 2001.
- Wiker, Gry: "Om endringer i menneskets verdensbilde på 500-tallet". I Melheim, L. Hedeager, L. og Oma, K. (red.). *Mellom himmel og jord. Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi, Isegran 31. januar – 2. februar 2002. OAS 2*. Universitet i Oslo, 2004.

bøygen

l salg fra
begynnelsen av mars

www.bøygen.net

0 1 / 1 0

E R E T

R H I -

Z O M

Det tar for seg
berøringspunkter,
koblinger, nettverk,
overføringsverdi,
og alle andre
former for sammen-
henger som kan skapes
mellom litteraturen
og verden.

|

FRA KVINNE- TIL KJØNNSHISTORIE – OG TILBAKE?

Om kjønnsperspektivets betydning i det norske historiefaget

Erling Sandmo, professor i historie, UiO

Det er ikke lenge siden man satte seg høye mål på kvinne- og kjønnshistoriens vegne. Nå er kvinnehistorien en laumelt disiplin. Hvor ligger de gamle ambisjonene begravet?

Kvinnehistorien var en av de viktigste impulsene for etterkrigstidens historieskrivning. I utgangspunktet befant den seg trygt innenfor den etablerte metodologiens rammer. Den var et synliggjøringsprosjekt som plasserte kvinnene inn i etablerte sosial- og til dels kulturhistoriske kategorier og viste hvordan kvinnene alltid hadde vært tilstede, som mødre, arbeidere, kunstnere og som medlemmer av ulike eliter. Denne forankringen i det trygge var jo nettopp en forutsetning for at orienteringen mot kvinnene ville bli anerkjent som en del av historievitenskapen.

På 1970- og 1980-tallet fikk feministisk teori et bredt gjennomslag i kvinnehistorien. En grunnleggende forestilling for svært mye av denne teorien var – og er – at subjektiviteter og identiteter er konstruerte: Spørsmål om hvem vi er, er spørsmål om hvordan vi skapes, gjennom politiske, kulturelle, sosiale og språklige prosesser. Dette premisset har en rekke mulige følger som alle ble viktige for diskusjonene om hvordan kvinnehistorien kunne skrives, men også for diskusjonene om kvinnehistoriens betydning for historiefaget mer allment. Den umiddelbare konsekvensen var en ny oppfatning av kvinnen ikke som en gitt, men som en historisk skapt størrelse. Den kvinnehistorien som synliggjorde kvinner som om selve kvinneligheten var ahistorisk, ble nå utsatt for skarp kritikk. Men tesen om at kvinnelighet var en historisk konstruksjon, hadde en rekkevidde som favnet langt større deler av historieskrivningen: Var ikke også mannlighet en konstruksjon? Og enda mer radikalt: Var ikke *all* identitet, ja, til og med selve forestillingen om identitet og subjektivitet, konstruksjon?

Hvis det da kunne sees slik, at ethvert jeg og enhver subjektposisjon er historisk konstruert, ville også enhver sann-

het og enhver virkelighetsforståelse være det, siden det ikke vil eksistere noe nøytralt, objektivt ståsted som er hevet over det politiske, sosiale eller kulturelle. I noen grad var dette et standpunkt som lå i forlengelsen av marxistisk teori, der man i lang tid hadde diskutert både realisme og partiskhet, men konsekvensene som ble trukket var langt mer drastiske. De iherdige forsøkene på å ”situere” utsagn innenfor den feministiske teoridebatten, altså å redegjøre etter beste evne for de viktigste faktorene som lå under egen identitet og virkelighetsforståelse, ble imidlertid latterliggjort og marginalisert av teoriens motstandere. De mer utførlige forsøkene på å utvikle en måte å snakke om situering på og å formulere mer beskjedne krav på å tale sant, fikk betydning innenfor vitenskapsteori, men i beskjeden grad innenfor debattene om historieskrivning.

Ambisjonene var altså store, og når de ble formulert som sterkest, ble de den kanskje tydeligste postmoderne impulsen i humaniora overhodet. Innenfor historiefaget mer spesifikt var målsetningen ytterst sjelden så radikal, og kvinnehistoriens praktikere avgrenset seg mot ”radikal feminisme”, men på 1980-tallet syntes det som om vendingen fra en sosialhistorisk og teoretisk tradisjonell kvinnehistorie mot en allmenn kjønnshistorie fundert på feministisk teori, var underveis. Optimismen var der: I 1986 skrev Gro Hagemann at ”[m]in hypotese er ... at kvinnehistorie – eller kjønnshistorie – inneholder langt mer faglig sprengkraft enn det de fleste av oss til nå har drømt om.”¹

Vendingen kom likevel aldri. Den varslede utvidelsen av den feministiske, teoretiske kjønnshistorien forble bare et varsel – både internasjonalt og i Norge. Norge kan likevel

være et interessant eksempel både på bestrebelsene på å gjøre denne kjønns historien til en integrert del av historiefaget som helhet, og på måtene hele kvinnehistorien ble marginalisert på. Og da kan det være interessant å gå litt tilbake i tid.²

Den isolerte optimisme

Midt på 1990-tallet ble det gitt ut to store oversikter over norsk historieforskning i anledning Den norske historiske forenings 125-årsjubileum. Den ene var et gedigent jubileumsnummer av *Historisk tidsskrift*, den andre en bok på engelsk, *Making a Historical Culture*.³ De er ganske interessante inntak til kvinnehistoriens stilling i norsk historieforskning da – en stilling som nok ikke er grunnleggende forskjellig fra der den står nå.

Disse utgivelsene inneholdt hver sin store artikkel om kvinnehistorie. Ida Bloms tekst i *Making a Historical Culture* ga et optimistisk og sterkt inntrykk av at kvinnehistorien var blitt en del av faget som helhet, og i særdeleshet av sosialhistorien. ”The strongest consensus on gender-specific research has been in the field of social history”, skrev hun.⁴ Men den som dermed ventet seg at kvinne- og kjønnsperspektivet var blitt integrert i den samme bokens kapittel om sosialhistorien, ble skuffet. Det var, paradoksalt nok, ikke til stede noe annet sted enn hos Blom.

”[Gro] Hagemann has thrown new light on the significance of gender for industrialization and working life and has further developed central theories about the process of industrialization,” insisterte Ida Blom.⁵ Men verken Hagemann eller noen av de andre som Blom regnet som kvinnehistorikere ble altså nevnt i kapitlet om økonomisk historie eller i kapitlet om tilnæringsmåter til moderne norsk historie. I kapitlet om ”Historie som vitenskap” var det likevel én referanse til Hagemann: Hun er brukt som belegg for at ”recent culturalist and feminist tendencies and some voices speaking, somewhat hesitantly, in a ’post-modernist’ vocabulary in the nineties” ikke har ”seriously doubted the relevance of empirical research and source criticism”.⁶

Det er et gjennomgående trekk ved *Making a Historical Culture* at feminisme og kvinnehistorie bare nevnes av kvinner. Når Blom skrev at ”the idea of a separate women’s culture ... has not been as strong in Norwegian circles as in the USA,”⁷ var det knapt en halv sannhet: Denne ideen var fullstendig dominerende innenfor det norske historiefaget, slik det fremstår nettopp i boken Blom skrev i. Det var bare innenfor kvinnehistorien at den sto svakt. Kvinnes atkomst i historiefaget hadde ikke ført til at de var blitt noen integrert del av faget. Ingen andre lot til å bry seg om kjønnsperspektivet. Og her er det viktig å understreke at dette ikke var noe særegent akkurat ved disse to historiofagiske arbeidene: De var representative, solide arbeider.

På enkelte punkter kunne nok kvinnehistoriens egne aktører ha seg selv å takke. Den ellers rikeholdige kvinnehistoriebibliografien for tiden etter 1990 ser underlig ut der den står langt inne i teksten i *Historisk tidsskrifts* jubileumsnummer. Den var nok nyttig og uttømmende, men den markerte samtidig at kvinnehistorien var et område med klare grenser. Det var langt mellom de mannlige skribentene, mens kriteriene for de arbeidene av kvinner som er tatt med, var løse. Sølvi Sogners *Ung i Europa: Norsk ungdom over Nordsjøen i tidlig nytid* ville neppe vært kvinnehistorie om den hadde vært skrevet av en mann. Kvinnehistoriens grenser var åpenbart vanskelige å krysse i begge retninger: Det var ikke bare vanskelig for menn å komme inn, men også for kvinner å komme ut. At dette forholdet gjaldt kvinnehistorien i særlig grad, ble understreket av at ingen andre fagfelt ble tilgodesett med tilsvarende bibliografier.

Hvordan skulle man kunne bryte grensene? Ida Blom åpnet generøst arenaen for andre aktører. Hun drøftet det menn hadde skrevet, og hun begrenset seg ikke til den klassiske debatten for og mot kvinnehistorien som disiplin. Hun skrev også om menns vanlige historiske forskning, og så den som selvsagt relevant for det kvinnehistoriske feltet. Når hun så – klart inspirert av feministisk teori – sluttet med en problematisering av selve identitetsbegrepet, inviterte hun til en felles faglig debatt: Identitetsspørsmålet ”...would form a good starting-point for dialogue among historians”.⁸ Slik kunne kvinnehistorien integreres i en videre faglig ramme.

Bloms artikkel var et manifest hvor budskapet var integrasjon. I den tilsvarende artikkelen i jubileumsutgaven av *Historisk tidsskrift* valgte Kari Melby en annen tilnærming.⁹ Hun så ikke integrering i et stort og enhetlig faglig fellesskap som mål. I stedet viste hun hvordan faget ikke var enhetlig, men splittet og fullt av motsetninger, selv på et såpass avgrenset felt som kvinnehistorie. For også den var preget av ulike og rivaliserende forsøk på å konstruere identitet, og det å skrive om kvinnehistoriens historiografi ble også å skrive om hvordan ulike aktører kjempet om retten til å definere hva den var og skulle være. Slik praktiserte Melby den vitenskapsteoretiske konstruktivismen hun selv fremhevet som en viktig impuls. Dermed rev hun seg også løs fra den rene realismen som ellers preget de aller fleste av artiklene både i *Historisk tidsskrift* og i *Making a Historical Culture*. De nøyde seg med å skildre historiografien ”som den virkelig var”, uten å problematisere hvem den var det for. For Melby var en beskrivelse av historiografiske områder alltid situert, vinklet ut fra et bestemt ståsted i en faglig og politisk maktstruktur.

Beskrivelse er makt. Med det i bakhodet er det interessant å lese disse to norske historiografiene, hvor kvinnehistorien er absolutt fraværende fra alle andre beskrivelser enn dens egne selvbiografier. Alle de andre beskrivelsene tok dessuten sine emner for gitt. Bare kvinnehistorikerne pro-

blematiserte sin selvkonstruksjon og insisterte på å se det politiske i sine begreper og sine avgrensninger.

Det som skjedde, var altså at kvinnehistorien insisterte på at den ikke var en særdisiplin, mens faget forøvrig sto taust imot. Det insisterte på sitt eget mangfold, men mangfoldet knytter seg bare til hva det studerte. Noe mangfold av perspektiver ble det ikke åpnet for: ikke for grunnleggende forskjellige vitenskapsteoretiske syn, ikke for noen situerte historier eller noen sped kunnskapsrelativisme. Den sektoren av historiefaget som ville ha slik pluralisme, var kvinnehistorien. Men den sto alene.

Tapt teori – og faget nå

Hva er så situasjonen i dag? Kanskje ikke så veldig annerledes enn midt på 1990-tallet – bortsett fra at de gamle forhåpningene later til å ha bleknet, både til den store integreringen av kvinnehistorien og kjønnsperspektivet og til en vitenskapsteoretisk, feministisk inspirert problematisering av store historiske størrelser som identitet og subjektivitet. Kvinnehistorien er vital, men den har forblitt et eget felt og fortøner seg nok ikke lenger som teoretisk truende. De mest spissformulerte teoretikerne, som Judith Butler, er ikke lenger del av et historieteoretisk vokabular. I den grad slik teori fremdeles er brukt og blir diskutert, er det – i mild grad – i litteraturforskningen, men i det vesentlige er kjønnsteori sjaltet ut som noe eget, i Norge typisk som noe som bedrives på egne institutter eller sentre.

Men hvor svartsynt skal vi nå se på situasjonen? Man kan sikkert se på denne fortellingen som et helt normalt og kanskje til og med ønskelig forløp: En teoretisk impuls ble prøvd ut, slipt mot empirien, og beholdt bare i den grad den hadde bevist sin verdi. Den kvinnehistorien som skrives i dag, er metodologisk rikere enn før. Det er gevinsten av debatten.

Likevel var det store og gode ambisjoner som led nederlag i denne debatten, som i tillegg ble ført bare innenfor det kvinnehistoriske feltet. Forestillingene om kvinne- og kjønnshistoriens faglige sprengkraft ble gjort til skamme, og faget utdefinerte – etter min oppfatning – et utfordrende, åpne teoretisk apparat som ikke bare antydte interessante metoder, men som lovet helt nye spørsmål. Og når vi ser tilbake på disse historiografiske oversiktsverkene jeg har tatt for meg her, ser vi hvordan kvinnehistoriens representanter strakte ut hender som ikke ble grepet. I dag blir rekrutteringen til vitenskapelige stillinger i historie ved Universitetet i Oslo mer og mer mannsdominert – i motsetning til det som er utviklingen på de aller fleste, om ikke alle andre humanistiske fag. Man skal nok være forsiktig med å komme med enkle forklaringer på dette, men hvis tradisjonen for å definere kvinnes historie som en egen historie, ikke hadde vært så sterk, kunne man tenkt seg at historiefaget ville sendt ut litt andre signaler enn det tydeligvis gjør.

Noter

- 1 Gro Hagemann, "Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synlig" i Hagemann 2003: 59
- 2 Den følgende diskusjonen er i stor grad basert på en artikkel jeg skrev til en enquete om norsk historieforskning i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 3/1997: "... som en bedøvet pasient på legens bord": Om historiografier og kategorier"
- 3 Hubbard et al. (red.) 1992 og *Historisk tidsskrift* 1/2-1996.
- 4 Blom, "Women's History" i Hubbard et al. (red.): 303
- 5 Ida Blom, "Women's History", i Hubbard et al. (red.): 292
- 6 Knut Kjeldstadli, "History as Science", i Hubbard et al. (red.): 76
- 7 Blom, "Women's History": 309
- 8 Blom, "Women's History": 306
- 9 Kari Melby, "Kjønnets vitenskapelige status" i *Historisk tidsskrift* 1/2-1996

Litteraturliste

Hagemann, Gro, "Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synlig" i *Feminisme og historieskrivning: inntrykk fra en reise* (Oslo: Universitetsforlaget 2003)

Historisk tidsskrift 1/2-1996.

Hubbard, William H., Jan Eivind Myhre, Trond Nordby og Sølvi Sogner (red.), *Making a Historical Culture: Historiography in Norway* (Oslo: Universitetsforlaget 1995)

Sandmo, Erling. "... som en bedøvet pasient på legens bord": Om historiografier og kategorier", i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 3/1997

HISTORIENS KJØNN OG GENERASJONER

Et tilbakeblikk på norsk kvinne- og kjønns historie

Eirinn Larsen, forsker II, IAKH, UiO

Etableringen av norsk kvinnehistorie blir gjerne forklart med 1960- og 1970-tallets store identitetsbevegelser. Hva vitenskapseksterne impulser som kvinnefrigjøring og nyfeminisme, har betydd for kvinnehistorikernes historiefaglige praksis og fortellinger, har imidlertid færre belyst. Heller ikke den kvinnehistoriske metahistorien, forfattet av fagets egne og mest sentrale utøvere fram til utgangen av 1990-tallet, har gått nevneverdig inn i betydningen av å være involvert i sitt forskningsobjekt – bokstavelig talt.¹ Snarere gir litteraturen om den feministiske historiografien et innblikk i denne bindestrekshistoriens egen identitetsdanning. I disse fortellingene trer gjerne følelsen av å stå utenfor faget og historien tydeligst fram, noe som gir assosiasjoner om den oppbruddstid som historiefaget på 1970-tallet er sagt å skulle ha innvarslet.²

I *Fortid* nr 2. 2009 etterlyser masterstudent Caroline Elise Hals en mer mangfoldig historieundervisning ved Universitetet i Oslo (UiO). For i løpet av hennes ”tre år på bachelorprogrammet på UiO” skriver hun, ”har de historiske emnene vært en skuffelse med tanke på kvinnes del i historien”.³ Blant emnene på historie i denne perioden var det bare ”ett fag som omhandlet kvinnehistorie i stor grad”.⁴

Som oftest vil historiestudenter og -ansatte ha ulike interesser og faglige preferanser i møte med undervisningsopplegg og historieforskning. Dessuten er det slik at forelesningsrekker og pensumlister alltid vil speile den forskningen som blir drevet – eller ikke drevet – ved det instituttet og den institusjonen en studerer. Hva dette skulle tilsi for den historiske forskningen ved Universitetet i Oslo, vil jeg ikke innlate meg på her. Masterstudent Hals’ etterlysning peker likevel mot noe interessant og kanskje paradoksalt i dagens likestillingssamfunn: at kvinne- og kjønnshistoriens innsikter og resultater om det samme samfunnet fremdeles blir oppfattet som et haleheng, eller en klasse for seg i både historieforskningen og undervisningen.

Kvinne- og kjønnshistoriens plass i historiefaget er selvsagt ikke bare et resultat av den mening som har blitt tillagt, og fremdeles tillegges, denne bindestrekshistorien fra dens utside. Oppfattelsen av hva kvinne- og kjønns historie er,

dens faglige identitet i sær, framkommer også som følge av dette fagets selvforståelse og identitetsdanning. På samme tid er det noe interessant i forventingen til Hals om å (fremdeles) finne de kvinne- og kjønnshistoriske komponentene i et avgrenset kurs og ikke anvendt som et mulig perspektiv og analytisk kategori blant flere under andre kursoverskrifter. Med andre ord, hvor kommer denne forventingen fra – at kvinne- og kjønns historien skulle være noe for seg, i tillegg til et analytisk grep åpent for alle? Så seint som i 1996 skrev Kari Melby at ”[k]vinne- og/eller kjønns historien [kjennetegnes] i dag ved sine analytiske og teoretiske grep, mer enn ved den gjenstand som studeres”.⁵

Med utgangspunkt i den feministiske historieskrivningens historie, vil denne artikkelen forsøke å sette den norske kvinne- og kjønns historiens selvforståelse som begrep gjennom de identitetsmarkører dens utøvere har etterlatt seg i tekstene om faget.⁶ Faghistorie er gjerne skrevet og dominert av fagets egne og beste utøver. Dette er også tilfelle for norske kvinne- og kjønns historie. Med meget få unntak domineres fortolkningen av dette fagområdet historie i Norge av dens egne nestorer som Ida Blom, Gro Hagemann og Melby.⁷ Slik er perspektivet som forfektes i denne litteraturen klart internalistisk. Med dette sikter jeg først og fremst til at den er skrevet av kvinnehistorikere for kvinnehistorikere, dernest at den søker å kartlegge og beskrive fagområ-

dets faglige og teoretiske utvikling, slik den er og bør være. Dette gjør den til en velegnet kilde til studiet av kvinne- og kjønnshistoriens selvforståelse og identitetshistorie.

Noen sentrale identitetsmarkører i norsk kvinne- og kjønns historie

Etter min mening er det mulig å identifisere minst tre identitetsmarkører som går igjen i litteraturen om den feministiske historiografien over tid. Den første av disse handler om den langt viktigste hendelsen i fagets historie: den rivende teoretiske utviklingen, en utvikling som brakte kvinnehistorien bort fra synliggjøringsprosjektet og i retning kjønns historien og omskrivningsprosjektet, med et bortimot grenseløst forskningsområde. Den andre er fortellingen om forskjellen mellom norsk og amerikansk kvinnehistorisk forskning, ut fra den betydning norske kvinnehistorikere har tillagt empirisk forskning. Den tredje er fortellingen om forholdet til den kjønnsblinde historien, dvs. "faderhuset", og drømmen om integrering blant historiefagets øvrige.

Rivende teoretisk utvikling ("vi leser mye teori")

Den kvinnehistoriske forskningens historie blir gjerne presentert som en utvikling fra en forskningsgjenstand- kvinner, til et perspektiv- kjønns perspektivet.⁸ Selv om overgangen også har blitt gjenstand for problematisering og nyansering, er fortellingen om kvinnehistoriens forvandling likevel det viktigste gjennomgangstema i litteraturen om den feministiske historiografien.⁹ Denne overgangen innbefatter, som de kvinnehistoriske nestorene selv skriver flere steder og opptil flere ganger, ikke at det ene nødvendigvis har blitt erstattet av den andre. Hva som understrekes er at det som i begynnelsen begrenset seg til å være en historie tilknyttet et relativt begrenset forskningsområde: "kvinnens aktivitet i fortiden og problemer av spesiell relevans for fortidens kvinner",¹⁰ har utviklet seg til noe langt større gjennom et fokus på kjønn som forklaringsvariable og perspektiv. Slik ble kvinnehistorien ikke bare opptatt av å se på hvordan historien påvirket fortidens kvinner, men også hvordan kjønn som en grunnleggende sosial struktur og en meningsbærende kategori, bidro til å forme de historiske prosessene og aktørene som utgjør historikerens studieobjekter.¹¹ Med det var kvinnehistorien også "frisatt for forskningsobjektets fysiske kjønn" og derigjennom et potensielt perspektiv for all historieskrivning.¹²

En sentral bi- eller undermarkør i litteraturen om den feministiske historiografien, er derfor også hvordan postmodernismen, og spesielt poststrukturalismen, med dens fokus på språk, meningsdanning og makt åpnet for nye og grenseløse muligheter. Om ikke alle historiske fenomen og prosesser var like utbredt i de kvinne- og kjønns historiske analysene som har blitt utført, var det i teorien få grenser for perspektivets anvendelse.¹³

Fortellingen om kvinne- og kjønns historiens historiske utvikling, som Kari Melby i 1996 karakteriserte som "kollektiv med få klare (op)posisjoner",¹⁴ er i høy grad fortellingen om en internasjonal prosess, med paralleller i mange land. Mange utenlandske kvinnehistorikere og -teoretikere kan med fordel knyttes til det norske forløpet. Det kan likevel synes som om amerikanske Joan W. Scott er den som i litteraturen tillegges størst betydning for fagområdets karakter og utvikling. Ikke minst ved å legge til rette for at kvinne- og kjønns historikernes teoretiske interesser og innsikter i kjønn omsettes til historieskrivning (metodologi) og innenfor (potensielt) nye områder. Men det synes også, i følge kvinnehistorikernes egne fortellinger, at det med lesningen av Scott kom til å følge en større aksept eller interesse for de konstruktivistiske elementene i historieskrivningen og historikerens rolle som fortolker av fortiden.¹⁵ Dette fortrente nødvendigvis ikke et mer realistisk historiesyn blant kvinne- og kjønns historikere. Tanken om at vi gjennom studier av fortiden og det kilde materialet den har etterlatt seg kan rekonstruere den med stadig større presisjon og sikkerhet, har også hatt stor gjennomslagskraft blant norske kvinne- og kjønns historikere. Dette bringer meg over til den neste identitetsmarkøren: betydningen av empirisk forskning.

Betydningen av empirisk forskning ("vi er som [norske] historikere flest")

Selv om kategorien "kvinne" lenge utgjorde fagområdets utgangspunkt og forskningsområde, ble det tidlig hevdet – i følge litteraturen om den feministiske historiografien – at det på bakgrunn av empirisk forskning var mange måter å være kvinne på. Kvinne var ingen enhetlig kategori, men en historisk foranderlig kategori som ble tillagt forskjellig verdi og betydning i ulike sammenhenger og tider. Å undersøke forskjeller mellom kvinner ble derfor tidlig et like viktig anliggende for norske kvinnehistorikere som å studere forskjeller mellom kvinner og menn. Særlig klasseforskjeller ble vektlagt og vitner om den materialistiske tradisjonens gjennomslag også i norsk kvinne- og kjønns historie. Slik kunne Ida Blom i 1995 også hevde at "the idea of a separate women's culture, or of women as a homogeneous group, has not been as strong in Norwegian circles as in the US".¹⁶

Helt siden jeg som ung hovedfagsstudent oppholdt meg i USA og skrev om amerikansk kvinnehistorie, har jeg alltid stuset over norske kvinnehistorikerens insistering på at amerikansk kvinnehistorie skiller seg fra den norske. For meg var forskjellen ikke et spørsmål om perspektiv og posisjonering, men et resultat av at amerikansk akademia var så mye større enn den norske. Dette genererte, som naturlig er, en langt mer mangfoldig og mer oppmerksomhetsorientert historieskrivning enn i små land som Norge. Dessuten kunne mye av det jeg leste den gang, av amerikansk kvinnehistorisk litteratur, like gjerne vært skrevet

her hjemme. I innhold og perspektiv var mye likt. Nå, etter å ha sett mer systematisk på litteraturen om den feministiske historiografien i Norge, forstår jeg imidlertid at denne grensedragningen mot Nord-Amerika egentlig aldri hadde til hensikt å si noe innsiktsfullt om det amerikanske. Den tjente primært den norske kvinnehistoriens egne, og var et produkt av de norske kvinnehistorikernes syn på seg selv. Og det er liten tvil om at i dette kvinnehistoriske selvbildet har den empiriske tradisjonen, den kritiske empirismen om man vil, en helt sentral plass.

Kunnskapssosiologen Marte Mangset har i sin doktorgradsavhandling nylig vist at forestillinger omkring historiefagets essens i seg selv er et produkt av tid og rom, og derfor høyst variable.¹⁷ I de tre landene Mangset har undersøkt: Norge, Frankrike og Storbritannia, blir det å bedrive historieforskning, det å være historiker og utøve faget, presentert på svært ulike måter av historikerne selv. Mens de norske historikerne hun har intervjuet beskriver sin faglighet som det å forske langsomt og i ensomhet, understreker de engelske historikerne betydningen av retoriske ferdigheter og overbevisende argumentasjon. De franske historikerne derimot, dyrker et nærmest sanselig forhold til støvete arkiver, skriver hun.

Litteraturen om den feministiske historiografien i Norge; presentert som et fagfelt og en praksis styrt av tidkrevende empirisk forskning i motsetning til raske, teoretiske generaliseringer, forsterker Mangsets funn. Brodden mot det ahistoriske og generaliserende er likevel enda tydeligere i kvinnehistorikernes selvforståelse og identitet, enn i den kunnskapssosiologen Mangset har funnet gjeldene for norske historikere generelt. I 1995 understreket for eksempel Kari Melby "at den solide empiriske tradisjonen i norsk historieforskning har preget også kvinnehistorien og har hindret anvendelse av et ahistorisk og enhetlig begrep om kjønn, løst fra sosial kontekst".¹⁸ Dette gjør at man kanskje noe spissformulert kan si at de norske kvinnehistorikerne i siste instans er, eller ønsker å være, som norske historikere flest. Men identifiseringen med faget til tross, er det faglige "utenforskapet" den langt viktigste og mest konstante markøren i fortellingene om fagets historie.

Drømmen om integrering ("vi vil også være med, hvis dere anerkjenner oss")

Det siste gjennomgangstemaet og markøren i litteraturen om den feministiske historiografien, er drømmen om integrering i historiefagets øvrige. Et slikt ønske er enkelt sagt utformet på grunnlag av den kvinnehistoriske erkjennelse om at kjønn, både som et fysisk "væren" og som symboler, forestillinger og makt, har betydning for alle de historiske fenomen og prosesser som historikere interesserer seg for. Kvinne- og kjønns historien drives på denne måten av en grunnleggende tro om at det man kommer frem til av viten "innefor" fagområdet også er relevant for kunnskaps-

produksjonen som finner sted "utenfor". At integreringen og anvendelsen av dette fagområdets resultater i historieskrivningen forøvrig har vært vanskeligere enn antatt, og derfor har latt vente på seg, er slik også en del av den samme fortellingen.¹⁹

Hagemann, men også Melby, er blant dem som har diskutert den vanskelige integreringen med utgangspunkt i de forskningsmessige strategiene som ble valgt i fagets begynnelse.²⁰ Å supplere kvinnehistoriens etablerte resultater til den allerede skrevne historien, slik kvinnehistorien i utgangspunktet gjorde, var ingen god strategi, sa Hagemann i 1990. Heller enn å insistere på likhet med det etablerte, skulle man i følge henne anno 1990 ha vært mer "radikal" og invitert til en "re-skrivning" eller omskrivning av historien.²¹

Ideen om omskrivning, tatt fra det engelske *rewriting*, av historien, en idé Hagemann lånte fra Scott, har likevel ikke fått noen stor tilslutning i norsk kvinnehistorie. Heller ikke i litteraturen om den feministiske litteraturen, ført i pennen av kvinnehistoriens egne store, vies den mye plass. Til det har suksessen, eller forståelsen, av at utviklingen også er en suksess, vært for stor.²² "Though a certain measure of institutional autonomy has been upheld, the earlier goal of integration has to some extent been achieved", skrev Blom i 1995. I stedet for har man fortsatt å føre dialog med det etablerte – i håp om at man en dag skal nå fram.

I boken *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, som første gang kom ut i 1999 på bakgrunn av et samarbeid mellom kvinnehistoriens mest fremtredende forfattere, står det skrevet at ett av dens mål er å "styrke dialogen mellom historikere om hvordan kvinne- og kjønns historie best kan integreres i annen forskning og undervisning".²³ Som konsekvens av en slik målsetting, valgte forfatterne blant annet å følge samme kronologiske fremstillinger som i vanlige – eller kjønnsblinde – lærebøker. "For å lette integreringen følger fremstillingen de samme kronologiske skiller som i andre lærebøker".²⁴ Dette illustrerer, målsettingen om dialog til tross, at ideen om kvinne- og kjønns historien som kritisk korrektiv til det etablerte, på ingen måte er forlatt blant norske kvinnehistorikere. Snarere tvert imot. I jubileumsboken utgitt av Historisk institutt ved Universitetet i Bergen i 2008, legger instituttets kvinne- og kjønns historikere stor vekt på at kvinnehistorien på ingen måte er et eget tematisk felt i historieforskningen. I stedet for presenteres fagfeltet som et perspektiv; en analysekategori eller et sett av problemstillinger som kan anvendes innenfor alle områder av historieforskningen.

Denne fremstillingen av kvinne- og kjønns historien er interessant av flere grunner. For det første fordi den uttrykker et emansipatorisk element om at "kjønns perspektivet skal være eit sjølvstendig element ved all historieskriving".²⁵ Men kanskje enda mer interessant er det at en slik faglig

definisjon eller selvforståelse, og som forutsetter ideen om at kjønnsperspektivet vil gi en annen og kanskje sannere fortolkningen av fortiden, ser ut til å holde stand. "[A] successful integration can raise our understanding of how a given society functioned, economically, politically, and culturally".²⁶ Slik opprettholdes, paradoksalt nok, også ideen om at enhet er mulig – og historiens fragmenteringen bare noe tidsbegrenset på veien til en ny, felles begynnelse og etableringen av en ny totalhistorie.

Men hva er det som også karakteriserer dette fagfeltets utvikling og som kvinnehistoriens egne utøvere har omgått, eller utelatt, i sitt forsøk på å skrive seg selv både ut og inn av historiefaget?

Historiens kjønn og generasjoner

Tar man de profesjons sosiologiske brillene på med en styrke og interesse for kjønn, er det helst kvinnedominansen (eller mangelen på menn) som er mest øyefallende med utøvelsen av kvinne- og den seinere kjønnshistorien i Norge. Dette er selvsagt ikke enestående for norsk kvinne- og kjønnshistorisk forskning. Homogeniteten mht til kjønn er også påtagende i det internasjonale fag- og forskersamfunnet som norske kvinne- og kjønnshistorikere har kommunisert med og virket innenfor. Samtidig kan man ikke komme bort fra at både rekrutteringen til og utøvelsen av dette fagområdet, siden 1970-tallets begynnelse, har hatt meget få, om noen, menn. I perioden 1971-1997 skrev (toppen) 3 norske menn hovedoppgaver som lar seg definere som kvinne- og kjønnshistorie, mens antallet kvinner med tilsvarende oppgaver i samme periode var 83.²⁷ Dette stod til sammen for 4,5% av alle hovedoppgaver som ble skrevet innenfor historiefaget i Norge i denne perioden.

Det er ikke bare i utøvelsen av kvinnehistorie at kjønns-skjevheten er påtagende. Den er også tydelig i vurderingen av dette feltet, spesielt for generasjonen som var toneangivende i norsk historieforskning på 1980- og 1990-tallet. For hvis man trekker fra Erling Sandmos kommentar av dette feltet på 1990-tallets midte (samt i dette nummeret av *Fortid*)²⁸, har ingen mannlige historikere begitt seg ut på å vurdere dette feltet i et norsk historisk forum siden Ottar Dahl i 1985 betvilte kvinnehistoriens teoretiske koherens og avgrensning, i *Historisk tidskrift*.²⁹ Riktignok var ikke Dahl helt alene den gang.³⁰ Også andre mannlige historikere, Kåre Lunden og Ole Jørgen Benedictow, sammen med Jorunn Bjørgum, reiste på begynnelsen 1980-tallet spørsmål ved henholdsvis fagområdet og kjønnskategoriens berettigelser i historieforskningen. Dette har, etter min mening, bidratt til å forme fortellingene om kvinnehistoriens utvikling i Norge til et fag og en historie for seg, med et tydelig skille mellom "innenfor" og "utenfor", "vi" og "de". I omtalen av den første kvinnehistoriske antologien i det norske bokmarkedet, *Kvinner selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie* fra 1977, merket Bjørgum seg likevel den

relevans kvinnehistorien kunne ha for den større, politiske historien. Blant annet merket hun seg at en organisasjon som Norske Kvinners Nasjonalråd, de kvinnelige interesseorganisasjonene egen paraply, i det perspektivet som ble anvendt, er "en del av historien om organisasjonenes inntog i det politiske systemet og altså en del av norsk politisk historie i sin alminnelighet".³¹

Kvinnehistorien synes tidlig å ha blitt vurdert ut i fra sin relevans for norsk historie på kjente samfunnsområder. Men kritiske vurderinger fra fagfeller kan også tyde på at norske historikere, før 1980- og 1990-tallets historieteoretiske og epistemologiske alternativer, virket innenfor et praksisfelt som fremhevet, for ikke å si forutsatte, profesjonell enhet og hvor fagets subjekt var både utalt og tatt for gitt enhetlig. En aksentuering av fortidens og fagets kvinner, i stedet for det universelle (mannlige), representerte således ikke bare latente utfordringer (og muligheter) i form av nye forskningsobjekter og ny kunnskap om fortiden, noe kvinne- og kjønnshistorikerne selv utvilsomt har vært mest interessert i å fremheve. Fellesskapet historikere imellom var også potensielt truet av et mer mangfoldig forskersubjekt. Slik lå kimen til nye faglige identiteter og selvforståelser blant norske historikere ikke bare i det politiserte 1970-tallet, langs politisk-ideologiske skillelinjer. Identitetsdanningen synes også å ha fulgt kjønngrensene i et universitets- og utdanningssamfunn der en økende andel studenter og faglige ansatte var kvinner, og ikke lenger menn.

Sluttord

Fra å være en mannlige dominert profesjon ble historikerprofesjonen i økende grad feminisert etter 1970. Utviklingen av kvinne- og seinere kjønnshistorie som et selvstendig fagområde, etter hvert med egendefinerte konferanser, seminarer, publiseringskanaler osv., fikk en spesielt viktig funksjon i denne kvalitative – så vel som kvantitative – omformingen. Dette skjedde i første rekke gjennom å kvalifisere flere kvinner fram til graden *cand.philol.* (nå master) enn noen gang tidligere. De siste to tiårene synes fagområdet masterstudent Hals etterlyste i undervisningen på Blindern imidlertid å ha mistet noen av denne betydningen.

Kvinnelige hovedfags/masterstudenter i historie, men også phd-studenter, har i dag en større tilbøyelighet til å spesialisere seg innenfor andre fagområder enn kvinne- og kjønnshistorie, slik dette har blitt utformet og identifisert av fagets formødre. På 1980- og begynnelsen av 90-tallet derimot, var dette annerledes. Flere av de kvinnelige historikerne som fikk tilkjennet førstekompetanse ved norske universitet og høyskoler, hadde da sin faglige forankring nettopp innenfor kvinnehistorien, eller i dens faglige nærhet; sosialhistorien. At kvinne- og kjønnshistorikerens nestorer i Norge likevel har forfektet en faglige identitet og selvforståelse som legger vekt på et faglig "utenforskap"

(men lengselsfullt kikkende inn), er derfor interessant å notere seg.

Allikevel er det ikke bare kvinnehistoriens grenser som har vært vanskelige å krysse i begge retninger, og for begge kjønn. Menns vansker med å komme inn i kvinne- og kjønnshistorien (og kvinner ut) har også klare paralleller til for eksempel kvinners problemer med å komme inn i (eller bli værende hvis de først har ankommet) i den økonomiske historien, eller næringslivshistorien for den saks skyld. Samtidig gir kvinne- og kjønnshistoriens avtagende betydning som kvinners utdannings- og kvalifiseringsvei inn i lauget, en indikasjon på at det finnes mange grenser i det norske historiefaget, og at kanskje grensen mellom generasjoner blitt langt viktigere enn den mellom kvinner og menn. For meg gir det i alle fall håp om en mer mangfoldig historieundervisning og historikeridentitet i framtiden, med nye merkelapper og fargestifter til.

Noter

- 1 Se Melby, *Norsk kvinnehistorie 1975–1995*, s. 209, Blom, "Womens History", s. 291, og Hagemann, *Feminisme og historieskrivning*, s. 14–15. For definisjon av "feministisk historieskrivning", se note 6 under.
- 2 Kjeldstadli, "History as Science", s. 52–81, Lundén, "History and Science", s. 15–81, Myhre, "Den norske historiske kulturen. Om sammenheng og fragmentering i norsk historisk forskning"; "Historiens dobbeltbunn", Ringdal, "Historiografien sex-appeal", Iggers, *Historiography in the Twentieth Century*, Bagge, "Udsigt og innhogg", Fulsås, "Norway: the strength of national history".
- 3 Hals, "Kvinnehistorie i Norge 1975–2007. Debatt og utfordring".
- 4 Ibid.
- 5 Melby, "Norsk kvinnehistorie", s. 212.
- 6 "Feministisk historieskrivning" brukes som betegnelse på det historiografiske feltet kvinne- og kjønnshistorie, vel viten om at ikke alle forfattere av kvinne- og/eller kjønnshistorie bruker denne betegnelsen om sin egen praksis, og eller identifiserer seg med en slik betegnelse. Det er litteraturen om dette historiografiske feltet som utgjør mitt forskningsobjekt her.
- 7 Disse inkluderer blant annet Blom, "Kvinnehistorie – ledd i historieforskningen og ledd i kvinneforskningen"; *Det er forskjell på folk nå som før*; "Women's History", Melby, "Historiografi og kjønn"; "Norsk kvinnehistorie 1975–1995", Hagemann, "Kvinnehistorie – faglige blindspor eller fruktbar disiplin"; Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synlig"; *Feminisme og historieskrivning*, Blom, Hagemann og Sogner 1999/2005, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Også Ingeborg Fløystad har bidratt til denne litteraturen, men hennes bidrag er ikke inkludert her.
- 8 Melby, "Historiografi og kjønn", s. 31, Blom og Sogner (red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, s. 11.
- 9 Larsen, *Invisible Strategies*, s. 28.
- 10 Blom, "Kvinnehistorie som forskningsområde", s. 13.
- 11 Blom, "Women's History", s. 298, Melby, "Historiografi og kjønn", s. 36, Hagemann, *Feminisme og historieskrivning*, s. 75–90 (Hagemann legger her spesielt vekt på forholdet mellom det determinerte og det skapende kjønn; som også utgjør et viktig skille mellom den moderne versus den postmoderne forståelsen av kjønn; dvs. mellom det man er og det man gjør).
- 12 Melby, "Norsk kvinnehistorie 1975–1995", s. 212.
- 13 For en oversikt over hvilke temaer og samfunnsområder/prosesser som har dominert i norsk kvinne- og kjønnshistorie, se Blom, Hagemann og Sogner (1999) 2005.
- 14 Melby, "Norsk kvinnehistorie 1975–1995", s. 186.
- 15 Hagemann 2003, s. 63. Artikkelen det refereres til her ble første gang publisert i 1990.
- 16 Blom, "Women's History", s. 309.
- 17 Mangset, *The Discipline of Historians*.
- 18 Melby, "Historiografi og kjønn", s. 34. Basert på innlegg ved HIFO-seminaret i 1995.
- 19 Marianne Liljestrøm, finsk kvinnehistoriker, har tolket de nordiske kvinnehistorikernes drøm om integrering i faget som et uttrykk for offisiell likestillingspolitikk og de føringer (normativt og ressurs

- messig) dette har lagt på forskningen. Den nordiske likestillingspolitikken, skriver Liljestrøm, har ikke vært å problematisere den mannlige normens forrang, men å se kvinner som problemet. "Its main goal can be seen as homologation of women into the 'univers' of men in accordance with the androcentric conditions and norms". Liljestrøm, "Women and Men Are, but Gender Does", s. 250.
- 20 Hagemann, *Feminisme og historieskrivning*, Melby, "Norsk kvinnehistorie 1975–1995".
- 21 Hagemann, *Feminisme og historieskrivning*, s. 65.
- 22 Hagemann understreker også suksessen i innledningen av sin 2003-bok og som er nyskrevet. De andre bdiragene i denne boken er letter reviderte utgaver av tidligere publiserte artikler og kapittelutkast over en periode på ca. 15 år.
- 23 Jeg har som elev av Ida Blom, selv forfektet denne posisjonen. Blant annet var spørsmålet om integrering utgangspunkt for min egen hovedoppgave "Gender and the Welfare State: Maternalism – A New Historical Concept?" 1996, Historisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- 24 Sogner, og Blom, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, s. 10.
- 25 Andresen, Astri, Flo, Yngve og Tore Grønlie (red.), *Historie som historie*, s. 78.
- 26 Blom, "Womens's History", s. 303.
- 27 *Historisk tidsskrift* 1971–1999, manuell telling utført av forfatteren selv. Hovedoppgaver klassifisert som kvinne- og kjønns historie, har enten kvinne/kjonn/mann som tema og/eller analytisk perspektiv. Halve 82- og hele 83-årgangen mangler i denne manuelle tellingen pga. at disse er kommet bort i UiOs biblioteksamling. Tallmaterialet er likevel godt nok til å underbygge mitt poeng.
- 28 Sandmo. "...som en bedrøvet pasient på legens bord".
- 29 Dahl, "Kvinnehistorie'. Kategorihistorie eller samfunnshistorie?". Det er verdt å merke at Per Maurseth og Gro Hagemann i 1989 også debatterte offentlig om arbeiderbevegelsens kjønnsblindhet i de svenske tidsskriftene *Arbetarhistoria* og *Meddelande från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek*. Jeg har ikke hatt anledning til å se på denne debatten her.
- 30 Se Lunden, "Kvinnehistorie og samfunnshistorie"; "Nora jager det 'vidunderlige'", Bjørgum og Benedictow, "Kvinneliv i norsk middelalder". Sverre Bagge har ved flere anledninger også diskutert kvinnehistorien, og understreket dette fagområdets konstruktive bidrag til middelalderforskningen og historieforskningen på den tidlige moderne tid. Men også noen få andre norske ikke-kvinnehistorikere har omtalt dette fagfeltet, bla. Fulsås, "Norway: the strenght of national history" og Myhre *Historikerne som historie*.
- 31 Bjørgum, "Omtale av *Kvinner Selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*", s. 124.

Litteraturliste

Andresen, Astri, Flo, Yngve og Grønlie, Tore. *Historie som historie*. Historisk Institutt, Universitetet i Bergen, 2008 (red.).

Bagge, Sverre. "Udsigt og innhogg. 150 års forskning om eldre norsk historie". I *Historisk tidsskrift*, 1996, s. 37–77.

Bjørgum, Jorunn. "Omtale av *Kvinner Selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*". I *Historisk tidsskrift*, 1980, s. 119–124.

Bjørgum, Jorunn og Benedictow, Ole Jørgen. "Kvinneliv i norsk middelalder". I K. Vogt *Kvinnenes kulturhistorie*, 2 Bind, Oslo, 1985. s. 114–121.

Blom, Ida og Hagemann, Gro. *Kvinner Selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*. Aschehoug, Oslo, (red.) 1977.

Blom, Ida. "Kvinnehistorie som forskningsområde". I Blom og Hagemann (red.) 1977, s. 11–21.

Blom, Ida. "Kvinnehistorie – ledd i historieforskningen og ledd i kvinneforskningen". I *Historisk Tidsskrift*, 1985, s. 414–425.

Blom, Ida. *Det er forskjell på folk – nå som før. Om kjønn og andre former for sosial differensiering*. Universitetsforlaget, Oslo, 1994.

Blom, Ida. "Women's History". I W. Hubbard et al (red.) 1995, s. 289–310.

Blom, Ida, Sogner, Sølvi (og Hagemann, Gro). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-års skiftet*. Oslo 1999/(2005).

Børresen, Anne Kristine, Myhre, Jan Eivind og Stugu, Ola Svein. *Historikerne som historie. Rapport fra HIFO-seminaret 1995*. Nr. 14. i Skriftserie fra Historisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet/ Den norske historiske forening, Trondheim, 1996.

Carrard, Philippe. *Poetics of the New History. French Historical Discourses from Braudel to Chartier*. John Hopkins University Press, Baltimore & London, 1992.

Dahl, Ottar. "Kvinnehistorie'. Kategorihistorie eller samfunnshistorie". I *Historisk tidsskrift*, 1985, s. 262–274.

Fulsås, Narve. "Norway: the strength of national history". I Meyer og J. Myhre (red.) 2000, s. 240–264.

Hagemann, Gro. "Kvinnehistorie – faglige blindspor eller fruktbar disiplin". I *Historisk tidsskrift*, 1985, s. 343–360.

Hagemann, Gro. "Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlig synlig". I Hagemann 2003, s. 52–74.

Hagemann, Gro. "Moderne og postmoderne". I Hagemann 2003, s. 75–90.

Hagemann, Gro. *Feminisme og historieskrivning. I nntrykk fra en reise*. Universitetsforlaget, Oslo, 2003 (inneholder reviderte utgaver av artikler og kapittelutkast som tidligere er publisert over en 15-års periode).

Historisk tidsskrift 1970–1999.

Hals, Caroline Elise. "Kvinnehistorie i Norge 1975–2007: Debatt og utfordring". I *Fortid*, 2/ 2009, s. 27–32.

- Hubbard, William J., Myhre, Jan Eivind, Nordby, Trond og Sølvi Sogner (red.). *Making a Historical Culture. Historiography in Norway*. Scandinavian University Press, Oslo, 1995.
- Iggers, Georg G. *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Wesleyan University Press, Hannover/London, 1997.
- Jenssen, Dag. *Sars: norsk historie som eksistensiell og europeisk erfaring*. Avhandling for graden dr. art., Universitetet i Bergen, 2000.
- Kjeldstadli, Knut. "History as Science". I Hubbard et al (red.) 1995, s. 52–81.
- Kobberrød, Jan Thomas. *Sverre Steen – sosialdemokratiets historieforteller*. Nr. 47 i Skriftserie for historie og klassiske fag; Akademisk avhandling. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2004.
- Larsen, Eirinn. *Invisible Strategies. Gender in French and Norwegian Business Education, 1879–1980*. Avhandling avlagt for graden phd. ved European University Institute, Florence, (finnes også som Report 4/05 Stein Rokkan Centre for Social Studies, University of Bergen), 2005.
- Liljestrøm, Marianne. "Women and Men Are, but Gender Does. Reading Some Paradoxes in Nordic Women's History Texts". I Sogner og Hagemann (red.) 2000, s. 245–263.
- Lunden, Kåre. "Kvinnehistorie og samfunnshistorie". I Lunden. *Kjettarar, prestar og sagakvinner*. Samlaget, Oslo, 1980.
- Lunden, Kåre. "Nora jager det 'vidunderlige' – Kva er kvinnehistorie?". I *Lite frukt fra kunnskapens tre. Fagkritikk og kvinnekritikk*, Oppland Distriktshøgskole Informasjonsserie nr. 30, 1982, s. 68–88.
- Lunden, Kåre. "History and Science". I Hubbard et al. 1995 (red.), s. 15–81.
- Mangset, Mangset. *The Discipline of Historians. A Comparative Study of Historians' Constructions of the Discipline of History in English, French and Norwegian universities*. A dissertation presented for the degree of ph.d. ved Universitetet i Bergen and for the degree Doctorat de Sciences Po en sociologie at Sciences Po, Paris, 2009.
- Melby, Kari. "Historiografi og kjønn". I Børresen et al 1996 (red.), s. 31–42.
- Melby, Kari. "Norsk kvinnehistorie 1975–1995: kjønnets endrede vitenskapelige status". I *Historisk tidsskrift*, 1996, s. 185–214.
- Meyer Frank & Jan Eivind Myhre (eds.). *Nordic Historiography in the 20th Century*. Tid og Tanke No. 4, University of Oslo, 2000, s. 184–214.
- Myhre, Jan Eivind. "Den norske historiske kulturen. Om sammenheng og fragmentering i norsk historieforskning". I *Historisk tidsskrift*, 1994, s. 320–337.
- Myhre, Jan Eivind. "Historiens dobbeltbunn". I Børresen et al (red.) 1996, s. 3–18 (oppdatert og revidert utgave med samme navn i Myhre. *Mange veier til historien. Om historiefagets og historikernes historie*. Nr. 14. Tid og Tanke, Publikasjonsserie i historie, IAKH, Universitetet i Oslo, s. 11–29).
- Myhre, Jan Eivind. "I historiens hus er det mange rom. Noen hovedtrekk i norsk historieforskning". I *Historisk tidsskrift*, 1996, s. 3–35 (oppdatert og revidert utgave med samme navn *Mange veier til historiefaget*. s. 85.
- Myhre, Jan Eivind. "A strong common professional identity: Professionalisation in the creation of a discipline in Norwegian historical scholarship in the 20th century". I Meyer og Myhre (red.) 2000, s. 184–214.
- Ranciére, Jacques. *The Names of History. On the Poetics of Knowledge*. University of Minnesota Press, Minneapolis – London, 1994.
- Ringdal, Nils Johan. "Historiografens sex-appeal". I Børresen et al 1996. (red.), s. 107–115.
- Sandmo, Erling. "...som en bedrøvet pasient på legens bord: Om historiografier og kategorier". I *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 3/1997, s. 427–434.
- Scott, Joan W. "Gender: A Useful Category of Historical Analysis". I *American Historical Review*, 1986, s.1053–1075.
- Sogner, Sølvi og Hagemann, Gro (red.). *Women's Politics and Women in Politics. In Honour of Ida Blom*. Universitetet i Bergen / Cappelen Akademiske Forslag, 2000.

REPLIKK TIL EIRINN LARSEN OG ERLING SANDMO

Gro Hagemann, professor i historie, UiO

All ære til *Fortid* for å ha startet en diskusjon med kritisk blikk på en del av historikernes egen samtidshistorie. Dette er virkelig en debatt jeg ønsker velkommen. På feltet kvinne-/kjønnshistorie kan jeg ikke tenke meg noen som skulle være bedre egnet til å starte denne debatten enn nettopp Eirinn Larsen og Erling Sandmo.

De to innspillene har gitt meg en god del å tenke på. Mange av de synspunktene som fremmes er jeg umiddelbart enig i. De tar begge opp problemstillinger rundt forholdet til "faderhuset", om graden av integrering/utenforskap i den store historien. Jeg tror de har rett i at det er en dynamikk her hvor kjønnsblinde historikers skepsis eller nysgjerrighet har spilt sammen med kvinnehistorikernes egen selvforståelse. En oppfatning av seg selv som marginalisert kan ha en selvoppyllende virkning og forsterke skepsis og manglende kunnskap som beviselig også har vært til stede i flere miljøer.

Imidlertid synes jeg nok at de to innspillene gir en temmelig smalt bilde av den kvinnehistoriske forskningen i Norge. Dette skal kanskje ikke legges dem til last etter som de heller ikke har vært ute etter å gi noe fulldekkende bilde av feltet. Sandmos interesse er rettet mot feministisk teori og dens mulige grensesprengende potensial. Larsen tar utgangspunktet i det hun kaller kvinnehistoriens nestorer, de som markerte seg tidligst og har vært mest aktive i fortolkningen av feltet. Med dette utgangspunktet framstår resultatene av 30-40 års kvinnehistorie som ganske magre og slett ikke nyskapende. Kvinnehistorikerne har valgt dialog framfor kritisk korrektiv, slår Larsen fast i omtalen av *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Kvinnehistorien synes bare interessant for kvinner, konkluderer Sandmo etter lesning av to historiografiske utgivelser på 1990-tallet. Ambisjonene var høye, men i dag kan vi fastslå at de har lidd nederlag.

Men er ikke dette bildet for svart? Uten å ville påberope meg noe fortrinn i fortolkningen her, undrer det meg at Larsen i sin lesning av *Med kjønnsperspektiv*.. ikke ser noen kritiske korrektiv til gjeldende fortolkning av norsk historie. Jeg spør meg også om interessen fra mannlige historikere virkelig har vært så fraværende som de to gir inntrykk av. Selv om kvinner utvilsomt har vært i flertall, har det tross alt også vært menn, både i prosjektsamarbeid, som medforfattere og som hovedfags- og masterstudenter. Og hvis man tar for seg debatten om *Med kjønnsperspektiv*.. slik den ble publisert i *Historisk Tidsskrift* 2-2000, opptreer det der en hel rekke mannlige historikere som forholder seg aktivt og kritisk til boka: Sverre Bagge, Jon Vidar Sigurdson, Ståle Dyrvik, Edgar Hovland, Øyvind Bjørnson, Terje Halvorsen, Egil Ertresvåg. Bidrag til nye perspektiver og fortolkninger synes jeg også det er mange innenfor feltet som har bidratt med. Ikke minst er det grunn til å framheve den tidlig moderne kvinnehistorien, der sosialhistorikere som Hilde Sandvik, Ida Bull og Anna Tranberg på ulike måter har vært nyskapende i sin historiske praksis. Sett fra mitt eget utkikkspunkt innenfor moderne historie synes kjønnsperspektivet dessuten ganske godt integrert i tidlig moderne historieskrivning som helhet.

Men når dette er sagt, er det jo heller ikke til å komme fra at de store ambisjonene som lå i feministisk teori ikke helt har fått gjennomslag i historiefaget, og at åpenheten mot det som smaker av poststrukturalisme har vært liten i store deler av faget. Kvinnehistorien har kanskje fått merke dette i dobbelt forstand: Både som motstand mot politisk-ideologisk forskning og som en mer generell teoriskepsis. Jeg er gjerne med på å gå videre i denne diskusjonen, men vi trenger jo ikke av den grunn å kaste det livskraftige barnet ut med badevannet.

KJÆRLIGHET OG RELIGION I BREVENE FRA HELOISE

Hanne Line Hvalby, masterstudent i historie, UiO

Som en av 1100-tallets mest strålende intellektuelle både utfordret og etterfulgte Heloise samtidens syn på kjærlighet og religion. Denne artikkelen drøfter hvordan hun klarte å forene religiøse verdier med sin forestilling om kjærlighetens rett: På hvilken måte brukte hun middelalderens idé om vennskap mellom edle sjeler? Oppfattet hun ekteskapet som en religiøs institusjon? Hvordan vektla Heloise intensjonen bak handlinger?

Heloise (ca. 1090/1100–1163/64) skrev tre brev (som vi i dag vet om) til sin tidligere elsker, den berømte filosofen Peter Abelard (ca. 1079–1142/44), etter at hans selvbiografi, *Historia Calamitatum*, kom henne i hende rundt 1132.¹ Brevene skal være skrevet i perioden 1132 til 1138, imidlertid ble brevenes autensitet trukket i tvil i første halvdel av 1900-tallet, og det ble også hevdet at brevene Heloise skrev til Abelard egentlig var hans verk. Det er i dag imidlertid rimelig enighet om at brevene er ekte, og at Heloise skrev sine brev selv.² Kjærlighetsbrevene som utgjør samlingen *Epistolae duorum amantium* er muligvis også skrevet av Abelard og Heloise,³ men av plasshensyn får jeg ikke gått inn på dem i denne artikkelen.

Heloise og Abelard

Heloise sin historie begynte i Paris, Europas intellektuelle sentrum på 1100-tallet. Hennes lavadelige familie, hvis navn i dag er ukjent, sørget for at hun fikk en utdannelse gjennom klosteret, deretter ble hun sendt til sin onkel, kapellanen i Notre-Dame. Tidligere mente historikerne at Heloise var sytten da hun møtte Abelard, nå mener mange at hun trolig var i tjuårene isteden.⁴ Hun var uansett allerede berømt for sine kunnskaper: ”in the extent of her learning she stood supreme”.⁵ Hun mestret latin, gresk og hebraisk, og var kjent som den mest beleste kvinnen i Frankrike.⁶ Ut fra Bibelen, kirkefedrene, filosofien og den antikke litteraturen hun var kjent med, søkte hun å utdanne seg innen etikk, et emne som skulle oppta henne resten av livet. Abelard på sin side var opptatt av

dialektikk, gjennom logisk argumentasjon forente han motstridende elementer, først innen filosofien, deretter innen fortolkning av Bibelen.⁷ Han var òg av lavadelig herkomst, og i løpet av sitt liv underviste han paver, prinser, historikere og filosofer.⁸ En gang mellom 1115 og 1117 la han sine øyne på Heloise og ble læreren hennes. De fant hverandre i hennes onkels hus og fikk en sønn som de satte bort til en tante. For å verne Heloise mot onkelens vrede, giftet Abelard seg med henne. Imidlertid var ekteskap uforenelig med samtidens syn på filosofrolen. For Abelards skyld holdt de derfor ekteskapet hemmelig.⁹ Dette gjorde onkelen rasende, og han fikk sine menn til å kastrere Abelard. Etter dette tok både Abelard og Heloise klosterløftene. Hun ble abbedisse, og klosteret hennes kom under Abelards beskyttelse. Imidlertid opphørte kontakten mellom dem i mange år, helt til Heloise i *Historia Calamitatum* fikk lese Abelards versjon av kjærlighetshistorien. Her fremstilte han den som en syndig forførelseshistorie, noe som stred mot hennes oppfatning og fikk henne til å skrive første brev. I 1163 eller 1164, tjue år etter Abelard, døde Heloise, og de ble gravlagt sammen. I dag ligger de på kirkegården Père-Lachaise i Paris.

Vennskap mellom edle sjeler

I *Laelius de Amicitia* tematiserte Cicero sammenhengen mellom vennskap og dygd. Dygd kan beskrives som summen av de egenskapene som gjør et menneske godt, som foredrer det, og som fremmer andres respekt og be-

undring. I middelalderen ble blant annet visdom, sjarm, skjønnhet og veltalenhet, regnet som slike egenskaper, egenskaper Abelard hadde ifølge Heloise.¹⁰ Cicero hadde definert ekte vennskap som gjensidig, uselvisk kjærlighet til dygden i en annen mann, og det var en del av dannelsen å elske en mann med dygd. Fysisk kjærlighet var imidlertid ikke en del av denne typen kjærlighet.¹¹ Cicero fortsatte å være kjent i middelalderen, og hans vennskapsideal forble forbildet for elitens menn.

I reformperioden på 1000- og 1100-tallet, søkte kirken en moralsk opprustning av både kirke- og lekmenn, deriblant ved å stramme grepet om fysiske forhold mellom kvinner og menn. Dette åpnet for at kvinner ble anerkjent en større plass i samfunnet. Ved å avskrive ekteskap og fødsler for å leve et liv i kyskhets, kunne en kvinne bli mer som en mann og få høyere status. Kyske vennskap mellom kirkens menn og kvinner hadde sin tradisjon tilbake til senantikken, men nå ble brevene mellom dem preget av det samme utbroderte kjærlighetsspråket som tidligere hadde vært forbeholdt menn.¹² Denne typen kysk kjærlighet menn imellom og mellom menn og kvinner kaller Stephen Jager for foredlende kjærlighet. De som klarte å overvinne seksualiteten hevet seg over det alminnelige slik at deres sjeler ble betraktet som edle.¹³

Samtidig idealiserte imidlertid goliardene¹⁴ fysiske forhold med henvisninger til Bibelen, og det verdslige aristokratiet ønsket at utenomekteskapelig kjærlighet skulle kunne leves ut, men likevel være opphøyet og hevet over alminnelig seksualitet.¹⁵

Heloise søkte å forene ideen om vennskap mellom edle sjeler med sin forestilling om kjærlighetens rett. I løpet av affæren hadde hun og Abelard definert forholdet sitt som nettopp et slikt vennskap: "The name of wife may seem more sacred or more binding, but sweeter for me will always be the word friend [*amica*]",¹⁶ og i første brev kalte hun Gud som vitne på sin uselviske kjærlighet: "God knows I never sought anything in you except yourself; I wanted simply you, nothing of yours".¹⁷ Det er kirkefaren Ambrose sin bruk av Cicero hun her fulgte. Han tydeliggjorde ideen i kristen tradisjon om hvordan venner skulle elske hverandre uselvisk, og ikke for å oppnå noe.¹⁸ Det kan dermed se ut til at Heloise fulgte tidens vennskapsideal.

Imidlertid plasserte hun vennskapsidealet i en helt ny kontekst; i et fysisk kjærlighetsforhold mellom en mann og kvinne. Hun ønsket ikke å overvinne den fysiske kjærligheten, men søkte å gjøre den foredlende. Den uselviske kjærligheten til Abelard opphøyde "the wretched, obscene pleasures"¹⁹ til ytre beviser på hennes edle hengivenhet. Da Heloise videre i første brev minnet Abelard på den gang hun tok nonnesløret: "I found strength at your command to destroy myself",²⁰ fulgte hun idealet

for vennskap mellom edle sjeler ved å uselvisk lystre den andres befaling, men hennes kjærlighet var i tillegg så altoppslukende at den inkluderte selvedstruksjon. Det var konvensjonen blant de asketiske heltene i kristen tradisjon å fornekte den eller det de begjærte mest, men Heloise skrev at hun *ranet* seg selv for dette, og ble ødelagt.²¹ Dermed både skapte hun: "a yet nobler state of renunciation",²² og hun sa at kjærligheten var noe som var rettmessig hennes. Heloise forente altså ideen om vennskap mellom edle sjeler med sin forestilling om kjærlighetens rett ved å gjøre uselviskhet til den foredlende faktoren ved fysisk kjærlighet. Dette var forenelig med hva goliardene og aristokratiet ville oppnå, imidlertid var det et ideal som Heloise måtte forandre da hun og Abelard trådte inn i et religiøst liv.

Etter mitt syn lot ikke Heloise sin form for foredlende kjærligheten vike tilbake for prinsippet om gjensidighet, men den eneste formen for gjensidighet hun nå kunne få ut av Abelard, var kontakt. Siden hun ikke hadde hørt fra ham på mange år, røpet hun sin mistanke om at det kun var begjær han hadde følt for henne. Dette satt hun i kontrast til sin egen uselviske kjærlighet, og brukte det til å kreve gjensidighet.²³ Abelard ønsket ikke Heloise sine kjærlighetserklæringer, men han tok på seg rollen som nonneklosterets moralske beskytter.²⁴ Hun måtte derfor omforme sin forestilling av vennskap mellom edle sjeler, til det tradisjonelle, kyske vennskapsidealet.

Ekteskapet

Begynnelsen av 1100-tallet var en av de mest kaotiske tider i Europa når det gjaldt synet på ekteskap.²⁵ Det intellektuelle miljøet forflyttet seg fra en avsondret tilværelse i klostrene til katedralskolene i byene. Her ble mer menneskevennelige idealer fremhevet, deriblant et mer positivt syn på ekteskapet. De lærde diskuterte om ekteskapet var et sakrament, et av nådemidlene Gud ga til menneskenes sjeler. Mye av klostrenes mentalitet hang imidlertid igjen, for flere av de lærde var kyske asketer som så ekteskap som en fare for frelsen, og utenomekteskapelige forhold ble utelukkende betraktet som utukt. For reformatorene var det viktig å avskaffe presteekteskap og å gjøre sølibat til en absolutt nødvendighet for presteembete, samtidig søkte de å få kontroll over lekfolks ekteskap. Ofte var aristokratiets giftemål utelukkende for alliansebygging, og skilsmisse var ikke uvanlig. Forsømmelse av seksuelle plikter var en hyppig skilsmissegrunn, men da mange ektemenn dro på korstog fant både kirken og aristokratiet det hensiktsmessig å legge vekt på ekteskapet som et åndelig, ubrytelig bånd. Noen av kirkens menn reflekterte også rundt tanken om kjærlighet blant ektefellene som en egen verdi i ekteskapet.²⁶

Disse strømningene viser seg i Heloise sine brev. I begynnelsen ønsket hun ikke noe ekteskap med Abelard, men

foretrakk "love to wedlock and freedom to chains".²⁷ Ved å lenke folk sammen fordervet ekteskapet den gjensidige takknemlighet mellom elskende.²⁸ Isteden ville hun være Abelards "concubine or whore".²⁹ Heloise vokste opp i domkapitlene i Paris hvor klerkene var ugifte, men hvor de fleste bodde sammen med konkubiner. Hun speiler verdiene til et miljø hvor det fantes et reelt valg mellom ekteskap og fri kjærlighet, og hvor ekteskapet ble nedvurdert på grunn av den verdslige kjøp- og salgsmentaliteten som heftet ved det. Klerker av Abelards rang kunne riktignok inngå ekteskap, men en videre karrierevei i kirken ble stengt. En konkubine kunne han imidlertid avskrive når det var nødvendig. I 1123 kom det totalforbud mot presteekteskap, og tidligere prestehustruer ble av mange betraktet som prostituerte.³⁰ Jeg ser det som mulig at Heloise med sitt ønske om å kalles for "whore", når hun tar det opp igjen etter så mange år, bevisst kan ha sammenblandet dette synet med det kristne idealet om uselvsk kjærlighet. Hun ofret sine lovfestede rettigheter og sin sosiale status av kjærlighet til et annet menneske. Likevel er det vanskelig å forene et utenomekteskapelig forhold og utukt med tradisjonelle kristne verdier.

Det er også mulig å spore andre motiver bak Heloise sin motvilje mot ekteskapet. Hun siterte Paulus i at: "those who marry will have pain and grief in this bodily life".³¹ Dette var en holdning som passet fromme munkers isolert fra verdslige gleder, men den var fremdeles en del av mentaliteten til de urbane intellektuelle, og Heloise stilte et av deres mest yndete retoriske spørsmål: "Who can concentrate on thoughts of scripture or philosophy and be able to endure babies crying?"³² Både de kristne og antikke autoritetene hadde sett det som nødvendig for filosofer å beskytte sin åndelige integritet mot ekteskapets distraksjoner. Imidlertid så kirkefedrene nødvendigheten av å tåkelegge forskjellen mellom den sølibate, kristne tenkeren og den ugifte, men ikke nødvendigvis seksuelt avholdne, antikke filosofen. Heloise tåkela den samme distinksjonen,³³ men hun gjorde det derimot for å kunne leve i utukt!

Det kan ha vært for Abelards karrieres skyld at hun fremmet tidens verdi om filosofen som måtte være ubundet.³⁴ Imidlertid finnes et annet poeng: Da Abelard forsøkte å forson seg med onkelen hennes omtalte han henne som en ting, Heloise som individ forsvant ut av syne. Det gjensidige og uformelle forholdet dem imellom kan hun ha sett som en beskyttelse mot dette. Ved å bli redusert til en seksuell distraksjon, fødemaskin og husmor ville hun falle fra rollen som elsker, venn og intellektuell partner.³⁵ Heloise kan dermed ha sett ekteskapet som en trussel mot kjærligheten og vennskapet mellom edle sjeler.

Dette måtte hun imidlertid revidere da Abelard overtalte henne til å gifte seg. Hun utvidet sin forestilling om vennskap mellom edle sjeler til også å gjelde innen ekteskapet,

som hun baserte på gjensidig, uselvsk kjærlighet.³⁶ "I looked for no marriage-bond, no marriage portion",³⁷ skrev Heloise. Om en kvinne begjærte sin husband: "more for his possessions than for himself, she is offering herself for sale".³⁸ Hennes egen intensjon bak forholdet og ekteskapet derimot, var langt fra en "whore`s", og det var intensjonen som var avgjørende for Heloise, ikke at den religiøse institusjonen bandt partene sammen i et lovlig forhold.

Imidlertid holdt hun fast ved ekteskapet også da de ikke kunne være sammen lenger: "you are bound to me by an obligation which is all the greater for the further close tie of the marriage sacrament uniting us".³⁹ Parallelt med de lærdes diskusjon rundt ekteskapet var hun dermed en spydspiss i det å betrakte det som et sakrament og et hellig bånd hvor den seksuelle forpliktelsen ikke lenger var like viktig. Imidlertid var det ut fra sin egen livshistorie, og ikke nødvendigvis ut fra religiøse verdier, at Heloise betraktet ekteskapet som et sakrament. Likevel illustrerer hun et avgjørende skritt i det som er blitt Vestens forestilling om ekteskapet: at det er et ubrytelig bånd, bygget på gjensidig, uselvsk kjærlighet.⁴⁰

Intensjonen bak handlinger

I reformperioden begynte kirken å understreke individets ansvar for egen frelse. Dette gjorde at en mer personlig religiøs tilbedelse var i emning, og intensjonen bak gudsdyrkelsen ble viktigere. I sin *Ethica* ordla og styrket Abelard denne tendensen ved å poengtere at det var utøverens intensjon en handling skulle bedømmes ut fra. Om man hadde syndet var det dermed intensjonen bak synden, og ikke handlingen i seg selv, man måtte angre og gjøre bot for skulle man få tilgivelse av Gud.⁴¹

For Heloise var det å ha en ren intensjon bak sine handlinger en av hennes viktigste verdier, men som en religiøs verdi ble den problematisk å forene med forestillingen om kjærlighetens rett. I første brev hadde hun forsvart utukten som et ytre bevis på edel hengivenhet, for hennes intensjon ovenfor Abelard hadde bestandig vært ren: "Wholly guilty though I am, I am also, as you know, wholly innocent. It is not the deed but the intention of the doer which makes the crime".⁴² Heloise forente her den spirende religiøse verdien om en ren intensjon bak handlinger med sin forestilling om kjærlighetens rett. I sitt andre brev anklaget hun imidlertid seg selv for å være utvendig from, men innvendig lidderlig.⁴³ Hun henviste til Augustin da hun skrev at: "virtue belongs not to the body but to the soul",⁴⁴ men natt og dag, til og med under gudstjenesten, mintes hun den fysiske kjærligheten hun hadde opplevd. Dette var for Heloise uforenelig med verdien om en ren intensjon bak handlinger. Handlingene i klosteret skulle utgå fra et oppriktig ønske om å hengi seg til og tjene Gud, men Heloise verken klarte

eller ønsket å oppgi minnene, og hun verdsatte dem høyere enn at hun kunne angre eller gjøre bot til Gud. Imidlertid ønsket hun å gjøre bot til Abelard. Hun så seg som årsaken til hans elendighet, og stilte seg i rekken av bibelske kvinner som ledet til store menns fall. Den smertefulle angeren hun følte over dette, var straffen hun nå bar. Likevel, skrev Heloise, om hun ødela Abelard så var det aldri hennes intensjon. Istedenfor anklaget hun Gud for den største grusomhet, for det var Hans intensjon å lemleste Abelard.⁴⁵ Den lidderligheten hun anklaget seg selv for, var dermed i forhold til Gud, ikke Abelard. De religiøse verdiene å angre, og å gjøre bot, brukte hun i forbindelse med kjærlighet til et menneske, men hun satt minnene om kjærligheten høyere enn at hun kunne anvende disse verdiene ovenfor en grusom Gud.

Et inntrykk man kan sitte igjen med etter å ha lest Heloise sine brev, er at hun klarer å forene religiøse verdier med sin forestilling om kjærlighetens rett, men at i de tilfellene hvor hennes følelser ikke sammenfaller med kirkens tradisjonelle syn, eller med hva hun tror at Gud forlanger, så er det forestillingen om kjærlighetens rett hun lar seire. Fra opplysningstiden og romantikken av har da også Heloise blitt fremhevet som en opprører mot en undertrykkende kirke og en brutal Gud, og som en forsvarer for den frie kjærligheten. Denne oppfatningen er også i dag den mest utbredte.⁴⁶ I første brev skrev Heloise at hun ikke gikk i kloster ut fra et oppriktig ønske om å tjene Gud, men at hun gjorde det på Abelards befaling, en befaling hun også ville gått i helvete på.⁴⁷ I både første og andre brev bekjente hun videre at intet hun hadde gjort i sitt liv var av kjærlighet til Gud, men av kjærlighet til Abelard.⁴⁸ Abelard ba henne dermed innstendig om å sette Gud over ham, hvorpå hun i begynnelsen av tredje brev svarte: "I would not want to give you cause for finding me disobedient in anything",⁴⁹ et utsagn mange har tolket som en av flere indikasjoner på at Heloise forble tro mot sine følelser og aldri satte Gud over Abelard. Dette synet på kjærlighet har da òg blitt en del av Vestens kultur: at ekte kjærlighet insisterer på sin egen verdighet, mens lover, sosiale og religiøse verdier er mindreverdige.⁵⁰

I sitt andre brev fortvilte imidlertid Heloise over hvilken hykler hun var.⁵¹ Hennes ytre handlinger hadde gjort henne til en abbedisse hvis fromhet alle beundret, og nonneordenen hennes ble en suksess.⁵² Hun advarte Abelard mot å tro på hennes ytre fromhet, men heller hjelpe henne til indre fromhet ved å ha kontakt med henne.⁵³ Det kan dermed se ut til at hun brukte sin manglende fromhet til å få kontakt med sin verdslige kjærlighet. Likevel er ikke dette uforenelig med en oppriktig fortvilning over misforholdet mellom ytre handlinger og indre liv. De ytre handlinger var nemlig: "in vain if not done for love of God".⁵⁴ I tredje brev klaget hun ikke igjen over Gud, eller skrev eksplisitt om den fysiske kjærligheten, men så ut til å komme Abelard i møte. Kontrasten

mellom ytre fromhet og det indre liv forble imidlertid sentral. Hun poengterte nødvendigheten av at nonnene måtte ta klosterløftene ut fra kjærlighet til Gud, og protesterte mot kirkens forsøk på å regulere det indre religiøse livet ved hjelp av ytre regler tilknyttet kroppen.⁵⁵ Hun viste en ytre, profesjonell interesse for klosterdriften og nonnens ve og vel. Likevel, Heloise var helt stille om en indre hengivelse til Gud. Om hun skulle ha følt dette er det eiendommelig at Heloise ikke skrev om det til Abelard. Det ville ha gledet han, og det var tidens konvensjon å dele egne omvendelseshistorier.⁵⁶

Kanskje er derfor stillheten talende. Den Gud Heloise forholdt seg til var da heller ikke den mildere, gotiske Gud, men den harde, romanske Gud. Han som *krever* menneskenes kjærlighet, og som "tests the heart and the loins and sees in hidden places".⁵⁷ Emosjonelt var forholdet til Ham preget av gudfryktighet heller enn kjærlighet. Den kjærligheten hun følte for et menneske var imidlertid ubetinget. Derfor hevdet Heloise at hun var en hykler, hun elsket Abelard høyere enn Gud, og klarte ikke å vise Gud den kjærligheten hun trodde Han krevde.⁵⁸

Heloise var dermed klart preget av en religiøs mentalitet. Hun må ha kjent konsekvensene av synd og helvetes nærhet, for den asketiske litteraturen hun kjente så godt fremhevet hvor vanskelig det var for kvinner å nå paradiset.⁵⁹ Likevel skrev hun i andre brev at hun så sin plass: "In whatever corner of heaven God shall place me".⁶⁰ Heloise kan ha ment at den rene intensjonen bak forholdet til Abelard reddet henne og at hun ikke kunne straffes for å ha integritet, i tillegg kan hun ha vært en forløper for den mer humane tiden hvor Guds hus har mange rom.⁶¹

Kjønnsforskeren Morgan Powell har imidlertid et ganske annet syn på Heloise. Hun hevder brevene var ment som veiledende høytlesning for klosterets nonner, og at det var klosterlivet, ikke den private forbindelsen til Abelard, som var hovedfokus i brevene. Minnene om den fysiske kjærligheten skal Heloise ha brukt som eksempel på hva nonnene hadde å stri med. Målet skal ikke ha vært å overvinne det syndige begjæret, men å utstå torturen det medførte å ikke kunne leve den ut. På denne måten skal Heloise ha søkt å forene begjær med kjærlighet til Gud. Moderne lesere har trukket for mye av sin egen tid inn i brevene, hevder Powell, de har ikke studert Heloise som et produkt av sin tid, og de har oversett hennes oppbyggelige motiver med brevene.⁶² Ifølge Powells syn er Heloise sin forestilling om verdslig kjærlighet dermed ganske sammenfallende med tradisjonelle, monastiske verdier. Hun følger den kristne brevskrivningstradisjonen med et utbrodert kjærlighetsspråk, men betrakter det å leve ut kjærligheten som en synd. Minnene hennes er derfor en tortur hun lever med til glede for Gud. Etter dette synet er brevenes private karakter misledende og Heloise kan

ikke sies å forsvare kjærlighetens rett på bekostning av forholdet til Gud eller religiøse verdier. Dette innebærer imidlertid at det som står i brevene, egentlig ikke står der. Klosterets nonner må ha vært usedvanlig godt drillet i å lese mellom linjene for å kunne tolke Heloise sine anklager mot Gud og kjærlighetserklæringer til Abelard som religiøst oppbyggelig. Det etterlater også spørsmålet om hvor forskjellige fra oss middelalderens mennesker egentlig var.

Om middelalderen uten unntak var en troens tid tror Michael Clanchy det bestandig vil være delte meninger om.⁶³ Sverre Bagge påstår det ikke er tvil om kirkens sterke stilling på det kulturelle og intellektuelle plan i middelalderen, og at kirkens normer var de høyeste.⁶⁴ Heloise var da også "a daughter of the twelfth century, not the twentieth",⁶⁵ hun trodde på bønnenes makt og den evige frelse. Heloise blir av litteraturviteren Linda Georgianna oppfattet som en gjennomført kristen tenker og moralteolog. Det var hennes kompromissløse krav til seg selv som gjorde at hun fremstilte seg som så syndig.⁶⁶ Fortvilelsen hun føler over misforholdet mellom sitt ytre og indre liv avdekker dermed egentlig en dypt religiøs mentalitet. Heloise aksepterte imidlertid ikke passivt alt som kom fra kirken, men tilpasset det sin egen forestillingsverden. Hun ønsket ingen kompromissløsninger, men forholdt seg til en komplisert ytre og indre verden hvor verdiene kunne være i uoverensstemmelse med hverandre. Det samme gjør mennesker i dag. "[M]enneskenes hjerter forandres aldeles ikke i alle dage"⁶⁷ skrev Sigrid Undset. Et besnærende slektskap kan man finne i Heloise sitt tredje brev: "For nothing is less under our control than the heart – having no power to command it we are forced to obey."⁶⁸ Brevene mellom Abelard og Heloise ble etter 1280 en av riddertidens store roman-ser,⁶⁹ og det er lite sannsynlig at 1200-tallets mennesker var nærmere oss enn 1100-tallets mennesker i forståelsen av brevene. Det som står skrevet i brevene er trolig det virkelige innholdet.

Konklusjon

Heloise forente middelalderens idé om vennskap mellom edle sjeler med sin forestiling om kjærlighetens rett ved å gjøre uselviskhet, en tradisjonell kristen verdi, til den foredlende faktoren ved fysisk kjærlighet. Dette stred mot kirkens syn på kyske vennskap, og det er vanskelig å forene et utenomekteskapelig forhold med tradisjonelle kristne verdier. Imidlertid ønsket Heloise å leve i utukt da hun så ekteskapet som en trussel mot sitt vennskapsideal og den gjensidige, uselviske kjærligheten hun delte med Abelard.

Da situasjonen tvang henne til å revidere denne formodningen utvidet hun vennskapsidealet til også å gjelde innen ekteskapet, som hun baserte på gjensidig, uselvisk

kjærlighet. Imidlertid var det ut fra sin egen livshistorie, og ikke nødvendigvis ut fra religiøse verdier, at Heloise betraktet ekteskapet som en religiøs institusjon. For å oppnå en form for gjensidighet fra Abelard gjorde hun bruk av ekteskaps sakramentet og sin uselviske kjærlighet, og kanskje brukte hun også sin manglende fromhet, til å få kontakt.

Den spirende religiøse verdien om en ren intensjon bak handlinger forente Heloise med sin forestilling om kjærlighetens rett ved at hun så intensjonen bak forholdet som det avgjørende for dets legitimitet, istedenfor lover, sosiale og religiøse verdier. Imidlertid gjorde vekten hun la på intensjonene bak det religiøse liv og den kjærligheten hun fremdeles følte for Abelard, at hennes indre religiøse liv ble problematisk og i uoverensstemmelse med hennes ytre handlinger.

Fortvilelsen hun følte over dette misforholdet avdekker dermed en dypt religiøs mentalitet. Likevel, Heloise aksepterte ikke passivt alt som kom fra kirken, men tilpasset det sin egen forestillingsverden og sine egne behov. Hun måtte derfor forholde seg til en komplisert ytre og indre verden hvor verdiene kunne være i uoverensstemmelse med hverandre.

Noter

- 1 Alle årstall hentet fra kronologien i *The Letters of Abelard and Heloise*, overs. av Betty Radice, rev. av Michael T. Clanchy, (2003).
- 2 Brooke, *The Medieval Idea of Marriage*, (1989) 100-1, Clanchy, "In today's scholarship", i *The Letters of Abelard and Heloise*, lxx, Morton og Wogan-Browne, *Guidance for Women in 12th – Century Convents*, (2003) 50, og Wheeler (red.), "Introduction", i *Listening to Heloise*, xvii–xxii, (2000) xix.
- 3 Clanchy, lxxv–lxxxii, og Jaeger, *Ennobling Love*, (1999) 160.
- 4 Mews, "Philosophical Themes in the *Epistolae duorum amantium*", i *Listening to Heloise*, 37.
- 5 Abelard, "Historia Calamitatum", i *The Letters of Abelard and Heloise*, 10.
- 6 Radice, "Introduction", i *The Letters of Abelard and Heloise*, xxxiv, og Wheeler, xviii.
- 7 Ward og Chiavaroli, "The Young Heloise and Latin Rhetoric.", i *Listening to Heloise*, 58.
- 8 Wheeler, xxii.
- 9 Brooke, 91, 111, 261.
- 10 Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", i *The Letters of Abelard and Heloise*, 52–53, og Jaeger, 28.
- 11 Jaeger, 28–29, 183, og Radice, xxi.
- 12 McGuire, "Heloise and the Consolation of Friendship", i *Listening to Heloise*, 303, 315, 318, og Morton og Wogan-Browne, 1–2.
- 13 Jaeger, 159.
- 14 Bohemske diktere og studenter. Abelard blir gjerne regnet som en av disse.
- 15 Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, (1987) 184, Jaeger, 159, og Le Goff, *Intellectuals in the middle ages*, 5–27, 1–194, overs. av Teresa Lavender Fagan, (1993) 39–40.
- 16 Heloise "Letter 2, Heloise to Abelard", 51, og Jaeger, 160.
- 17 Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", 51.
- 18 Dronke, *Women Writers of the Middle Ages*, (1984) 117.
- 19 Abelards ord om fysiske forhold, gjengitt i Jaeger, 169.
- 20 Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", 51.
- 21 "My love rose to such heights of madness that it robbed [min uthevning] itself of what it most desired beyond any hope of recovery", Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", 51.
- 22 Jaeger, 167–68.
- 23 Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", 53–54.
- 24 Cartlidge, *Medieval Marriage*, (1997) 70.
- 25 Brooke, 105.
- 26 Brooke, 93, Brundage, 182–85, 197, 254, Cartlidge, 71, og Duby, *Medieval Marriage*, overs. av Elborg Forster, (1991) 3, 63–64.
- 27 Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", 51.
- 28 Brooke, 260.
- 29 Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", 51.
- 30 Brooke, 91, 111, 261, Brundage, 220, og Cartlidge, 65.
- 31 Abelard, 13.
- 32 Seneca sitert av Heloise hos Abelard, 14.
- 33 Cartlidge, 62, 64.
- 34 Radice, xxi.
- 35 Cartlidge, 65–66.
- 36 Brooke, 261, Dronke, 117.
- 37 Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", 51.
- 38 Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", 51–52.
- 39 Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", 50.
- 40 Brooke, 261.
- 41 Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, (2005) 110, 130, 135, Brooke, 112, Dronke, 118, og Le Goff, 46.
- 42 Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", 53.
- 43 Wilson og McLeod, "Textual Strategies in the Abelard/Heloise Correspondence", i *Listening to Heloise*, 129.
- 44 Heloise, "Letter 4, Heloise to Abelard", 69.
- 45 Heloise, "Letter 4, Heloise to Abelard", 66–68, og Dronke, 124.
- 46 Georgianna, "In Any Corner of Heaven", i *Listening to Heloise*, 187–88.
- 47 Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", 34.
- 48 Heloise, "Letter 2, Heloise to Abelard", 54, og "Letter 4, Heloise to Abelard", 69.
- 49 Heloise, "Letter 6, Heloise to Abelard", 93.
- 50 Jaeger, 164, 192.
- 51 Heloise, "Letter 4, Heloise to Abelard", 69–70.
- 52 Abelard, 36, og Brooke, 100–01, 107–08.
- 53 Heloise, "Letter 4, Heloise to Abelard", 70.
- 54 Heloise, "Letter 4, Heloise to Abelard", 69.
- 55 Heloise, "Letter 6, Heloise to Abelard", 99, 103, og Georgianna, 198–99.
- 56 Georgianna, 191.
- 57 Heloise i "Letter 6, Heloise to Abelard", 108, og Georgianna, 202.
- 58 Georgianna, 203.
- 59 Brooke, 114.
- 60 Heloise, "Letter 4, Heloise to Abelard", 71.
- 61 Georgianna, 190.
- 62 Powell, "Listening to Heloise at the Paraclete", i *Listening to Heloise*, 258–59, 271, 273, 276, 278.
- 63 Clanchy, lxix.
- 64 Bagge, 108, 234–35.
- 65 McGuire, 309.
- 66 Georgianna, 188, 203.
- 67 Undset, *Kong Arthur og ridderne av det runde bord*, 1915, 252.
- 68 Heloise, "Letter 6, Heloise to Abelard", 93
- 69 Da de ble utgitt i Jean de Muns versjon av *Romance of the Rose*, Clanchy, lviii.

Litteraturliste

- Abelard, Peter. "Historia Calamitatum". I *The Letters of Abelard and Heloise*. Oversatt og med introduksjon og noter av Betty Radice. Revidert av Michael T. Clanchy. 3–46. London: Penguin Books, 2003.
- Bagge, Sverre. *Mennesket i middelalderens Norge*. Oslo: Aschehoug, 2005.
- Brooke, Christopher N. L. *The Medieval Idea of Marriage*. Oxford: Oxford University Press, 1989.
- Brundage, James A. *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- Cartlidge, Neil. *Medieval Marriage: Literary Approaches, 1100–1300*. Cambridge: D.S. Brewer, 1997.
- Clanchy, Michael T. "The Letters of Abelard and Heloise in Today's Scholarship". I *The Letters of Abelard and Heloise*. Oversatt og med introduksjon og noter av Betty Radice. Revidert av Michael T. Clanchy. lviii–lxxxiv. London: Penguin Books, 2003.
- Dronke, Peter. *Women Writers of the Middle Ages: A Critical Study of Texts from Perpetua († 203) to Marguerite Porete († 1310)*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Duby, Georges. *Medieval Marriage: Two Models from Twelfth-Century France*. Oversatt av Elborg Forster. London: The Johns Hopkins University Press, 1991.
- Georgianna, Linda. "In Any Corner of Heaven: Heloise's Critique of Monastic Life". I *Listening to Heloise: The Voice of a Twelfth – Century Woman*. Redigert av Bonnie Wheeler. 187–216. London: MacMillan Press ltd, 2000.
- Heloise. "Letter 2, Heloise to Abelard", "Letter 4, Heloise to Abelard", og "Letter 6, Heloise to Abelard". I *The Letters of Abelard and Heloise*. Oversatt og med introduksjon og noter av Betty Radice. Revidert av Michael T. Clanchy. 47–55, 63–71, 93–111. London: Penguin Books, 2003.
- Jaeger, Stephen C. *Ennobling Love: In search of a lost sensitivity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999.
- Le Goff, Jaques. *Intellectuals in the middle ages*. Oversatt av Teresa Lavender Fagan. 5–27, 1–194. Blackwell publishers ltd, 1993.
- McGuire, Brian Patrik. "Heloise and the Consolation of Friendship". I *Listening to Heloise: The Voice of a Twelfth – Century Woman*. Redigert av Bonnie Wheeler. 303–322. London: MacMillan Press ltd, 2000.
- Mews, Constant J. "Philosophical Themes in the *Epistolae duorum amantium*: The First Letters of Heloise and Abelard". I *Listening to Heloise: The Voice of a Twelfth – Century Woman*. Redigert av Bonnie Wheeler. 35–52. London: MacMillan Press ltd, 2000.
- Morgan Powell, "Listening to Heloise at the Paraclete: Of Scholarly Diversion and a Womans 'Conversion'". I *Listening to Heloise: The Voice of a Twelfth – Century Woman*. Redigert av Bonnie Wheeler. 255–286. London: MacMillan Press ltd, 2000.
- Morton, Vera og Jocelyn Wogan-Browne. *Guidance for Women in 12th – Century Convents*. Cambridge: D.S. Brewer, 2003.
- Radice, Betty. "Introduction". I *The Letters of Abelard and Heloise*. Oversatt og med introduksjon og noter av Betty Radice. Revidert av Michael T. Clanchy. xiii–lvii. London: Penguin Books, 2003.
- Undset, Sigrid. *Kong Arthur og ridderne av det runde bord*, 1915.
- Ward, John O. og Neville Chiavaroli. "The Young Heloise and Latin Rhetoric: Some Preliminary Comments on the 'Lost' Love Letters and Their Significance". I *Listening to Heloise: The Voice of a Twelfth – Century Woman*. Redigert av Bonnie Wheeler. 53–120. London: MacMillan Press ltd, 2000.
- Wheeler, Bonnie, red. "Introduction". I *Listening to Heloise: The Voice of a Twelfth – Century Woman*. xvii–xxii. London: MacMillan Press ltd, 2000.
- Wilson, Katharina og Glenda McLeod. "Textual Strategies in the Abelard/Heloise Correspondence". I *Listening to Heloise: The Voice of a Twelfth – Century Woman*. Redigert av Bonnie Wheeler. 121–142. London: MacMillan Press ltd, 2000.

STILIGA MÄN, MASKULINA MÄN, FEMININA MÄN OCH METROMÄN

Den historiskt föränderliga manskroppen

Marie Nordberg, Fil.dr. og forskar, Karlstads Universitet

Med utgångspunkt i ett parodiskt herrmodereportage i ett nummer av den svenska tidskriften Se 1953, samt några andra visuella framställningar av kategorin "man" hämtade dels från samma tid och från januarinumret av tidskriften Café 2010, diskuteras och exemplifieras i denna artikel hur kategorin "man", "manliga" kroppar och "maskulinitet" har skapats, formats, materialiserats, visualiserats och saluförts i efterkrigstidens Sverige. I artikeln berörs även maskulinitetsbegreppet och några av de historiska fixeringar, maktrelationer, dikotomier och exkluderingar som över tid har kommit att forma såväl kategorin "man" som de kroppar som vi idag uppfattar och förstår som "manliga".

I ett reportage i den svenska tidskriften *Se* som kunde inhandlas i april 1953 visar den svenske skådespelaren och komikern Carl-Gustaf Lindstedt årets herrmode.¹ På bilden som inleder reportaget står Carl-Gustaf framför en trädstam iförd mörka byxor, mörk väst, smårutig kavaj, vit skjorta, mönstrad slips, ljus halmhatt och blankputsade mörka herrskor. Den vänstra handen, som är placerad i brösthöjd, är sluten runt den nedre spetsen på ett hopfällt paraply så handtaget riktats mot himlen. Bilden är tagen snett framifrån. Carl-Gustafs huvud är bakåtböjt och blicken drömskt vänd mot himlen. Armen närmast kameran är sträckt nedåt och hålls tätt intill kroppen så den tillsammans med det högra benet och den skoklädda foten, där hälen hålls upplyft så endast tåpartiet har kontakt marken, bildar en rak linje.

På en annan bild poserar den något korpulente Carl-Gustaf i mörk skinnjacka och hatt. Här har han avbildats med huvudet lätt nedböjt åt sidan och med en blomma i ena handen som han försiktigt luktar på. På andra bilder har Carl-Gustaf placerats med händerna framför ansiktet, kikandes fram genom fingrarna som hålls spretande och på en bild fotograferats rakt framifrån när han står med benen tätt korsade intill kroppen och båda händerna placerade i brösthöjd hållande ett uppfällt paraply över huvudet. Det finns också en bild där han med handen signalerar en lätt vinkning, en där han med båda händerna håller upp en skir kvist så att en bäge bildas framför ansiktet och en stör-

re bild där han iförd en mörk krittstrecksrändig kostym och svart kubbhatt och med en promenadkäpp i bambu hängd över vänstra armen håller upp en skir blombukett med vit tårtpappersmanschett mot näsan. På samtliga bilder har

Carl-Gustaf blicken nedslagen eller drömskt inåtvänd. Läpparna är slutna och uppdragna i ett förföriskt leende.

Modereportaget skulle förmodligen ha glidit dåtiden manliga läsekrets förbi om inte Carl-Gustaf medvetet placerats i poser som historiskt kommit att knytas samman med femininitet och med de kroppar som betecknas och kategoriseras som "kvinna". För att läsaren inte ska missa den skämtsamma leken med tvåkönsmodellen som iscensätts i bilderna tydliggörs anspelningen på kvinnlighet också i texten:

Paris har hissat sina signaler för årets dammode. Världens kvinnor ska som bekant likna tulpaner i vår. Men vem hissar signalerna inom herrmodet? Tja, England och Amerika är förstås tongivande när det gäller snittet på herrarnas västar, men ännu har inte dessa västmakter inte kunnat enas om vilket blomster som herrarna ska likna. Man vet bara att modet ska vara sobert samtidigt som det lättas upp med en och annan halmhatt. SE har konspirerat tillsammans med Ströms herrekipering i syfte att ge den manliga delen av läsekretsen en liten men dock uppfattning om *hur den ska klä ut sig i vår*. Hjälpsamma herrn, Carl-Gustaf Lindstedt, engagerades som manlig mannekäng och kunde med milt våld avhållas från att klä ut sig till hortensia. Tyvärr visste varken SE:s personal eller Carl-Gustaf hur en manlig mannekäng poserar varför vi *apade efter de kvinnliga mannekängernas attityder* framför kameran. I ett par poseringar lyckades Carl-Gustaf bli *på pricken lika onaturlig som dessa sina kvinnliga kolleger*.²

Med utgångspunkt i detta bildreportage och andra visuella framställningar av manskroppar kommer jag i denna artikel att diskutera några av de kroppsideal och maskulinitetsförståelser under efterkrigstiden skapat manliga och omanliga kroppar. Resonemanget utgår från i ett eklektiskt material bestående av visuella och textmässiga framställningar av mans- och kvinnokroppar i tidskrifter, böcker, reklamblad, filmer, tv-program, på internetsajter och i reklam som skickats till mig maillades. Dessutom grundas analysen i observationer och intervjuer med män och pojkar i olika åldrar som jag under min tid som forskare utfört i olika forskningsprojekt.³

Som jag kommer att visa handlar iscensättningen av könsdikotomin och kategorin "man" inte enbart om att klä sig, frisera håret, agera, röra sig och använda rösten på vissa historiskt etablerade sätt. Också formandet av kroppen enligt vissa utseendemässiga ideal är en viktig del av de praktiker som över tid har skapat de kroppar som vi idag uppfattar som mans- och kvinnokroppar.

En queer performance

Betraktat genom 1990-talets poststrukturalistiska teorier om könsskapandet som flytande och könskategorierna materialiserade genom ett ständigt "görande" kan reportaget med Carl-Gustaf läsas som en queer iscensättning och förstås som "drag". I texten som inleder bildkavalkaden finns uttalanden som ligger nära de resonemang om könsgörandet som på 1990-talet presenterades av filosofen och queerteoretikern Judith Butler och andra poststrukturalistiskt inspirerade könsforskare.⁴ Genom kommentaren "på pricken lika onaturlig som dessa sina kvinnliga kolleger" framställs exempelvis könsgörandet och skapandet av kategorin "kvinna" och "kvinnlighet" som något icke biologiskt givet i *Se*-texten. Och med uttalandet "ge den manliga delen av läsekretsen en liten men dock uppfattning om hur den ska klä ut sig i vår" pekars också kategorin "man" ut som en pågående maskerad. Bildkavalkaden med "kroppsliga akter", där Carl-Gustaf intar poser som historiskt kodats som feminina, kan om den betraktas genom queerteorierna ses som en viktig politisk underminering av en komplementär och heterosexuellt förankrad könsmodell, vilket Butler och andra queerteoretiker pekat ut som viktigt.⁵

Men det finns en viktig skillnad mellan den dragshow Butler använder sig av för att visa på hur kopplingen mellan den kropp som kategoriserats som "kvinna" och de kroppsliga akter som historiskt knutits till "kvinnlighet" inte är något biologiskt givet, och den parodiska iscensättningen i *Se*-reportaget. Medan dragshowartister ofta parodierar "kvinnlighet" fullt ut och kombinerar feminint kodade klädpersedlar, frisyrier, sminkning, röstlägen, poser och rörelsemönster, bibehålls i *Se*-reportaget en kropps-konstitution och en kläd- och frisyirkombination som historiskt kopplats samman med kategorin "man". Parodin skapas mer genom diskrepansen mellan den manligt klädda manskroppen och de poser och gester som denna kropp placerats i, än genom en skickligt utförd imitation som avslöjar att de könsbeteenden som vi lärt oss betrakta som naturgivna också till fullo kan iscensättas av kroppar kategoriserade som "man". Reportaget kan därmed både förstås som en drift med kvinnors intresse för mode och som ett subversivt försök att introducera och etablera modereportage för vuxna män i en tidsepok då ett intresse för kläder och modeväxlingar var intimt sammankopplat med kvinnor och femininitet.⁶

Den komplementära tvåkönsmodellen och distinktionen kön/genus

När genusbegreppet på 1960-talet togs upp som analysredskap i den feministiska forskningen importerades samtidigt distinktionen mellan kön – den biologiska kroppen – och genus – de karaktärsdrag och föreställningar som kulturellt har knutits till den manliga och den kvinnliga kroppen. Som Butler påpekat lämnas genom denna uppdelning som bygger distinktion natur/kultur den rådande könsmodellen med två motsatta och varandra uteslutande kön – man och kvinna – utanför analysen. Därmed lämnas också de för-givet-taganden som skapat denna modell oreflekterad. Kategorierna man och kvinna blir därmed två givna kroppar som smyckas, kläs, regleras och disciplineras, medan den könsmodell och de dikotomier, normaliseringar och exkluderingar som format och pågående formar såväl de kroppar som vi betraktar, som vårt sätt att uppfatta och beskriva dessa kroppar, lämnas intakt.⁷

Vad som genom detta förbiseende också lämnas opblematiserat är, som sociologen Alan Petersen initierat påpekat, de maktrelationer och de inkluderingar och exkluderingar som skapat och över tid format beteckningarna maskulinitet och femininitet och andra beteckningar och kategorier som idag används som både analytiska och beskrivande redskap i genusforskning.⁸ Genom att opblematiserat använda och utgå från dikotoma kategorier och begrepppar som ”man” och ”kvinna”, ”maskulinitet” och ”femininitet”, ”manlig” och ”kvinnlig”, ”hetero” och ”homo”, ”natur” och ”kultur” riskerar genusforskare, menar Petersen, att återskapa och ytterligare befästa den könsmodell och de maktrelationer, förståelser och exkluderingar som skapat de kategorier och femininitets- och maskulinitetsförståelser och de manliga och kvinnliga kroppar som de undersöker.

Som Petersen påpekar, bidrar exempelvis den inriktning i maskulinitetsforskning på att följa och beskriva förekomsten och den historiska omvandlingen av en hegemonisk, dominant och globalt spridd maskulinitetsförståelse, till att negligera existensen av andra normerade modeller och praktiker som existerar samtidigt som denna modell.⁹ Jag kommer därför i det följande, förutom att lyfta fram några av de normaliseringar och dikotomier som format kategorin ”man”, den manliga kroppen och några av de betydelser som vi idag knyter till ordet ”maskulinitet”, att också försöka att synliggöra andra praktiker som existerat jämsides de maskulinitetsförståelser och den normaliserade manskropp som lyfts fram i tidigare forskning.

Den könskomplementära manskroppen

I tidigare forskning har det lyfts fram hur en muskulös, stark, atletisk och vältränad manskropp kom att idealiseras och knyts samman med ordet maskulinitet i slutet av 1800-talet.¹⁰ Historikern George Mosse, som forskat

om framväxten av en modern manlighetsstereotyp i Europa, knyter denna materialisering till den komplementära tvåkönsmodell, som enligt historikern Thomas Laqueur, under 1700-talet kom att ersätta förståelse där könen sågs som mer eller mindre utvecklade varianter av samma modell.¹¹ Mosse pekar också på att det naturvetenskapliga intresset för att föra samman och dela in i djur och växter i olika grupper också skapade ett intresse för att kategorisera och dela människor i olika grupperingar var av avgörande betydelse för framväxten av ett mer likriktat manligt kroppsideal:

[T]he new sciences of the eighteenth and nineteenth centuries in their passion for classification sought to analyze men as groups rather than as individuals /../ The masculine stereotype was strengtehed, however, by the existence of a negative stereotype of men who not only failed to measure up to the ideal but who in body and soul were its foil, projecting the exact opposite of true masculinity.¹²

Som Mosse pekar på kom alltså de västerländska individer som vid denna tid hänfördes till kategorin ”man” att som grupp knyts till vissa egenskaper och kroppslika utseenden som genom att betecknas som ”maskulina” skulle skilja ut dem från andra grupper. För att upprätta en tydlig gräns mot de individer som kategoriserades som kvinnor kom, menar Mosse en mängd individer och kroppar som ansågs hota den samhälleliga ordningen att uteslutas från den idealiserade manlighet som skapades som kännetecken på en respektabel man.

Som även sociologen Michael Kimmel och historikern Gail Bederman uppmärksammat börjar alltså individer kategoriserade som ”män” att knyts samman med och bedömas och grupperas med hjälp av begreppet ”maskulinitet” och de karaktärsdrag, handlingar och kroppar som knöts till denna beteckning först i slutet av 1800-talet.¹³ Med utgångspunkt i *Svenska Akademiens Ordbok*, där ordet maskulinitet anges som vanlig förekommande från 1930-talet och framåt, skulle jag vilja hävda en senare etablering av maskulinitetsbegreppet och dessa kopplingar i Norden.¹⁴ Som sociologen Arne Nilsson visar i sin historiska forskning om sexuella relationer mellan män i mellankrigstidens Göteborg och på de svenska Amerikabåtar trafikerade sträckan Sverige och USA fram till 1970-talet, så var inte heller dikotomin homo-hetero så allmänt spridd som ibland gjorts gällande av forskare som utgått från andra källor.¹⁵ Beteckningen ”manlig”, som används i *Se*, är en äldre beteckning än maskulinitet som ofta används synonymt med maskulinitet. Denna beteckning har dock historiskt haft en något annan innebörd än maskulinitetsbeteckningen. Manlighet som beteckning finns belagd redan på 1500-talet och uppges i *Svenska Akademins Ordlista* betyda: ”som har de egenskaper som (anses) utmärka mankønet, den mogne mannen; maskulin, som är l. Beter sig som en riktig man; modig, tapper; förr äv.; duger ngt till, duglig”.¹⁶

Den tuffe hjälten och den stilige mannen

Som Mosse påpekar i boken *The Image of Man*, hade inte heller den tuffare maskulinitetsdiskurs som etablerades i USA i efterkrigstiden samma styrka och materialiserades inte i samma omfattning i de Europeiska länderna: "[T] his kind of male cruelty seemed more pronounced in United States than in Europe".¹⁷ Den hårda, tuffa och ärrade kropp och den manlighetsskapande praktik som visualiserades i Hollywoodfilmer av skådespelare som Humphrey Bogart och John Wayne, hade även om de var i uppskattade i Sverige och andra många länder alltså inte samma genomslag överallt.¹⁸

Även om en härdad, stark, muskulös och atletisk kropp under 1900-talet, enligt flera forskare, har kommit glorifieras och knyts samman med kategorin "man" i de flesta Europeiska länder under 1900-talet och att en sådan manskropp, som konstvetaren Patrik Steorn visat, återkommande vid seklets inledning användes för att symbolisera svenskhet och fungerade som en sinnebild för den svenska nationen, verkar inte denna kropp haft samma genomslag i alla kontexter.¹⁹ Den är exempelvis inte lika framträdande på de reklambilder och reportage som presenteras i *Se* i april 1953 och flera andra källor som jag har gått igenom. Däremot återfinns muskulösa kroppen på flera svenska valaffischer under detta och nästa decennium, då ofta i form av en arbetarkropp.²⁰

De kroppar som presenteras på bilderna och teckningarna i *Se* är däremot inte särskilt muskulösa och atletiska. Med dagens maskulinitets- och femininitetsdiskurser skulle nog flera av de kroppar och poser som läsaren möter på reklamsidorna och i reportagen snarare, betraktat genom dagen förståelser, knyts samman med femininitetsbeteckningen än med maskulinitet. I annonserna möts läsaren exempelvis av en hop släta och glatt leende ansikten med vågiga ljusa hårsvall som, med ansiktet vänt mot betraktaren, gör reklam för produkter som anses lämpliga för de individer som kallas "män".²¹ I en annons för raktvål stöds exempelvis den välrakade hakan med tummen och pek fingern på en spenslig och välmanikyrad hand.²² I reportagen presenteras en mängd leende män, ett par späda weltersviktsboxare med tydliga "bilringar" på magpartiet och några kungligheter i strutsfjäderprydda hattar som ler in i kameran.²³ Det finns också några mindre bilder som visar upp kroppar med kortklippta frisyrer, iförda uniformer och rockar.²⁴ I ett bildreportage presenteras Danny Kaye, en amerikansk komiker och dansör med en späd kroppskonstitution, som var populär vid denna tid, på ett stort antal bilder.²⁵ De kroppar som möter *Se*-läsaren och skapas som "män" och "manliga" mer genom klädsel och frisyrer och genom att i den vidstående texten betecknas som "man", än genom uppvisandet av muskulös kropp. Orden "man" och "manlighet" förekommer dock endast undantagsvis i texten. Danny Kaye beskrivs exempelvis på följande sätt:

Han är ordkonstnär, tungekvilibrer, ett fonetiskt fenomen. Han är samtidens finaste sketchartist, skicklig steppdansör, en virtuos revyaktör, suverän i sin avvägdhet, sin balans och behärskning. Han är allra störst i sin strävan mot förnyelse, sitt ständigt sökande efter det subtilt originella./Det är inte grätaren Johnny Ray på Copacabana som behärskar Broadway just nu. Det är skämtaren King Kaye på Palace!²⁶

Även om det vid denna tid fanns män och pojkar som hjälp av styrketräning och andra idrottsaktiviteter försökte forma sina kroppar i linje med diskursen om "den fysiskt starka, virila, sunda, atletiska och karaktärsfasta manskroppen", och säkerligen inspirerades av de manliga hjältekroppar som presenterades i Hollywoods actionfilmer, är detta kroppsideal synnerligen frånvarande i 1953 års *Se*. De kroppar och utseenden som presenteras ligger mer i linje med det kroppsideal som historikern Lois W. Banner i boken *American Beauty* beskriver som "den stilige mannen" (the handsome man).²⁷ Banner menar att den stilige gentlemanen var ett vanligt kroppsideal bland uppåtsträvande amerikanska män under 1800-talet. Vid sekelskiftet 1900 ersattes detta manlighetsideal som hyllande en spensligare och smidigare kroppsform, enligt Banner, av en manlig idealkropp som var resligare och mer muskulös.

Den stilige mannen beskrivs av Banner som en mindre, välportionerlig, smidig och välklädd manskropp vars ägare lägger vikt vid etikett, är socialt skicklig, kan konsten att välartikulerat kurtisera kvinnor och för att framstå som proper, välvårdad och respektabel lägger stor vikt vid sitt utseende, sina gester och sin klädsel. Under 1800-talet gavs, menar Banner, kroppens storlek och kropps-konstitutionen mindre betydelse än klädseln och uppträdande. En kortväxt och spenslig kropp var vid denna tid varken knuten till omanlighet eller femininitet, utan sågs snarare som "stilig" och begärlig. I slutet av 1800-talet ansågs inte heller en omfattningsrik, utputande mage som ett estetiskt problem som fodrade åtgärd, då den, enligt Banner, sågs vid som ett tecken på hälsa, framgång och välstånd. En omfattningsrik mage var med andra ord ett av de statusgivande element som skilde ut de framgångsrika manskropparna i det borgerliga skiktet från andra och mindre lyckosamma kroppar.²⁸

Raka vägen till framgång

Den kropp som i *Se* knyts samman med framgång i affärlivet och hos kvinnor är iklädd i skjorta, slips och kostym. En välrakad haka presenteras som ett viktigt attribut för den individ kategoriserad som man som söker framgång i livet. Budskapet "Raka Vägen till Framgång – raka med Palmolive" har exempelvis placerats vid en bild som visar ett skägglöst ansikte som en kropp framställd som "kvinna" smeker och lägger kinden emot.²⁹

Genom att den manskropp som pekas ut som framgångsrika och duglig manskropp återkommande framställs iklädd en välskräddad kostym, en kortklippt frisyr, ofta med ljusa vågor och en skägglös haka, normaliseras denna materialisering av kategorin "man": "Vad ni behöver just nu är en ny flott Elson" lyder exempelvis budskapet över en tecknad bild där två välrakade kroppar iklädda kort hår och kostym har placerats stående i en flygkabin, eller möjligen en tågkupé. Snett bakom har en kropp i flygvärldneuniform med liten hatt och ett ljust, halvlångt vågigt hår placerats med blicken riktad mot dessa kroppar. I en passagerarfåtölj finns en kropp, som iförd klänning, platt hatt och en frisyr med nedkammad pannlugg, tar en paus från tidningsläsandet och med halvöppen mun intresserat sneglar mot den kroppen, som iförd kostym med breda slag, vit skjorta, väst, fluga och en mörk, kortklippt frisyr med en bena på ena sidan har placerats längst fram på bilden. Bilden ackompanjeras av texten: "Män Man Märker bära Elson. För distingerad klädsel".³⁰

Precis som den normaliserade kvinnokroppen måste också den respektabla och framgångsrika manskropp som normaliseras i *Se* formas. Kläderna och kroppen förenas till en enhet med hjälp av olika hjälpmedel. I en annons visas en tecknad kropp med en slimmad kroppscontur iklädd skjorta, slips, ärmhållare, hängslen, bälte, strumpor och strumpsträckare i form av ett resårband med ett knäppe som skall placeras runt vristen.

Den dominerande materialiserigen av kategorin "man" som presenteras i *Se* handlar alltså om ett välrakat ansikte, en kortklippt frisyr, gärna med några ljusa vågor som hålls på plats med Brylcreme och en kropp utan synliga muskler. Denna kropp görs manlig både genom att döljas och genom att formas och markeras som "man" med hjälp av en välskräddad kostym och klädpersedlar som hålls på plats med hjälp av diverse yttre hjälpmedel. Genom klädsel, frisyr och poser skiljs den idealiserade manskroppen i denna tidskrift dels ut från de kroppar som visas iförda klänningar och smycken och är placerade i andra poser och kontexter. Dels skiljs dessa kroppar ut från de kroppar och utseenden som i tidskriften kopplas samman med och förväntas signalera ett mer råbarkat och mindre polerat, civiliserat och gentlemannamässigt uppförande.

Ibland krackelerar dock den komplementära tvåkönsmodell som iscensätts i bilderna. I en annons för moped har exempelvis ett antal kroppar fotograferats åkande på och stående runt detta fortskaffningsmedel. Här är det inte lika lätt att kategorisera kropparna som på de bilder där kategorin kvinna markerats med smycken, klänningar och särskiljande frisyrer. På flera av bilderna bär de kroppar som visas upp likartade vågformade frisyrer och liknande långa mörka ytterrockar. Det som hjälper betraktaren att sortera kropparna är främst mindre detaljer som väskors och huvudbonaders form.³¹

Frisksporten och brevkursens sunda och vältränade man-kropp

Samtidigt som den stilige mannen med den renrakade hakan och en distingerad klädsel i form av en välskräddad kostym och diverse hjälpmedel, som håller klädedräkten uppsträckt och kroppsformen på plats presenteras som en ideal manskropp i *Se*, saluförs också på annat håll under denna tidsepok en muskulösare kropp som önskvärd. Denna materialisering av kategorin "man" saluförs inte med ord som "distinguerad", utan genom att beskrivas som en sund och hälsosam kropp. I annonser som fanns införda i tidningar på 1950-1960-talet poserar exempelvis frisksportaren Arne Tammer och saluför genom att visa upp en vältränad och muskulös atletkropp en brevkurs i styrketräning. Kursen riktar sig till "alla pojkar mellan 15 och 70".³²

I denna visualisering av kategorin "man" skapas och frammanas den framgångsrika och manliga kroppen inte genom kostym och välrakad haka. Här placeras tvåkönsmodellen och materialiseringen av en lyckad och duglig man också *innanför* huden. Genom en specifik kroppscontur där musklernas volym accentueras, och genom de poser atletkroppen placerats i, skiljs denna kropp tydligare ut från de kroppar som sorterats in i kategorin "kvinna", än den "stiliga" och mindre muskulösa kropp som saluförs och normaliseras som "manlig" i *Se*.

Det sätt att posera och visa upp en muskulös mans kropp som Tammers gestaltar är på en av de bilder som jag funnit när jag sökt efter bilder kopplade till denna kurs nästan en exakt kopia av det sätt att posera och i bild visa upp atleters och tyngdlyftares kroppar som var vanliga i början av 1900-talet.³³ Konstvetaren Patrik Steorn beskriver i sin forskning om framställningar av nakna mans kroppar i 1900-talets tidiga bildkultur, hur atletkroppen kom att normaliseras som en sund och hälsosam mans kropp genom att bilder på atletkroppar cirkulerades mellan och presenterades i en mängd olika kontexter.³⁴ Som Steorn konstaterar, var den atletkropp som beskrevs som ”sund” och ”manlig” och presenterades i målningar och bilder från denna tid huvudsakligen en vit kropp iförd en frisyra och ett mustaschmode som vid denna tid ofta bars av kroppar tillhöriga det svenska borgerskapet. Genom att knytas samman med beteckningarna ”man”, ”manlig” och ”maskulin” kom denna vit, muskelförsedda medelklasskropp också att skapas och idealiseras som en ”manlig kropp”.

Den muskulösa kropp som i det tidiga 1900-talets Sverige visades upp och knöts samman med svenskhet, styrka, hälsa och manlighet, var alltså inte en kropp vars muskler formats genom hårt kroppsarbete. Det var en kropp som, precis som den som kropp som visas upp i efterkrigstidens reklam för Tammers styrketränningskurs, hade formats genom medveten härdning, hård kroppsdisciplin och en rationellt utformad träning. Målet med den Tammerska styrketrainingen är en ”sund” kropp och en viss kroppsform, inte styrka i sig. Budskapet ”Ge mig en kvart om dagen och jag skall ge dig en ny stark kropp” är i den annons som jag analyserat, placerat intill en stor, halv naken, muskulös atletkropp utan ”bilringar”, synligt fett och löst hängande hud. Kroppen, som jag idag åldersmässigt skulle placera som medelålders, är nästan naken. Den ljusa huden skyls endast av en kalsongliknande kortbyxa som täcker skrev och rumpa. Ett smalare midje- och höftparti följs av en muskulös bringa och ett brett axelparti. Det slätrakade kroppen kröns av ett blont hårsvall som har klippts och kammats bakåt så öronen lämnats synliga. Denna kropp visas dels upp snett framifrån i från midjan upp, dels har den avbildats och i helkroppsformat rakt bakifrån. På bilden som visar kroppen bakifrån framträder den triangelformade ryggtavlan tydligt.

Nedanför bilderna på denna kropp finns texten: ”Resultat inom en månad”. Under denna text har en tecknad sekvens med tre kroppar placerats. I den första rutan, som försetts med texten ”1:a steget”, har den kropp som tecknats försetts med en rund mage och markeras som en mans kropp genom att ha försetts med ett mörkt kortklippt frisyra och bar överkropp och placerats med benen brett isär med händerna stödda mot höfterna och armbågarna vinklade rakt ut från kroppen. De tecknade kropparna liknar genom den pose de placerats i armarnas och benens placering på den bild som atletkroppen bakifrån.

På den Kropp som placerats vid som bild två i den tecknade sekvensen och försetts med texten ”2: dra steget”, har bröstpartiet märkts ut tydligare och vecket på magen som fanns på den kroppen som presenteras på bild ett försvunnit. I texten beskrivs denna kropp vara resultatet efter en månads träning. På den tredje bilden med texten ”3:e steget” visas slutligen en kropp med bred bringa som smalnar av mot midjan och har ett smärt höftparti. Under denna bild finns texten: ”Förvandlingen kan du iakttä i en spegel i ditt rum. Alla kommer att beundra dig”. I annonstexten sägs det också att Tammers korrespondenskurs har ”hjälpt 1000-tals män. Steg för steg hjälper han dig att bli i toppform – få en sund, stark och vacker kropp”. Atletkroppen kopplas inte till någon speciell yrkesgrupp eller ålder, och presenteras inte tillsammans med andra kroppar, placerad i vissa kontexter, som den distingerade, ”stiliga” och välrakade kostymkroppen gör. Här finns inga klassmarkörer i form av välkräddade kläder. Den nakna atletkroppen kan iscensättas av alla individer som kallas ”man”: ”För alla män i alla åldrar inom alla yrken”, understryks det i annonstexten.

Ge mig en kvart om dagen
och jag skall ge dig
en ny stark kropp

lovat Arne Tammer

Arne Tammer vet vad han talar om! Han har mer än 20 års egen erfarenhet när det gäller kroppsbyggande och har redan hjälpt 1000-tals män. Steg för steg hjälper han dig att bli i toppform – få en sund, stark och vacker kropp.

RESULTAT INOM EN MÅNAD!

MAG-krängel
För alla män i alla åldrar inom alla yrken. Arne Tammers hjälper dig att bli i toppform och får dig att bli stark och vacker. Steg för steg hjälper han dig att bli i toppform – få en sund, stark och vacker kropp.

IDROTTSKOLAN
STOCKHOLM K.

KLIPP TILL NU!

FRÅG STEGET
Sänd in kupongen i dag!

Som sociologen Thomas Johansson och mediaforskaren Anja Hirdman, som har intresserat sig för hur maskulinitet förkroppsligats och manlighetsnormer reproducerats och omformas, har uppmärksammat, har muskler under merparten av 1900-talet intimt knutits samman med kategorin ”man” och beteckningarna ”maskulinitet” och ”manlighet”.³⁵ Muskler har härigenom gjorts till ett exklusivt tecken på manlighet och därmed också, genom den

komplementära tvåkönsmodellen, kommit att betraktas som mindre lämpliga för de kroppar som betecknas som "kvinna".

Denna historiskt uppkomna koppling mellan en muskulös och vältränad atletkropp, kategorin "man" och beteckningarna "manlig" och "maskulin", har också – även om atletkroppen inte glorifieras och ses begärlig av alla individer som hänförs till kategorin "man" – fört med sig att individer tillhöriga kategorin "man", som på ett eller annat sätt avvikit från de kroppar och handlingar som skapats och normaliserats som "maskulina", ofta har kommit att pekats ut som avvikande. De kroppar, utseenden, rörelsemönster, poser, röstlägen, frisyrer, kläder och handlingar, som genom de fixeringar som uppstått under 1900-talet har kommit att exkluderas från såväl beteckningen "man" som markörerna "manlig" och "maskulin", har, som jag senare kommer att peka på, i efterkrigstiden getts såväl *positiva* som *negativa* konnotationer.

De exkluderingar som skapats över tid handlar dels om avskiljandet av den veka, tunna, kortväxta och kläna kroppen. Dels om kroppar, som genom att flyta och inte hållas i trim utmanar såväl det rationella projektet och hälsodiskurserna som den upprättade manlighetsförståelsen. Dessutom avskiljs idag också de kroppar som genom tvivelaktiga medicinska produkter och "överdriven" träning eller genom kroppsarbete har erövrat mer muskelmassa än som anses "sunt" och eftersträvsvärt. Dessa kroppar har dock inte exkluderas från maskulinitetsbeteckningen. De pekas istället ut som "onormala" och "mindre önskvärda" genom att betecknas som "macho", "groteskt manliga" eller "överdrivet maskulina".³⁶

Skapandet av kategorin "man" i tidningen *Café* år 2010

Med mäns ökade intresse för mode och den ökade marknadsföringen av maskulint märkta skönhetsprodukter och modemagasin för män på 2000-talet, vilket kan kopplas dels till hälsodiskurser, dels till ett ökat tryck på att genom "kroppslig" branding saluföra och sälja sig själv på såväl arbetsmarknaden som på den sexuella partnermarknaden, har gränserna mellan de kroppar och praktiker som skapats manliga och kvinnliga och gränssättningen mellan hetero och homo kategorierna både kommit att luckras upp och att tydliggöras och markeras mer.³⁷ För att motverka den pågående uppluckringen och upprätta tydliga gränser skapas ständigt nya särskiljande begrepp. En sådan beteckning är "metromanen", som för några år sedan introducerades och snabbt spreds för att skilja ut de mode- och utseende inriktade kroppar insorterade i kategorin "man" som riktar sitt begär mot de kroppar som grupperats som "kvinna", från kroppar med samma intressen, men som riktar sitt begär av mot kroppar som sorterats in i samma kategori. Beteckningen "metroman" kan förstås

som en maskulinisering av de manligt och heterosexuellt kategoriserade kroppar som närmar sig de praktiker och kroppar som historiskt pekats ut som feminina och/eller som homosexuella och därmed exkluderats från den normaliserade materialiseringen av kategorin "man".

I tidningen *Café*, som kan ses som 2010-talets motsvarighet till *Se* då den är inriktad på en manlig läsekrets kan både denna pågående uppluckring av dikotomierna man/kvinna, manligt/kvinnligt, hetero/homo samt skapandet av en tydlig köns polarisering skönjas i de materialiseringar av kategorin "man" som presenteras.³⁸ Till skillnad från den smala och i något fall mer korpulenta och skägglösa kropp som materialiserade kategorin "man" i *Se*-tidningen 1953, är det i *Café* främst en vältränad atletkropp med platt mage, smala höfter, en bred och muskulös bringa och ett markerat skulderparti som förekommer på bilderna. Samtidigt som en större variation gällande klädsel, frisyrer, gester och sätt att posera skapas som "manliga" i *Café* finns också en dominans av det som Anja Hirdman har beskrivit som en "klonad" manskropp.³⁹ Det vill säga en upprepning av den glatta, hårlösa och muskulösa fitnesskroppen, med platt mage och synligt fett, smala höfter och ett brett och muskulöst bröstparti.

Det omfattande utbud av kläder, frisyrer, skönhetsprodukter och stilkoncept som idag erbjuds har gjort nya distinktioner viktiga. I *Café* ges därför mer en omfattande och elaborerad information om vilka kläder och märken som skapar en framgångsrik manskropp. Sportkillar presenteras som trendsättare och den framgångsrika kropp som materialiseras på bilderna i *Café* är en märkesvarukonsumerande och ungdomlig kropp som åldersmässigt befinner sig någonstans emellan 25 och 50 år. I reportagen finns bilder på framgångsrika medelålders sportidoler och beskrivningar av deras och andra framgångsrika mäns konsumtion, val av varumärken och skönhetspraktiker. På framsidan av numret och i ett längre reportage presenteras ett stort antal bilder av det framgångsrika svenska fotbollsprouffset och Calvin Klein modellen Fredrik Ljungberg, som iförd svag skäggstubb och fotbollskläder har fotograferats både privat och i matchsituationer.⁴⁰

I ett modereportage har manliga kroppar placerats i liknande poser som i modereportaget i *Se* där Carl-Gustaf Lindstedt presenterar vårens herrmode. Men i *Café* presenteras och benämns inte poserna som "kvinnliga".⁴¹ Här utgör de istället en av flera möjliga sätt att materialisera kategorin "man". På bilderna i *Café* skapas och markeras den komplementära tvåkönsmodellen inte främst genom det urval av gester och bildvinklar som presenteras, utan genom markörer som skäggstubb och aggressiva blickar som stirrar in i kameran.⁴² Här finns också fotografier på halvnakna och lättklädda manskroppar, vilket är helt frånvarande i tidskriften *Ses* aprilnummer 1953, där kroppen i de materialiseringar av kategorin "man" som presenteras

är omsluten av klädesplagg. Materialiseringar av kategorin ”kvinna” är inte heller lika vanligt förekommande på sidorna i *Café* där manskroppar skapas och visas upp. De kvinnokroppar som presenteras har i denna tidning huvudsakligen placerats i separata annonser och reportage, även om bilder där manskroppar och kvinnokroppar visas upp på samma bild presenteras på några ställen. Det handlar då främst om partybilder.⁴³ Det finns också en hel del bilder av manskroppar som förföriskt med drömmande blick och armen bakom nacken eller placerad över gylfen på byxorna sträcker kroppen mot betraktaren.

I numrets modereportage har dessa materialiseringar av kategorin ”man” varvats med bilder på halvklädda och på moderiktigt klädda manskroppar som med skäggstubbig haka stirrar mot betraktaren. Bilderna kan, utifrån tidigare forskning, förstås som en blandning av ”gay-bilder” och bilder, som genom att signalera aggressivitet, vänder sig till heterokillar. Det poser som kropparna placerats i har i denna forskning knutits samman med och antagits skapa vissa manliga identifikationer.⁴⁴ Här menar jag att dikotomierna hetero/homo, maskulin/feminin, man/kvinna styrt beskrivningarna. Bilderna kan också ses som ett smörgåsbord av olika maskulinitetskoncept som erbjuds.

Genom att benämna vissa bilder som maskulina och andra som feminina och genom att dela upp framställningarna i ”gay-bilder” och ”hetero-bilder” och tillskriva dem diametralt skilda möjligheter att väcka pojkars och mäns lust och begär, återskapar forskare ofta i sina analyser de historiskt

Magazin *Café* nr.1-2010. Foto: Tobias Lundkvist

upprättade antaganden och maktordningar som skapat dessa indelningar. Andra samtidiga och konkurrerande modeller och de praktiker som existerar vid sidan om de normaliseringar och indelningar som snabbt fångar forskarens blick, blir därmed sällan synliggjorda. Vilka beskrivningar som görs är, som jag tidigare diskuterat, beroende både på vilka kroppar som beskrivs och på de analysredskap och begrepp som dessa kroppar betraktas, analyseras och frammanas genom.

Sammanfattande diskussion

Som jag visat är vad som skall ses som en maskulin och som en feminin kropp inte givet. Beteckningen maskulinitet etablerades som jag visat först i slutet av 1800-talet som en beteckning på ett manligt utseende. Genom att knyts till vissa kroppar och beteenden, och genom att också kombineras med begreppet femininitet, som genom den komplementära tvåkönsmodellen historiskt har skapats som en motpol till femininitet, har maskulinitet precis som andra dikotoma begreppspaar, som kvinna/ man, manlig/kvinnlig, hetero/homo, naturlig/onaturlig och lyckad/misslyckad, har, som jag visat, vissa kroppar, utseenden och handlingar kommit att normaliseras. Som jag försökt visa genom mina analyser, har därmed kategorin ”man” under efterkrigstiden kommit att knyts samman med vissa kroppskonturer, poser, kläder, frisyrier och gester. Vad jag också velat peka på är att de kroppar som över tid har skapats som ”man” och ”manliga” också gett beteckningarna ”man”, och ”manlighet” ett innehåll, vilket kommit att forma såväl de kroppar som jag här beskrivit, som det som vi idag uppfattar och beskriver som manliga kroppar och förstår och betecknar som maskulinitet och femininitet.

De kategorier och beteckningar som över tid skapats för att skilja ut manliga kroppar från kvinnliga och från kroppar som ansetts avvika från de modeller som fixerats, har som jag pekat på, skapat såväl positiva som negativa iscensättningar av kategorin ”man”. De polariserade begreppspaar och beteckningar som skapats för att beskriva och peka ut önskade och oönskade kroppar har skapat vissa materialiseringar av kategorin ”man”, men också öppnat för att utforma andra materialiseringar av kategorin ”man”. Den ”naturliga”, mjuka och sinnliga iscensättning av kategorin ”man” som hyllades i miljö-, freds- och hippierörelsen på 60- och 70-talet, knöts exempelvis ofta på ett positivt sätt samman med kroppar, kroppsrörelser, handlingar och karaktärsdrag som historiskt knutits samman med materialiseringar av kategorin ”kvinna” och ord som ”feminin”, ”femininitet”, ”kvinna” och ”kvinnlighet”.

Medan maskulinitetsbegreppet och dess koppling till en muskulös atletkropp i tidigare svensk forskning förlagts till början av 1900-talet, visar den analys av hur kategorin ”man” ”görs” och framställs i två tidningar, utkomna 1953

och 2010, som jag presenterat, att det, precis som Mosse framhåller, finns intressanta skillnader gällande vilka manliga kroppar som skapas och idealiseras i olika kontexter. I 1950-talets *Se* nämns exempelvis inte ordet "maskulin" överhuvudtaget och muskulösa manskroppar är i stort sett frånvarande. Istället är det en mjukare och vekare kropp som visas upp i de teckningar och bilder där kategorin "man" skapas och materialiseras. Dessa kroppar ligger, som jag visat, mer i paritet med det manlighetsideal och den idealiserade manskropp som Lois W. Banner benämner som "den stilige mannen" och förlägger till 1800-talet.

Detta kroppsideal återfinns också i de svenska filmsekvenser som jag tagit del av via Internet. Medan den amerikanske actionhjälten som återfinns i Hollywoodfilmer under 1950-60-talet materialiserar en kraftigt kroppsligt polariserad manlig position, där styrka, muskler och tuffhet knyts samman med beteckningen "man", påminner det manlighetsideal som presenteras i svenska spelfilmer från denna tidsperiod mer om den stilige gentlemannen, den misslyckade mannen eller "hellylle killen" som hamnar i olika situationer och inte alltid når upp till idealiserade maskuliniteten, men tar hem spelet och vinner publikens sympati genom att iscensätta kategorin man med humor, chosiefrihet och ärlighet som viktiga element.

Som jag visat hyllas och materialiseras alltså således vid samma tidpunkt ofta flera ideal samtidigt, vilket gör att de ideologier som format kategorin "man" inte är så entydiga och dominerande som de beskrivningar som idag finns att tillgå ofta hävdats.⁴⁵ Den komplementära tvåkönsmodellen och de dikotoma begreppspår som över tid kommit att knytas till denna heterosexuellt förankrade könsmodell, har, vilket jag ser det som viktigt att begrunda, inte bara format de kroppar och de materialiseringar av kategorierna "man" och "kvinna" som jag och andra forskare beskrivit. Denna modell och dessa begreppspår har också format och begränsat hur dessa kroppar kommit att frammanas, förstås och beskrivas. Det är med andra ord inte bara de bilder av mans- och kvinnokroppar som analyserats i denna artikel som formats genom historiska maktrelationer och exkluderingar. Min blick och de begrepp som jag som forskare har betraktat, frammanat och analyserat dessa kroppar genom är, som Butler och Petersen påpekat, lika diskursivt formad som de kroppar som jag har beskrivit.⁴⁶ Vad vi uppfattar, förstår och beskriver som "män" och en "manlig" kropp är med andra ord lika kulturellt skapat som de kroppar som vi betraktar och beskriver.

Noter

- 1 Olsson & Kristofferson. "Här kommer herrmodet". I *Se*, nr 14, 2-8 april, 1953, s.27-29.
- 2 Ibid, s. 27, mina kursiveringar.
- 3 Även om analysen och resonemanget som presenteras bygger på ett omfattande material, kommer jag i denna artikel att främst använda mig av exempel hämtade från två av de tidskrifter som jag analyserat, *Se*, nr 14, 1953 och *Café*, januari, 2010.
- 4 Butler: *Gender Trouble, 1990/1999*, se även Butler: *Bodies That Matter, 1993* och Butler: *Undoing Gender, 2004*.
- 5 Ibid.
- 6 Breward: *The Hidden Consumer, 1999*, Osgerby: *Playboys in Paradise, 2001*.
- 7 Butler, 1990/1999.
- 8 Petersen: *Unmasking the Masculine, 1998*.
- 9 Ibid.
- 10 Johansson: *Den skulpterade kroppen, 1998*, Mosse: *The Image of Man, 1995*, Steorn: *Nakna Män, 2006*.
- 11 Laqueur: *Om könnens uppkomst, 1999*, Mosse, 1995.
- 12 Mosse, 1995, s. 6.
- 13 Bederman: *Manliness & Civilization, 1995*, Kimmel: *Manhood in America, 1997*.
- 14 Svenska Akademiens Ordbok över svenska språket, band 17, s. 422.
- 15 Nilsson: *Såna & riktiga karlar 1998*, Nilsson: 'Såna' på Amerikabåtarna, 2006.
- 16 Svenska Akademiens Ordbok över svenska språket, band 16, s. 257.
- 17 Mosse, 1995, s. 182.
- 18 Ibid.
- 19 Steorn: *Nakna män, 2006*.
- 20 Se t ex *Krönika över 20:e århundradet, 1988*, s. 735.
- 21 *Se*, nr 14, 1953, s. 3, 8, 9, 38, 39, 42, 44.
- 22 Ibid, s.8.
- 23 Ibid, s. 30.
- 24 Ibid, s. 12, 25, 31, 32.
- 25 Forsell & Malmberg: "Danny Kaye". I *Se*, s. 15-17.
- 26 Ibid.
- 27 Banner: *American Beauty, 1983*.
- 28 Ibid.
- 29 *Se*, nr 14, 1953, s.38.
- 30 Ibid, s.3.
- 31 Ibid, s 6-7.
- 32 <http://www.text.nu/display/ShowImage?mageUrl=%2storage%2Farnetammer.jpg&mageTitle=133886-994642-thumbnaill.jpg>
- 33 Se särskilt den som finns utlagd på <http://.text.nu/nytt-och-noterat/arne-tammer-han-ar-sveriges-bastasaljare-genom-tiderna.html>
- 34 Steorn, 2006, se även Mosse 1995 samt Johansson: *Den skulpterade kroppen, 1998*.
- 35 Johansson, 1998, Hirdman: *Den ensamma fallosen, 2007*.
- 36 Se t ex Johansson, 1998, Nordberg: "Att vara cool på rätt sätt" I Nordberg: *Maskulinitet på schemat, 2008*, s. 93-116.
- 37 Johansson, 1998, Nordberg, 2005.
- 38 *Café*, januari, 2010.
- 39 Hirdman, 2007.
- 40 *Café*, januari, 2010, s. 44-52.
- 41 Ibid, s. 98-105.
- 42 Denna beskrivning av maskulinitet bygger på Hirdman, 2007.
- 43 Se t ex *Café*, s. 9, 14, 22, 24, 34, 54-61.

- 44 Se t ex Hirdman, 2007, som grundar såväl analys som presentationen av resultatet i den komplementära tvåkönsmodellen och genom att analysera bilderna genom dikotomierna man/kvinna, maskulinitet/femininitet, hetero/homo både fastlägger dessa dikotomier reducerar de beskrivningar som är möjliga att göra.
- 45 Se t ex Connell: *Masculinities*, 1995, Kimmel, 1997, Mosse, 1996.
- 46 Butler, 1990/1999, 1993, 2004, Petersen, 1998, se även Sturken & Cartwright: *Practices of Looking*, 2001.

Litteraturliste

- Banner, Lois W. *American Beauty*. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1983.
- Bederman, Gail. *Manliness & Civilization. A Cultural History of Gender and Race in The United States 1880-1917*. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1995.
- Beward, Christoffer. *The Hidden Consumer. Masculinity, Fashion and Citylife 1860-1914*. Manchester University Press, Manchester, 1999.
- Butler, Judith. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, New York and London: Routledge, 1990/1999.
- Butler, Judith. *Bodies That Matter. On the discursive limits of "sex"*. Routledge, London and New York, 1993.
- Butler, Judith. *Undoing Gender*. Routledge, New York and London, 2004.
- Café*. nr. 1, januari, 2010.
- Connell, Raewyn. *Masculinities*. Polity, Cambridge, 1995.
- Hirdman, Anja. *Den ensamma fallosen. Mediala bilder, pornografi och kön*. Atlas förlag, Stockholm, 2008.
- Johansson, Thomas. *Den skulpterade kroppen*. Carlssons förlag, Stockholm, 1998.
- Kimmel, Michael. *Manhood in America. A Cultural History*. The Free Press, New York, London, Toronto, Sydney, Singapore, 1997.
- Krönika över 20:e århundradet*. Bonniers Fakta bokförlag, Stockholm, 1998, s. 735.
- Laqueur, Thomas. *Om könsens uppkomst. Hur kroppen blev kvinnlig och manlig*. B. Östlings bokförlag Symposium, Stockholm, 1994.
- Mosse, George L. *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. Oxford University Press, New York, Oxford, 1996.
- Nilsson Arne. *Såna & riktiga karlar*. Anamma förlag, Göteborg, 1998.
- Nilsson, Arne. *'Såna' på Amerikabåtarna. De svenska Amerikabåtarna som homomiljöer*. Normal förlag, Stockholm, 2006.
- Nordberg, Marie. "Att vara cool på rätt sätt. Cool som distinktion, interaktion och förkroppsligad praktik." I: Marie Nordberg (red.) *Maskulinitet på schemat. Pojkar, flickor och könskapande i förskola och skola*. Liber förlag, Stockholm, 2008, s. 93-116.

Se. nr 14, 2-8 april, 1953.

Osgerby, Bill. *Playboys in Paradise. Masculinity, Youth and Leisure-Style in Modern America*. Berg, Oxford and New York, 2001.

Petersen, Alan. *Unmasking the Masculine. 'Men' and 'Identity' in a Sceptical Age*. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Dehli, 1998.

Steorn, Patrik. *Nakna män. Maskulinitet och kreativitet i svensk bildkultur 1900-1915*. Norstedts Akademiska förlag, 2006.

Sturken, Marita & Cartwright, Lisa. *Practices of Looking. An Introduction to Visual Culture*. Oxford University Press, Oxford, 2001.

Svenska Akademiens Ordbok över svenska språket. C.W.K. Gleerup förlag, Stockholm 1945, band 16, s. 257 samt band 17, s.422.

<http://www.text.nu/display/ShowImage?mageUrl=%2storage%2Farnetammer.jpg&mageTitle=133886-994642-thumbnail.jpg>.

<http://.text.nu/nytt-och-noterat/arne-tammer-han-ar-sveriges-basta-saljare-genom-tiderna.html>

Kvinnegymnastikk omkring år 1900.

Sportskvinne av idag. Legg merke til det mannlige utseende.

”SPORTSKVINNE AV I DAG” – fra mellomkrigstidens debatt om kvinnekroppens foranderlighet

Kerstin Bornholdt, stipendiat i historie, UiO

I mellomkrigstiden begynte kvinner på alvor å drive med konkurranseidrett. Dermed synliggjordes en ny type kvinne og en ny kvinnekropp i offentligheten: sportskvinnen. Mens noen så i sportskvinnen en farlig overskridelse av kvinnekroppens og kjønnssystemets begrensninger, så andre et nytt og høyst velkommen kjønns- og kvinneideal. I denne artikkelen presenterer jeg et utsnitt av mellomkrigstidens medisinske diskusjon om kvinnekroppens foranderlighet – en diskusjon som ikke minst benyttet seg av visuelle argumenter.

Den kvinnelige normalkroppen

”Bredt bekken, korte ben, smale skuldrer” slik ble den typiske kvinnekroppen beskrevet i en artikkel om kvinneidrett i tidsskriftet *Liv og Sundhed*, i 1935.¹ To bilder (ovenfor) står ovenfor 1935-artikkelen og brukes som visuell argumentasjon mot kvinnelig deltakelse i konkurranseidrett: et bilde viser kvinnegymnastikk rundt 1900, det andre sportskvinnen av i dag. Mens kvinnegymnastikk rundt 1900 ble presentert som passende for den typiske kvinnekroppen, utfordret den kvinnelige idrettspraksisen fra 1935 dette idealet: Ifølge artikkelen var det bare de ”ukvinnelige” kvinnene, altså kvinner med brede skul-

dre, smale hofter og lange ben, som ville være i stand til å konkurrere med suksess i idretten. De typisk kvinnelige derimot, de som hadde en passende kropp for å praktisere gymnastikk, brede hofter og smale skuldre, hadde en uegnet kropp for den moderne idretten. Ifølge forfatteren, synliggjordes dermed de utypiske, nærmest mannlige kvinnene i konkurranseidretten, mens den egentlig kvinnelige majoriteten av kvinner ble marginalisert. Unntakstilfellet stod fram i (idretts)offentligheten, kvinnene som knapt kunne regnes som kvinner, og som til og med ble mistenkt for å være hermafroditter.

Artikkelforfatteren, legen Dr. Haakon Natvig, fremstiller kvinnekroppen som ahistorisk. Til tross for at han observerer en variasjon av kvinnetyper og kvinnekropper, uttrykker han en bestemt oppfatning av hvordan den normale kvinnekroppen så ut. Haakon Natvig tvilte ikke på at idrett var uheldig for kvinner. Denne bekymringen stod han ikke alene om. Natvig kunne referere til medisinske eksperter fra Tyskland og Danmark, som var enige i at den bestående konkurranseidretten passet dårlig for kvinnekroppen. Fremstående arbeids- og idrettsfysiologer påstod at kvinnene ikke var i stand til å yte maksimalt over et lengre tidsrom. Langdistanser innen friidrett, langrenn eller skøyter ble for eksempel antatt å slite ut kvinnekroppen.² Fra et medisinsk perspektiv var det generelt suspekt å tømme kroppens energireserver, men det var spesielt farlig for den kvinnelige kroppen: Kvinnekroppen trengte ekstra energi for det reproduktive arbeidet som ventet den unge sportskvinnen i fremtiden.³ Kvinnens beskyttelsesverdige reproduktive potensiale var kjernen i argumentasjonen mot kvinnenes deltagelse i idrett. Ikke bare langdistanser, også alle disipliner som inneholdt hopp ble gjenstand for kritisk granskning: Skihopp ble forbudt, siden hoppene kunne riste og forskyve livmoren. Mer enn det, enkelte leger gikk så langt som til å advare mot sportskvinnens smale hofter og stramme underlivsmuskulatur, som ville føre til smertefulle, vanskelige fødsler.⁴

De potensielle farene for reproduksjonsorganene kunne suppleres med en generell observasjon: Kvinnene presterte mye dårligere i nesten alle idretter enn menn. Var ikke det et tydelig tegn på at idretten ikke passet for kvinner? Siden den bestående idretten var innrettet mot den mannlige kroppen, burde ikke en idrett for kvinner tilpasses kvinnekroppens særegenheter? Hvorfor skulle kvinner bedrive en form for idrett som bare passet for noen få unntakskvinner? Skulle ikke kvinner utøve en idrett som var velegnet for de fleste, skreddersydd for den kvinnelige fysikken og psykologien? Med hjelp av den medisinske kompetansen og ekspertisen om kvinnekroppen skulle det bygges en "kvinneidrett" som fokuserte på det myke og flytende – som la vekt på lekende bevegelser og estetiske former istedenfor maksimale konkurranseprestasjoner.

Den normale kvinnekroppen historiseres

Forestillingen om dikotomisk motsatte kjønn og kropper, forestillingen om kvinnekroppens entydige og ahistoriske biologiske oppgaver og begrensninger som krevde en særskilt form for idrett ble dog konfrontert med en synlig forandring av kvinnekroppenes utseende og prestasjonsevne. I mellomkrigstiden var kvinnenes deltagelse i idretten et massefenomen og ikke bare forbeholdt de få og atypiske. Mens noen skeptikere så en marginal ukvinnelig kvinnetype som hevdet seg i idretten, observerte andre en forandring av kvinnekroppen som var ønsket og oppnåelig for alle. Kvinnelige idrettsutøvere kunne selv oppleve hvor-

dan kroppene deres forandret seg gjennom en forandret kroppspraksis: Hoftene ble smalere, skuldrene bredere selv om utgangspunktet var nokså omvendt. Systematisk trening førte til tydelige prestasjonsforbedringer, som hadde virket helt usannsynlige bare noen få år tidligere. Muligens var kvinnekroppen ikke så statisk som noen av legene oppfattet det?

Mens noen så et motsetningsforhold mellom den normale kvinnelige kvinnekroppen og den atypiske maskuliniserte kvinnekroppen i de to bildene "kvinnegymnastikken omkring 1900-tallet" og "sportskvinne av i dag", opplevde andre det som en utviklings- og suksesshistorie: Mellom 1900 og 1930-tallet hadde kvinnekroppen forandret seg, og det var et gode.

I et tysk tidsskrift fra 1930 finner vi det samme bildet av den kvinnelige hekkeløperen, men kontekstualisert og tolket på en annen måte. Artikkelen identifiserer og individualiserer hekkeløperen som den unge kvinnelige sportsstudenten frøken Becker. Hekkeløperbildet er blant annet supplert med et bilde, som viser frøken Becker smilende og løpende på stranden. Artikkelforfatteren, legen Dr. Kost, beskriver kroppen hennes som sunn og tidsriktig. Mellom den gymnastiserende kvinnen rundt 1900 og sportskvinnen på 1930-tallet lå ikke bare en kvinnegenerasjon, men også en generasjon av menn, som verdsatte andre kropper enn sine fedre. Dr. Kost omtaler frøken Becker og sportskvinner generelt som en tiltrekkende kvinnetype for en ny generasjon av menn: Sportskvinner hadde en kvinnekropp som var oppstrammet og fast. De var i besittelsen en kropp som var samsvarende med en aktiv, saklig og besluttsom personlighet. En kvinne som kunne bli til mannens likeverdige kamerat og som tålte hverdagens og arbeidslivets kroppslige og mentale utfordringer. Hopp over hekker, solbrent hud, og lystig løp på stranden fortrenger den myke, fragile kvinnekroppen som normalkropp.⁵

Debatten dreide seg altså ikke bare om kvinnekroppens foranderlighet, men også om forholdet mellom kjønnene. På den ene siden fantes oppfattelsen om absolutte, dikotome forskjeller mellom menn og kvinner, forskjeller som startet med den første cellen. Ikke bare reproduksjonsorganene skilte kjønnene fra hverandre, men også ulike muskeltyper, benbygning og fysiologiske prosesser.⁶ Derfor skulle kvinner ha en egen form for idrett, en kvinneidrett som muliggjorde den optimale utviklingen av kvinnenes særegne evner og potensialer. På den andre siden derimot fantes oppfatningen om at menn og kvinner delte en felles menneskelig kropp og fysiologi. At den kvinnelige og mannlige kroppen har ulike kjønnsorganer, var ikke ansett som betydningsfullt nok til å legitimere dannelsen av en særegen idrett. Hvis kvinner fikk anledning til å praktisere mannlige idretter, ville det vise seg at de kunne oppnå gode resultater. Inntrykket av at kvinner var uegnet for bestemte idretter skyldtes manglende trening, en annerledes opp-

vekst og sosialisering, ikke kvinnes biologi. Det fantes ikke to motsatte kropp, bare graduelle forskjeller. Skjønt, kvinnene ville sannsynligvis fortsette å prestere dårligere enn menn, og ikke all idrett passet for alle, men det legitimerende ikke ekskludering av alle kvinner fra den bestående idretten.⁷

Var tankegangen om to motsatte kjønn ikke lenger ønsket og tidsmessig? I det minste utfordret deltakelsen av kvinner i idretten tankegangen om dikotomiske kjønn og kropp. Stadig flere kvinner deltok i den bestående mannlige idretten og viste at de kunne prestere nesten så bra som menn. Dette styrket tankegangen om at det bestod gradforskjeller mellom de to kjønn, ikke en vesensforskjell. Synliggjøring av sportskvinner og en ny bevegelsespraksis bidro til en forandring av selve kvinneidealet. Men det betydde ikke nødvendigvis mer frihet for kvinner og deres bevegelsespraksiser. En kropp som var styrket, herdet og oppstrammet var ikke lenger forbeholdt kvinnelige grensetilfeller, men ble til forestillingen om den normale, sunne og attraktive kvinnekroppen.

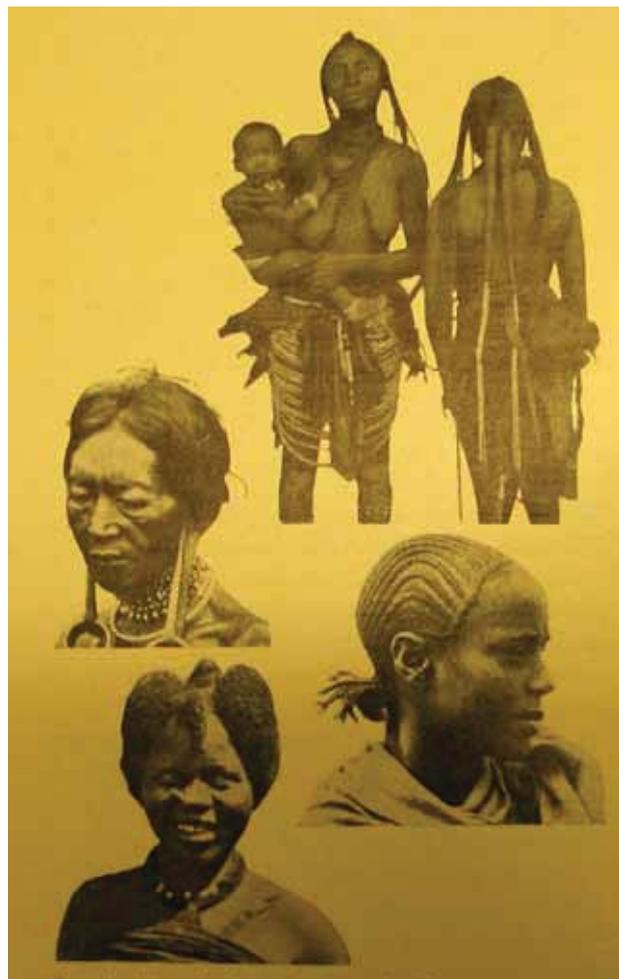

Den sportslige kvinnekroppen som motefenomen?

La oss se på en annen sammenstilling av kvinnekropp, trykt i det samme norske tidsskriftet *Liv og Sundhet* i 1935. Under overskriften "skjønnhetsidealet gjennom tidene" blir leseren igjen presentert med en sportskvinne av i dag (ovenfor). Denne gangen er sportskvinnen det foreløpige sluttpunktet på en historisk utvikling, som spores tilbake til det gamle Egypt. Utviklingen av skiftende skjønnhetsidealer foregår i grove tidssprang. 2200 år mellom den egyptiske "slanke type" og grekernes "streben efter å fulkommengjøre de naturlige linjer." 1200 år senere opptrer en myk og fyldig renessansekropp som avløses av idealfiguren og normalkroppen anno 1935, som er blitt "[...] mer mannlig betonet; garçonnetypen, sportskvinnen med de rette linjer [...]."⁸

Også i denne framstillingen er kvinnekroppen av i dag karakterisert som mannlig. I denne artikkelen dreier det seg dog ikke om en truende maskulinisering, men om en tidsriktig motestil. Ifølge artikkelen formet og presenterte 1930-tallets kvinner kroppene sine på en annen måte enn

kvinnene som tilhørte tidligere tidsaldre, men denne forandringen foregikk og forble på overflaten. Det var en forskjønnelsesprosess. Forfatteren er tilsynelatende ikke i tvil om at den forandrete kroppen fra 1935 hadde det samme tidløse formål som kvinnekroppene hadde hatt i tusenvis av år: å vekke behag. Denne artikkelen historiserer og essensialiserer på samme tid. Alle kvinnekropper framstilles som samsvarende med tidenes skjønnhetsidealer, men ikke alle skjønnhetsidealer er like historiske. I den tilsvarende artikkelen blir det tydelig at det greske skjønnhetsidealet tenkes som et viktig forbilde og inspirasjonskilde for kvinneidealet på 1930-tallet. Her dreier det seg ikke om radikale brudd, men om resepsjonsprosesser og variasjon over et felles tema. Å parallellisere den nye sportskvinnen av i dag med antikkens kroppsidealer, var et vanlig argumentativt grep for å legitimere kvinnes deltakelse i idrett. Den nye sportskvinnen og hennes forandrete kropp var ikke så ny og radikal allikevel.⁹ Kropper som var radikalt annerledes er ikke med i denne bilderekken, men presenteres i et annet bilde som viser naturfolkene (nedenfor).

Naturfolkene fungerer som det negative "andre," som forsterker sportskvinnens positivitet. Kulturfolkene bearbeidelse av kroppens overflate konfronteres med naturfolkene voldsomme inngrep i kroppens natur: "forskjønnelsesprosesser' som i våre øine virker helt barbariske

og frembringer det mest groteske.¹⁰ Sammenliknet med naturfolkens kropper, fremstår garçonnetypen av i dag innenfor rammene av det aksepterte. Sportskvinnen blir nesten til en klassiker.

Garçonnetypens harmoniske integrasjon i den vestlige sivilisasjonshistorien, fungerer også friksjonsløst, fordi leseren ikke konfronteres med en sportskvinne i aksjon. De rette linjene blir synlige, men kroppen er ikke anspent. Her fremføres ikke maksimalprestasjoner som synliggjør muskler og utvisket smil. Her råder resepsjonen av antikken med forestillinger om balanse og harmoni. At en ny kroppsetetikk fikk bredt gjennomslag, betydde ikke at kvinnes deltakelse i konkurranseidrett, streben etter rekorder, og utfordringen av kroppens grenser var anerkjent og ufarligjort. Det fantes i det minste diskursive grenser for kvinnes idrettsdeltakelse.

Diskursive og materielle begrensninger – Usynlige muskler og synlige smil

Det fantes kvinner som tilsynelatende ikke brydde seg om medisinske og populære forestillinger om kvinnekroppens og kvinnelighetens begrensninger. De bare praktiserte de idrettene de ønsket seg. Laila Schou Nielsen, for eksempel, var en av de mest suksessrike norske kvinneidrettsutøvere i mellomkrigstiden. Hun var Norgesmester i tennis og landslagsspiller i håndball. Mest kjent er hun dog for sine prestasjoner innenfor vinteridretten. Hun vant flere Norges- og verdensmesterskap på skøyter og bronse i den alpine kombinasjon ved de Olympiske lekene i 1936. Med andre ord: Laila Schou Nielsen var grensesprengende, hun var et levende bevis for kvinnekroppens prestasjonsevne. Men selv om Laila Schou Nielsen i sin idrettspraksis har brutt med dominante forestillinger om kvinnekroppen, uttalte hun seg innenfor de gitte diskursive rammene når hun selv skulle anbefale egnede idretter for kvinner. I sin selvbiografi skriver hun at hun har gode minner om sin egen kroppspraksis, men selv om hun likte hurtigløp på skøyter godt, ville hun ikke anbefale denne idrettsgrenen for andre kvinner. Mer egnet for kvinner var ballidretter som tennis, håndball og badminton; idretter som i mindre grad sliter på konstitusjonen og i større grad bringer glede. Hun angret ikke selv på at hun drev med konkurranseidrett, det var bare en ting hun ville gjort annerledes: "Bare en eneste ting ville jeg forandre: jeg ville slippe av mer i ansiktsmuskulaturen, samme hvordan det gikk. Med andre ord – smile."¹¹

Tross personlig positive kroppserfaringer, valgte Laila Schou Nielsen å ikke anbefale skøyteløp for kvinner. Dermed brøyt hun ikke med legen Haakon Natvigs posisjon: Det måtte finnes unntakskvinner, som kunne drive med konkurranseidrett og langdistanser, men den gjennomsnittlige normale kvinnen skulle holde seg til korte distanser, til mosjonsidrett og lekbetonte idretter. Laila Schou

Nielsens egen erfaring fører ikke til en åpen konfrontasjon og brudd med den dominerende medisinske diskursen som krevde at kvinnes anstrengelse skulle være usynlig.¹²

I legenes beskrivelser av ideelle sportskvinner dukket det opp to viktige temaer: Kvinner skulle utvikle muskler, men de måtte ikke være for framtrædende og synlige – og kvinner måtte ikke miste smilet sitt. Innbitte ansikter som ropte om anstrengelse ville en helst slippe å se som (mannlig) tilskuer. Fremstående medisinske autoriteter gjentok gang på gang at idrett for kvinner skulle være som en lek. Svette eller stive ansiktsmuskler var synlige tegn på overskridelse av kroppslige prestasjonsevner og en trussel for bevarelsen av kvinneligheten.¹³ Utviklingen og presentasjonen av stramme, synlige muskler var begynnelsen på en de-feminiseringprosess, som kunne føre til en fullstendig maskulinisering av kvinnekroppen. Anspenhet gikk ikke bare på bekostning av ynde og skjønnhet, ansente ansiktsmuskler kunne også tolkes som det synlige tegnet for ansente underlivsmuskler som hadde mistet evnen til ettergivenhet. Hvis ikke idrettskvinnen helt hadde "glemt" å gifte seg og å få barn under all idrettsfokuseringen, så var hun i det minste konfrontert med trusselen om å få smertefulle og vanskelige fødsler på grunn av faste underlivsmuskler og smale hofter. I de verste scenarioer kunne kvinner til og med omdannes til menn: De mistet sine reprodutivne evner og ble sterile.¹⁴

Maskuliniseringstesen var kontroversiell også innenfor den medisinske profesjonen, det fantes leger som observerte særlig lette fødsler ikke minst på grunn av et godt trent bekkenbunn.¹⁵ Men det var vanskelig å ikke la seg skremme av et *worst case* scenario som ble gjentatt og referert til i nesten hver eneste medisinske artikkel om kvinneidrett i mellomkrigstiden. Ved siden av all tro på egne evner, glede og kroppserfaringer, ytret en del kvinnelige idrettsutøvere likevel bekymring over mulige ugunstige konsekvenser: De ville ikke utvikle ukvinnelige muskler, som markerte en overskridelse av forestillingen om kvinnelighet og til og med en overskridelse av kvinnekroppens biologiske grenser.¹⁶

Forholdet mellom kropp og kvinnelighet – det biologiske og det kulturelle kjønn

Frykten for å miste kvinneligheten var ikke nødvendigvis knyttet til reprodutivne evner. Eller for å si det litt annerledes: Når en bestemt idrettspraksis virket kvinnelig, så mistet medisinske bekymringer over svekkede reprodutivne evner gehør. Kroppsprestasjoner som gjennomførtes med synlige smil, dans og kunstløp på skøyter for eksempel, ble i mindre grad konfrontert med medisinske bekymringer. Legene som var skeptisk innstilt mot konkurranseidrett foreslo gymnastikk og dans som spesiell velegnede bevegelsesformer for kvinner. Dans ble beskrevet som lek, og ikke som anstrengt og konsentrert arbeide. Flytende, myke og

hurtig skiftende bevegelser skulle tilsvare kvinnenes sans for kreativt uttrykk og deres manglende evne for presisjon, konsentrasjon og utholdenhet.¹⁷

Kunstløp og dans gjaldt som utpreget kvinnelige idretter. Disse idrettene befant seg på den ene enden av skalaen for kjønnete idretter. På den andre enden befant boksing og fotball seg, men også skihopp som desidert maskulin idrett. Ski hopp var forbudt for kvinner, fordi hoppet og støtet i nedslaget ble mistenkt for å riste og forskyve livmoren. Om ballett- og skøytedronningenes hopp betydde en liknende belastning for kvinnekroppen, ble ikke tematisert i samme grad. I en dans- og skøytekontekst ble fokuset rettet på de myke og elegante bevegelsene, ikke de potensielle farene. Det fantes ikke medisinske studier av hvordan skihopp eller kunstløp virket på kvinnenes livmor. Forbudet mot skihopp berodde på antakelser, det var resultatet av forbyggende forsiktighet: Legene visste rett og slett ikke hvordan de fleste idretter virket på den kvinnelige kroppen. De eksisterende (idretts)medisinske undersøkelser konsentrerte seg først og fremst på den mannlige kroppen.¹⁸ Tross usikkert vitenskapelig grunnlag var forbudet mot skihopp for kvinner et faktum, og skihopp er fortsatt ikke en olympisk disiplin for kvinner.

I de siste årene opplever vi en debatt som problematiserer kroppene til mannlige skihoppere. Den ideelle skihoppkroppen er lett og tynn, og ikke få skihoppere sliter med spiseforstyrrelser.¹⁹ Når vi i dag ser på kroppene til topputøvere i skihopp og kunstløp, blir spørsmålet om hvor forskjellig kroppen til en radmager mannlige skihopper og en kvinnelige kunstløper egentlig er? Er ikke kroppstyper det egentlig avgjørende kriterium – og ikke kjønn? Den materielle, biologiske kroppen henger ikke nødvendigvis sammen med forestillinger om mannligh-

het og kvinnelighet. Til tross for tynne guttekropper ville veldig få betvile at skihopp var og er en utpreget maskulin idrett, som assosieres med mannlighet, styrke og mot. Ski hopp er en mannsidrett, fordi den ble konstruert og produsert som mannlige idrett i mellomkrigstiden. Kunstløp derimot assosieres med kvinnelig ynde – selv om det skjuler seg styrke, utholdenhet og maksimale prestasjoner bak kunstløpernes smilende ansikter. De to idrettsdisipliner befinner seg innenfor den hegemoniske diskursrammen om en dikotom todeling i mannlige og kvinnelige idretter – selv om den biologiske kroppen kan finne seg i faresonen for å miste seksuelle og reproduktive evner: Uteblivende menstruasjon og mulig impotens på grunn av overanstrengelse og spiseforstyrrelser. Materielle kroppsgrensener kan overskrides uten at det nødvendigvis rammer de diskursive grensene om aksepterte mannligheter og kvinneligheter. Det virker nærliggende å hevde at innedelingen i en mannlige og en kvinnelige idrett, dannelsen av et kjønn idrettsystem i stor grad er et resultat av kulturelle konstruksjonsprosesser. Og mer enn det, selve todelingen av kropper i mannlige og kvinnelige kropper kan oppfattes som en kulturell avgjørelse.²⁰

Uendelige kroppsmuligheter?

Kan vi forandre og historisere (kvinne)kroppen på samme måte, som vi forandrer og historiserer klær og boligstiler? Hvor mange potensielle kropper og kroppstyper finnes det egentlig? Og hvordan identifiserer vi materielle, biologiske begrensninger for (kvinne)kroppens foranderlighet og utviklingsmuligheter?

Mellomkrigstidens debatt om sportskvinnen og kvinnekroppens foranderlighet fører meg til spørsmålene som er større enn de svarene jeg kan tilby her. Et viktig poeng fra denne debatten er dog materialiseringen av det uventete: Kvinnes forandrete kroppspraksis produserte og synliggjorde uventete kvinnekropper. Kvinnekropper, som ikke bare så annerledes ut enn den bestående kvinnelige normalkroppen, men som også kunne prestere mer enn antatt. Kvinnelige idrettsutøvere som Laila Schou Nielsen uttalte seg innenfor de (medisinske) diskursive rammene – men hennes idrettspraksis rusket opp den medisinske kunnskapen om kvinnekroppens prestasjonsevne.

En forandret kropps- og bevegelsespraksis bidro også til en annen grenseforskyvning: Betegnelsen som "garçonnetype", "den mannlige betonte type" og "den atletiske kvinnen" antyder at den kvinnelige og mannlige normalkroppen hadde nærmet seg hverandre og ikke lenger befant seg på hver sin ende av skalaen. Det er mulig å se på denne prosessen som utskifting av restriktive kroppsnormer: Den sportslige kroppen var blitt til et nytt moteimperativ. Men det er også mulig at den forandrete kroppspraksis satt i gang tvil om at kjønn var den viktigste kategorien for å inndele et mangfold av kropper.

Noter

- 1 Natvig, *Legemsøvelser for kvinner*, s. 43.
- 2 Se for eksempel den innflytelsesrike danske professor for idrettsfysiologi Johannes Lindhard. Lindhard var leder av det prestigefylte Gymnastiklaboratoriet I København og også medlem av Folkeforbundets komitee om legemsøvelser. Lindhard, *Den Specielle Gymnastikteori*, s. 58–73.
- 3 For en diskusjon av kvinners antatte begrensede energimengde se som kilde Sellheim. *Frauengymnastik im Lichte der funktionellen Entwicklung*. Og som litteratur Johansson, *den mörka kontinenten*, s. 28–37, 173–175.
- 4 Sellheim, *Frauengymnastik im Lichte der funktionellen Entwicklung*.
- 5 Kost, *Sportfrau und Frauensport*, s. 50–55.
- 6 Om kvinner og menn hadde en forskjellig muskelsammensetning var et omstridt tema. Se for eksempel debatten mellom de to tyske legene F. A. Schmidt og Hugo Sellheim: Schmidt, *Geb. Rat Prof. Dr. Sellheim und das Frauenturnen*, ss. 317–319, og Sellheim, *Die Verknampfung von Ferdinand August Schmidt*, s. 434.
- 7 Denne diskusjonen minner også om den langvarige feministiske debatten om "likhet eller særart" som jeg ikke skal ta opp i denne artikkelen. For en orientering, se: Jaggar, *Sexual Difference and Sexual Equality*.
- 8 Klem, *Skjønnhetsidealet gjennom tidene*, s. 30–33.
- 9 Resepsjonen av det greske kropps- og skjønnhetsidealet som forebilde for mellomkrigstidens kroppspraksis er et hyppig tema, både i den medisinske og populære diskursen om legemsøvelser og kropps-hygiene generelt. For resepsjonen av den antikke skjønnhets- og kroppsidealet i Tyskland, og en generell innføring av den tyske *Nacktkulturbewegung* (nakenkulturbevegelse) og *Lebensreformbewegung* (livsreformbevegelse) se for eksempel Möhring, *Marmorleiber. Körperbildung in der deutschen Nacktkultur (1890–1930* og Wedemeyer-Kolwe, 'Der neue Mensch': *Körperkultur im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*.
- 10 Klem, *Skjønnhetsidealet gjennom tidene*, s. 30.
- 11 Schou Nilsen, *Lykkelige idrettsår*, s. 79.
- 12 Laila Schou Nielsens eksempel understreker Joan Scotts poeng at "erfaring" også er styrt av diskurs.
- 13 Å unngå synlige tegn på anstrengelse, som svett og anstrengte ansiktsmuskler, var også et topos når det gjaldt mennenes deltakelse i idretten. Ifølge en tankegang om kroppslig balanse og begrensede energiressurser var utmattelse og anstrengelse et tegn for en grenseoverskridende idrettspraksis. Men denne argumentasjonen fikk alvorligere konsekvenser for kvinnenes deltakelse enn for mennenes deltakelse i idrett. Når kvinnene deltok for første gang på de Olympiske lekene I 1928 i friidrett, førte synet av utmattede 800-meter løpere til et forbudt av denne disiplinen og til en kontrovers diskusjon om kvinnenes idrettsdeltakelse i flere land.
- 14 Den fremste representanten for en radikal maskuliniseringstese er den tyske gynekologen Hugo Sellheim. Han fikk innflytelse både i Tyskland, Danmark og Norge. Sellheim, *Frauengymnastik im Lichte der funktionellen Entwicklung*.
- 15 Se for eksempel masseundersøkelsen av de to tyske kvinnelige legene Düntzer og Hellendal, som mot beviste Sellheims påstander om en maskulinisering av idrettskvinner. Også Natvig refererer til denne undersøkelsen. Men han fortsetter tross alt med en mistenkeliggjøring av den bestående kvinneidretten. Düntzer/Hellendal, *Einwirkungen der Leibesübungen auf weibliche Konstitution, Geburt und Menstruationsverlauf*, s. 1835–1838.
- 16 Se for eksempel et intervju mellom den norske idrettslegen Birger Hannisdahl og studentrepresentanter for Kvinnelige Studenters Idrettsforening (K.S.I). Hannisdahl, *Idrettslegen har ordet*, s. 30. Også den norske kvinnelige idrettslegen Hedvig Trætteberg beretter foran kvinnelige studenter hvordan det var mulig å unngå ukvinnelige "kulemuskler" og en generell maskulinisering. Trætteberg, *Idretten i helsens tjeneste*, s. 15–17.
- 17 Se for eksempel den danske og norske fysiologen Lindhard, *Den Specielle Gymnastikteori*, s. 58–73 og Jervell, *Kvinneidrett* ss. 187–188.
- 18 På 1934 konferansen av *Medical Women's International Association* i Stockholm var kvinneidrett ett av to hovedtemaer. Her ble det tydelig at den internasjonale forskningen om idrettens virkning på kvinnekroppen var veldig begrenset. Den tyske legen Edith von Löhlhöffel presenterte på denne konferansen et forskningsrapport for de nordiske landene. I denne sammenhengen avviser hun påstanden at hopp bevirker en forskyvning av livmoren. Löhlhöffel, Edith von, 1934, "Die Auswirkung der Körpererziehung auf Entwicklung, Bau und Tätigkeit des weiblichen Körpers nach den ärztlichen Erfahrungen der nordischen Länder", i: *Die Ärztin*, 10 (1934) nr. 9, ss. 156–162.
- 19 Skadsem, *Prestasjon og vekt i norsk hoppport. En kultursosiologisk analyse av kosthold, kropp og vekt blant norske elitehoppere*.
- 20 Å tenke det biologiske kjønn som ikke nødvendigvis identisk med det sosiale kjønn, er en av de store poengene av kjønnsforskningen i kjølvannet av Judith Butler: Butler, *Gender Trouble* og Butler, *Imitation and Gender Insubordination*.

Litteraturliste

- Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, London og New York, 1990.
- Butler, Judith. "Imitation and Gender Insubordination." I: Henry Ablove / Michèle Aina Barale / David M. Halperin (red.), *The Lesbian and Gay Studies Reader*. Routledge, New York, 1993, ss. 307–320.
- Düntzer, Emilie / Hellendal, Martha. "Einwirkungen der Leibesübungen auf weibliche Konstitution, Geburt und Menstruationsverlauf." I: *Münchener Medizinische Wochenschrift*, vol. 76. 1929, nr. 44, ss. 1835–1838.
- Hannisdahl, Birger. "Idrettslegen har ordet." I *Kvinnelige studenters Idrettsklubb 50-års jubileum 1896–1946*, Oslo, 1946, ss. 30.
- Jaggat, Alison M. "Sexual Difference and Sexual Equality." I: Deborah L. Rhode (red.), *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*, Yale University Press, New Haven, 1990, ss. 239–254.
- Jervell, Otto. "Kvinneidrett." I: Kreyberg, Leiv (red.), *Vår Helse. Populært Norsk Legeverk*, Nasjonalforlaget, Oslo, 1933, ss. 187–188.
- Johannisson, Kari. *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Norstedt, Stockholm, 1994.
- Klem, Arne. "Skjønnhetsidealet gjennom tidene." I: *Liv og Sundhet*, vol. 2. 1935, ss. 30–33.
- Kost, Helmut. "Sportfrau und Frauensport." I: *Die Leibesübungen*, vol. 6. 1930, nr. 3, ss. 50–55.
- Laqueur, Thomas. *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press, Cambridge / Ma, 1990.
- Lindhard, Johannes. *Den Specielle Gymnastikteori*. Carl Larsens Boghandel, København, 1918 (2. rev. utg.).
- Löhlhöffel, Edith von. "Die Auswirkung der Körpererziehung auf Entwicklung, Bau und Tätigkeit des weiblichen Körpers nach den ärztlichen Erfahrungen der nordischen Länder." I: *Die Ärztin*, vol. 10. 1934, nr. 9, ss. 156–162.
- Möhring, Maren. *Marmorleiber. Körperbildung in der deutschen Nacktkultur (1890–1930)*. Böhlau Verlag, Köln, 2004.
- Natvig, Haakon. "Legemsøvelser for kvinner." I: *Liv og Sundhet*, vol. 1. 1934, ss. 43.
- Schou Nilsen, Laila. *Lykkelige idrettsår*. Bokhandlerforlaget, Oslo, 1977 (1940).
- Schmidt, F.A. "Geh. Rat Prof. Dr. Sellheim und das Frauenturnen. Kritische Bemerkungen, I: *Die Leibesübungen*, vol. 2. 1926, nr. 13, ss. 317–319.
- Scott, Joan W. "The Evidence of Experience." I: Henry Ablove / Michèle Aina Barale / David M. Halperin (red.), *The Lesbian and Gay Studies Reader*. Routledge, New York, 1993, ss. 397–415.
- Sellheim, Hugo. "Die Verkrampfung von Ferdinand August Schmidt." I: *Die Leibesübungen*, vol. 2. 1926, nr. 18, ss. 434.
- Sellheim, Hugo. *Frauengymnastik im Lichte der funktionellen Entwicklung*. Curt Kabitzsch, Leipzig, 1931.
- Skadsem, Maren. *Prestasjon og vekt i norsk hoppesport. En kultursosiologisk analyse av kosthold, kropp og vekt blant norske elitehoppere*. Mastergradsoppgave, Kroppsøving, idrett og friluftslivsfag, Høgskolen i Telemark avd. Bø, 2009.
- Trættestad, Hedvig. "Idretten i helsens tjeneste". I: *K.S.I. gjennom 40 år 1896–1936*, Oslo, 1936, ss. 15–17.
- Wedemeyer-Kolwe, Bernd. *"Der neue Mensch": Körperkultur im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*. Königshausen & Neumann, Würzburg, 2004.

KVINNELIG OMSKJÆRING I EGYPT

Endring eller kontinuitet?

Ingeborg Guttormsgaard Engh, masterstudent i historie, UiO

Kvinnelig omskjæring er i stor grad utbredt i Egypt. Dette kan ha en sammenheng med samfunnsutviklingen i landet, og artikkelen vil derfor ta for seg noen faktorer ved denne utviklingen for å belyse problematikken rundt kvinnelig omskjæring som en praksis i endring eller kontinuitet. De siste 50 årene har det vært en fremvekst av feministiske stemmer i landet. Hvordan kan dette tenkes å ha påvirket debatten? Hva med islams rolle, og ikke minst hvordan har staten forholdt seg til temaet? Og spiller staten i det hele tatt en rolle når det gjelder endring eller fortsettelse av kvinnelig omskjæring i Egypt?

”Kvinnelig omskjæring”, ”FGM” eller ”FGC”?

Det er stor uenighet om hvilken betegnelse en skal bruke for kvinnelig omskjæring. Det arabiske ordet som blir brukt er *tahur* eller *tahara* og blir oversatt med renselse.¹ Denne bruken, i følge Ellen Gruenbaum, kan implisere at det blir utført som et rensesritual- noe hun mener blir feiltolkning og forenkling av et mye mer komplekst fenomen.² Andre ord som blir brukt er klitoridektomi eller infibulation, men disse kan bli for deskriptive og for kirurgiske ved at en ikke får med det tradisjonelle rundt kvinnelig omskjæring. Siden 1990-tallet har det blitt vanlig å kalle de Female Genital Mutilation, FGM, hvor de legitimerer ordet ”mutilation” ved å vise til at de fleste variasjonene av praksisene innebærer fjærningen eller ødeleggelsen av friske organ.³ Mange lokale støttes av denne betegnelsen og bruker heller kvinnelig omskjæring. De som er mot praksisen, vil derimot ikke bruke betegnelsen kvinnelig omskjæring da en kan forbinde det med mannlig omskjæring, noe som kan vekke misforståelser om at disse to ulike praksisene er like. Mannlig omskjæring er, i de fleste tilfeller, ikke sett på som lemlesting og dermed ikke sammenlignbar med kvinnelig. En annen løsning er brukt av Elizabeth Boyle.⁴ Hun bruker betegnelsen Female Genital Cutting, FGC, da hun mener dette er mer ikke-politisk og nøytralt enn FGM. Det finnes også lokale egyptiske begrep. Denne artikkelen vil bruke FGM da dette er betegnelsen de fleste internasjonale organisasjo-

nene bruker, derav blant annet Verdens Helseorganisasjon, WHO.⁵ Jeg vil bruke kvinnelig omskjæring der kvinner selv benytter denne betegnelsen.

Hva er FGM?

Det er store forskjeller i praksis og metode når det gjelder FGM. Det som kjennetegner alle er å kutte, prikke eller fjerne deler av kvinnens underliv. Alderen på jentene varierer også, alt fra babyer til tenårene avhengig av kultur og område, men det mest vanlige er mellom 4 og 8 år.⁶ Tidligere skilte en mellom to ulike klassifiseringer av FGM: Sunna- og faraoisk omskjæring, men nå er det vanligere å klassifisere FGM inn i tre ulike typer hvor den minst skadelige ofte blir kalt sunna omskjæring.⁷ Denne typen innebærer som regel å prikke klitoris uten å kutte noe bort. Sunna betyr tradisjon, og det trekkes i slike tilfeller ofte en parallell til profeten Muhammed. Neste type er klitoridektomi som går ut på å kutte bort hele, eller deler, av klitoris og ofte også de indre kjønnslepper. I Sudan blir dette kalt sunna, noe som viser tilbake til da en hadde to klassifikasjoner av FGM. Den siste, og mest drastiske typen er faraoisk omskjæring. Her kutter man bort alt eksternt i underlivet og syr igjen hvorpå en lar kun et lite hull være igjen til urinering og menstruasjon. Dersom hullet er meget lite, vil en gjenåpning være nødvendig før første samleie og ved fødsel.

Opprinnelse og utbredelse

En har ingen sikre kilder som helt eksakt kan si hvor FGM oppstod, om det var et gammelt afrikansk ritual som kom til Egypt, eller om det stammer fra faraoene.⁸ En grunn, som fremdeles spiller en stor rolle i dag, er at FGM ble brukt som en løsning for å minke kvinnes seksuelle lyst.⁹ Etter at de tre store frelsesreligionene fikk sitt inntog ble det lagt vekt på religiøse grunner for omskjæring, men det er viktig å vite at FGM ikke har sitt opphav i disse religionene og dermed ikke har noe med islam å gjøre. Dette kan vi se ved å vise til hvilke land som FGM er mest utbredt: FGM er ukjent i 80% av den islamske verden.¹⁰

Tallet på antall kvinner som er, og blir omskåret, er usikre. WHO beregner at mellom 100 og 140 millioner jentebarn og kvinner er omskåret i verden i dag, og at 3 millioner jentebarn hvert år risikerer å måtte gjennomgå praksisen i Afrika alene.¹¹ Det er praktisert i 28 afrikanske land hvorav Egypt er blant de land der praksisen er mest utbredt.¹² Undersøkelsen "Egyptian Demographic Health Survey" fra 2000 viste at 97 % av gifte kvinner i landet var omskåret.¹³ Denne prosentandelen sjokkerte og satte problematikken på dagsorden. Tall fra 2005 viste en nedgang, og andelen av kvinner mellom 15 og 45 år som var omskåret lå da på 95,8%.¹⁴

Kvinner

Det er mange ulike grunner for hvorfor kvinner omskjærer sine døtre. En må både se på den kulturelle konteksten samt hvilket samfunn kvinnen lever i. En av de mest vanlige grunnene er å skulle beskytte kvinnen mot sin "overdrevne seksuelle lyst", som mange tror kvinner vil utvikle dersom hun ikke blir omskåret.¹⁵ Dette henger sammen med kvinnens ærbarhet og beskjedenhet, som er viktige islamske verdier. Som tidligere påpekt har ikke omskjæring sitt opphav i islam, men mye av dets styrke ligger likevel innenfor religiøs tradisjon ved at folk selv legitimerer kvinnelig omskjæring med at det er Guds vilje. Mulighet for et godt ekteskap er også en kjent, og mye brukt forklaring. Unge jenter som ikke blir omskåret vil ikke bli gift da mannen ikke vil godkjenne henne som uomskåret hevdes det gjerne. Ofte blir det også hevdet at omskårede jenter vil passe bedre på sin jomfruelighet som er et krav for å bli gift mange steder.¹⁶ Andre forklarer omskjæring på grunnlag av god hygiene, hvor det arabiske ordet for omskjæring, *tahara*, altså renselse, kan spille inn.

Det viktigste aspektet ved kvinnelig omskjæring er at det er en tradisjon. Ofte vil en ikke sette spørsmålsteget ved en tradisjon. Mange kvinner filosoferer derfor ikke over hvorfor jentebarn skal bli omskåret, det er bare slik, noe artikkelen kommer nærmere tilbake til senere. Noen legger også vekt på at det er det patriarkalske samfunnet som legger til rette for kvinnelig omskjæring, at det blir brukt

som et redskap for å undertrykke kvinnen. Andre igjen legger vekt på den sterke rollen *kvinnen* har når det gjelder bestemmelser om barna skal bli omskåret eller ikke.¹⁷ Uansett grunn er det en bestemmelse familien gjør på vegne av barnet, hvor grunner for eller mot vil variere ettersom hvilken posisjon og oppvekst familiens medlemmer har hatt, og får.

Kvinnelig omskjæring på agendaen i Egypt

Fra 1950 og frem til 1980 var feminismen i Egypt i vekst.¹⁸ Ikke bare ble den mer organisert, men man begynte å diskutere temaer som før var regnet som tabu, deriblant klotridektomi. Kvinner, hovedsakelig fra den urbane middelklasse, skrev tekster om sin egen livssituasjon og angrep situasjonen kvinner levde under. En type feminisme som dominerte kan sies å være representert ved Nawal El-Sadaawi.¹⁹ I sine taler og bøker kjempet hun for kvinners politiske og seksuelle rettigheter, og angrep det hun kalte "det patriarkalske arabiske samfunn". El-Sadaawis bøker er ikke lenger sensurerte i hennes hjemland, men de var bannlyst i lang tid. I sin kamp mot FGM, som er hennes definisjon på praksisen, hevdet hun at tradisjonen vokste frem gjennom en utvikling som gikk over lengre tid.²⁰ Denne utviklingen førte til at én klasse styrer over en annen, der menn dominerer over kvinner både i staten og innad i familien. Dette gjennomstyrer hele samfunnet da familien er hjørnesteinen i slike patriarkalske klassesamfunn mener El-Sadaawi. Hun er selv omskåret som barn, og kjemper nå hardt for å opplyse folk om at denne tradisjonen verken kan legitimeres av religion, minke kvinners seksuelle lyst eller heve moralen blant kvinner. Utdannet som lege skriver hun om kvinners seksualitet, og om hvordan feiltolkninger og uvitenheten om kvinners kropp og psyke har ført til at samfunnet legitimerer FGM. Hennes budskap kan sees på som en type folkeopplysning om temaer som tidligere ikke har blitt berørt, og som i hennes øyne blitt lagt lokk på slik at det patriarkalske samfunnet kan opprettholdes. I hennes øyne er den pågående kampen mot FGM en kamp mot det patriarkalske samfunnet som helhet og den eneste måten å oppnå en total endring er å gjøre samfunnet mer likestilt.

Sadaawi representerer én type feminisme som fremdeles pågår. Den andre feministbølgen kom tydelig frem på 1970-tallet og var en del av den islamske oppvåkningen i Egypt på denne tiden.²¹ La oss først se på kvinnelig omskjæring slik det ble, og blir, legitimert innenfor islam. Det er i dag enighet blant religiøse lærde at kvinnelig omskjæring ikke har sitt opphav fra religion selv om mange som praktiserer omskjæring begrunner det med Guds vilje. På 1950-tallet kom det en *fatwa* som anbefalte, fra islamsk synspunkt, å omskjære jentebarn.²² En *fatwa* er en uttalelse fra en rettslærd. Den er ikke juridisk bindende, men den er moralsk forpliktende for de troende. Denne *fatwaen* gikk som følger: "Female circumcision is an Islamic practice

mentioned in the tradition of the Prophet, and sanctioned by Imams and Jurists, in spite of differences on whether it is a duty or a sunna. We support the practice as sunna and sanction it in view of its effect on attenuating the sexual desire in women and directing to the desirable moderation".²³ Sheikh Gad el-Haqq, daværende *sheikh* på al-Azhar universitet, la ned en lignende *fatwa* på 1990-tallet.²⁴

Miljøer som legitimerer kvinnelig omskjæring religiøst viser ofte til *sunna*. Med dette menes tradisjon etter Profeten Muhammed liv og lære.²⁵ Muslimske lærde utsteder *fatwaer* basert på denne tradisjonen. Det står ingenting i Koranen om kvinnelig omskjæring.²⁶ I *sunnaen* er det en dialog mellom Muhammed og Um Habibah som de fleste legger til grunn for å legitimere kvinnelig omskjæring innenfor islam.²⁷ Um Habibah var en omskjærer for kvinnelige slaver som hadde migrert med Profeten Muhammed til Medina. I dialogen mellom de to går det frem at kvinnelig omskjæring ikke er forbudt, men at skal gjøres med forsiktighet. Muhammed skal også ha sagt at omskjæring er *sunna* for menn og *makrumah* for kvinner, men det er ikke klart hva *makrumah* helt ordrett betyr, men en kan oversette det med en "ærbar handling".²⁸ De som legitimerer kvinnelig omskjæring med disse argumentene er enige at *hadithene* ikke er sterke. Likevel må de følges da de er en del av tradisjonen, og så lenge noe ikke er *forbudt* er det ingen grunn til ikke å praktisere det. Motargumentet, som også bygger på islam, hevder at Gud skapte mennesket perfekt. Hvorfor skal mennesket kutte bort noe som Gud skapte når det står i Koranen: "He perfected everything He created".²⁹ Den nåværende *sheikhen* på al-Azhar universitetet, Muhammed Sayyid al-Tantawi, har gått mot sin forgjenger i synspunktet på kvinnelig omskjæring.³⁰ Al-Tantawi støtter statens syn, at omskjæring av kvinner ikke kan legitimeres ut i fra islam. Det har altså skjedd en endring fra høyeste islamske hold i Egypt.

Fra 1970-tallet var det, som sagt, en islamsk oppvåkning i Egypt.³¹ Dette kom ikke frem kun ved politiske grupper, men også ved en økning av antall moskeer og deltakelse i moskeene, både av menn og kvinner. Et uttrykk for dette var økt slørbruk blant kvinner, mer religiøst innhold i media og et bredere fokus på religiøse temaer. Denne islamske oppvåkningen kom som en respons på hva mange muslimer så på som en sekularisering eller vestliggjøring av samfunnet, og de mente at de måtte undervise muslimer ikke bare i riktig utførelse av religiøse handlinger, men også i hvordan muslimer skulle organisere seg og oppføre seg i det daglige liv.³² Nederlaget mot Israel i 1967, hvor mange egyptere så på tapet som om Gud hadde forlatt Egypt, kan også ha vært en påvirkingsfaktor.³³

På denne tiden ble flere kvinner møteholdere for kvinner i moskeer, et sted som tidligere ble sett på som et mannsdominert område. Denne utviklingen ble kalt "moské-bevegelsen".³⁴ Moské-bevegelsens mål var å introdusere et

felles sett av normer eller standarder som hvert enkeltindivid kunne måle sine handlinger opp mot, om det så gjaldt arbeid, utdanning, hushold eller andre sosiale aktiviteter. I løpet av de siste tiårene ble det også opprettet flere religiøse skoler som motvekt til alle de sekulære, moderne egyptiske skolene.³⁵ Målet i disse skolene var å skape en islamsk bevissthet innenfor det pensum som allerede var satt av den egyptiske staten. En annen faktor ved denne islamske oppvåkningen var at flere islamske tekster, *fatwaer* og lignende, ble publisert. Dette gjorde islamsk lære mer mottakelig for majoriteten av befolkningen. Likeså bidro økt grad av lesekyndighet, urban mobilitet og media til at den "vanlige muslim" ble mer vant med å tolke doktriner enn tidligere.³⁶

På kvinnemøtene i moskeene var det mye snakk om valg. En av foreleserne, Hajja Faiza, snakket om at enhver muslim hadde et valg, og rett til å handle etter dette valget.³⁷ Dette reflekterte at diskursen liberal humanisme ble vevd sammen med religiøse argumenter i Egypt, spesielt blant overklassen. Men det skal sies at de ulike valgene Hajja la frem var bestemt av lærde meninger innenfor tidligere tradisjoner, og de skulle ligge som basis for ethvert valg. Når Hajja Faiza fikk spørsmål om kvinnelig omskjæring verken oppfordret eller motsa hun praksisen.³⁸ Hun resonerte seg frem til at *hadithen* som praksisen var basert på var svak. Kvinnelig omskjæring var dermed verken obligatorisk, anbefalt eller *sunna*, men i følge henne valgfritt.

Statens rolle og lovgivning

I Egypt gjenspeiler ikke nasjonal politikk lokale verdier eller konflikter. Både muslimer og koptisk kristne omskjærer sine døtre, og selv om det er motstand mot FGM i landet er praksisen fremdeles en norm. I en *Minister Decree* fra 1959 sto det at kun leger fikk utføre omskjæring, og at de som ble omskåret kun burde bli det delvis, altså ikke gjennomgå en fullstendig klitoridektomi.³⁹ Dette var kun et delvis forbud mot FGM og selv om den ikke minket antallet som ble omskåret, så kan den ha redusert antallet som gjennomgikk en mer alvorlig form av omskjæring.⁴⁰ I 1978 kom det et nytt *Minister Decree* om forbud mot å utføre kvinnelig omskjæring på statens sykehus, og et strengt forbud mot at *dayas*, tradisjonelle jordmødre, skulle få utføre kvinnelig omskjæring.⁴¹ I hvilken grad disse to proklamasjonene har blitt fulgt, og hvor mye de har påvirket folk i Egypt, er ikke blitt målt tilstrekkelig, men det sentrale er at det har vært en utvikling.

I 1981 ratifiserte Egypt "Convention for the Elimination of all forms of Discrimination Against Women" (CEDAW).⁴² Med dette måtte den egyptiske stat skrive rapporter om Egypts prosess for kjønnslikhet. Det som er slående er at FGM ikke ble nevnt i de to første rapportene. I 1990 mente staten at FGM var uvanlig og gradvis utdøende i Egypt.⁴³ Men i 1994 viste CNN et direkte-

sendt opptak av en ti år gammel jente som ble omskåret i Kairo.⁴⁴ Dette ledet til et sterkt søkelys fra media på praksisen, og førte til at den egyptiske stat ble tvunget til å ta et standpunkt angående FGM. Like etter visningen av CNN innslaget ble den egyptiske presidenten Hosni Mubarak intervjuet i Kairo om kvinnelig omskjæring. Et utdrag av intervjuet er illustrerende om statens manglende innsikt om praksisen: ”he [Hosni Mubarak] said that it does not happen, that it’s not legal in Egypt.”⁴⁵ Dette var i 1994, og som tidligere nevnt, fantes det ingen lov som forbød praksisen i sin helhet.

I 1996 kom det en ny bestemmelse som forbød praksisen dersom det ikke var medisinske årsaker for å utføre en omskjæring på jentebarnet. Problemet er at denne bestemmelsen ikke tok for seg utførelse av omskjæring i hjemmet.⁴⁶ Mange, deriblant medisinsk personell, som var for kvinnelig omskjæring prøvde å få en slik bestemmelse omgjort i rettssalen, men dette førte ikke frem. Uansett om en slik bestemmelse helt klart virket positivt var og er det ikke staten som avgjør om voksne omskjærer sine jentebarn. Dette hindrer voksne å ta barna til statlige sykehus. De fleste av omskjæringene av jenter i Egypt blir imidlertid gjort av ikke-statlige klinikker som tjener gode penger på dette i det skjulte, av tradisjonelle jordmødre og i noen tilfeller av frisører. Uansett vil slike bestemmelser fra statens side hjelpe aktivister og organisasjoner som kjemper mot FGM med rettslig støtte.

I juli 2007 ble all form for kvinnelig omskjæring i Egypt kriminalisert.⁴⁷ Dette inkluderte også medisinsk personell. Dette vil være med på å endre praksisen, men om det ikke skjer en holdningsendring blant befolkningen, vil det trolig ikke eliminere den.

Endring eller kontinuitet?

Som artikkelen er inne på vil informasjonsflyten, som er i vekst i landet, være med på å endre praksisen. To aspekter som ikke er belyst her, men som i stor grad er med på å påvirke bevissthet rundt kvinnelig omskjæring er utdanningsmønstre og befolkningsvekst. Spesielt den store befolkningsveksten i Egypt kan være med på å hindre informasjonsflyt. Staten klarer rett og slett ikke å nå ut til alle.

Det er en velkjent teori at FGM vil minke i hyppighet med økt utdanning av kvinner.⁴⁸ Det finnes nasjonale- og samfunnsbaserte studier i Egypt som viser at dette er tilfelle. De viser at det er en sammenheng mellom om en mor tar høyere utdanning og om hun velger å omskjære sin datter. Studiene viser videre at det ikke vil ha samme effekt om far tar høyere utdanning. Dette styrker argumentene til de som mener at FGM er en praksis som er utført av kvinner på kvinner/jentebarn. En kan argumentere for at FGM er vold og lemlesting av jentebarn, slik ordbruken sier, men hvordan vil kvinner selv reagere på andre som kritiserer en

tradisjon og kultur? Som tidligere påpekt er dette en praksis mange ikke reflekterer over da den er institusjonalisert i samfunnet. Omskjæring, som kulturell og historisk praksis, sier kanskje mer om de som støtter praksisen enn selve praksisen i seg selv hevder Elizabeth Heger Boyle.⁴⁹ Videre påpeker hun at nasjonale lover som forbyr FGM kan være nytteløse da staten ikke representerer folket. Høyst sannsynlig vil det dog nytte i det lange løp å påvirke individer til å reflektere over sin egen kultur og samfunn. Boyle viser til tall som viser at sannsynligheten for at en mor kommer til å omskjære sin datter synker med 15 % for hvert år med utdanning, og at kvinner som ikke har gått på universitetet har 5 ganger større sannsynlighet for å omskjære sin datter enn de som har gått på universitet.⁵⁰

Det har vært en utdanningsøkning for kvinner i Egypt, men dette har også ført til et opplysningsgap. Marie Bassili Assaad skriver at ”moderne” og urbane unge jenter i Egypt er uvitende om praksisen, og dette støttes opp ved undersøkelsen til Kathryn M. Yount som påpeker at det forventes at hyppigheten av omskjæring av kvinner vil synke i urbane familier, men også i familiehushold som er mer rike.⁵¹ Vi ser at både urbanisering og utdanning er faktorer som påvirker holdninger til FGM, men hvordan skal en kunne kontrollere urbanisering og kunne inkludere alle når befolkningsveksten er såpass stor?

En kan da tenke seg at det må skje en opplysningskampanje om kvinners seksuelle rettigheter og funksjon som må nå ut til hele befolkningen. Brede utdanningsmuligheter vil selvfølgelig her være viktig, men også fra andre hold, som for eksempel media og fra lokale religiøse grupper. Og som tidligere vist har det vært en utvikling i retning av større spredning av religiøst budskap til et bredere lag av befolkningen, og når det samtidig, fra øverste hold, har skjedd en holdningsendring angående FGM, vil dette sannsynligvis påvirke befolkningen på en annen måte enn kun gjennom utdanningsystemene.

FGM er i økende grad medikalisert i Egypt da mange leger støtter praksisen. Dette vises i en studie som sier at jenter har tre ganger større sjanse å bli omskåret av en lege enn hva deres mødre hadde.⁵² På den ene siden kan dette ha en positiv effekt da det høyst sannsynlig vil føre til færre komplikasjoner, men i bunn og grunn bør dette kritiseres da praksisen i seg selv er ulovlig.

En annen konklusjon en kan trekke er at det er en utviklingsprosess. Tradisjoner som er institusjonalisert i et samfunn krever en prosess heller enn et skifte over natten for å kunne endres. Det har vært en utvikling i Egypt de siste 50 årene, selv om prosentandelen på antall som blir omskåret i Egypt fremdeles er høy. Dette er en prosess som må gjennom mange stadier, og som artikkelen har vist er denne prosessen i gang.

Noter

- 1 Ellen Gruenbaum *Female Circumcision: An Anthropological Perspective*, s. 4
- 2 Ellen Gruenbaum *Female Circumcision: An Anthropological Perspective*, s. 4
- 3 Ellen Gruenbaum *Female Circumcision: An Anthropological Perspective*, s. 3
- 4 Elizabeth Heger Boyle *Female Genital Cutting-Cultural Conflict in the Global Community*, s. 25
- 5 <http://www.who.int/reproductivehealth/publications/fgm/en/index.html> (30.11.09)
- 6 Ellen Gruenbaum *Female Circumcision: An Anthropological Perspective*, s. 2
- 7 Ellen Gruenbaum *Female Circumcision: An Anthropological Perspective*, s. 2
- 8 Marie Bassili Assaad, *Female Circumcision in Egypt: Social Implications, Current Research and Prospects for Change*, s. 4
- 9 Mary Knight *Curing Cut or Ritual Mutilation?: Some remarks on the Practice of Female and Male Circumcision in Graeco-Roman Egypt*, s. 318
- 10 Daniel Gordon *Female Circumcision and Genital Operations in Egypt and the Sudan: A Dilemma for Medical Anthropology*, s. 8
- 11 <http://www.who.int/reproductivehealth/topics/fgm/prevalence/en/index.html> (27.01.10)
- 12 Ellen Gruenbaum *Female Circumcision: An Anthropological Perspective*, s. 7
- 13 <http://www.who.int/bulletin/volumes/86/4/07-042093/en/index.html#R3> (30.11.09)
- 14 <http://www.who.int/reproductivehealth/topics/fgm/prevalence/en/index.html> (30.11.09)
- 15 Marie Bassili Assaad, *Female Circumcision in Egypt: Social Implications, Current Research and Prospects for Change*, s. 5
- 16 Elizabeth Heger Boyle *Female Genital Cutting-Cultural Conflict in the Global Community*, s. 30
- 17 <http://nawalsaadawi.net/oldsite/articlesnawal/nawalarticles.htm> *Female Genital Mutilation* (30.11.09); Kathryn M. Yount, *Like Mother like Daughter? Female Genital Cutting in Minea, Egypt*, s. 338
- 18 Leila Ahmed *Women and Gender in Islam*, s. 214
- 19 Leila Ahmed *Women and Gender in Islam*, s. 215
- 20 <http://nawalsaadawi.net/oldsite/articlesnawal/nawalarticles.htm> *Female Genital Mutilation* (30.11.09)
- 21 Leila Ahmed *Women and Gender in Islam*, s. 216
- 22 <http://www.mtholyoke.edu/~ehtoddch/politics/religion.html> (30.11.09)
- 23 <http://www.mtholyoke.edu/~ehtoddch/politics/religion.html> (30.11.09)
- 24 Elizabeth Heger Boyle *Female Genital Cutting-Cultural Conflict in the Global Community*, s. 4
- 25 <http://www.quran.org/CIRCUMCISION.HTM#Religious> (30.11.09)
- 26 <http://www.quran.org/CIRCUMCISION.HTM#Religious> (30.11.09)
- 27 <http://www.quran.org/CIRCUMCISION.HTM#Religious> (30.11.09)
- 28 <http://www.quran.org/CIRCUMCISION.HTM#Religious> (30.11.09)
- 29 <http://www.quran.org/CIRCUMCISION.HTM#Religious> (30.11.09)
- 30 Saba Mahmood *Politics of Piety*, s. 85
- 31 Saba Mahmood *Politics of Piety*, s. 3
- 32 Saba Mahmood *Politics of Piety*, s. 3
- 33 Leila Ahmed *Women and Gender in Islam*, s. 217
- 34 Saba Mahmood *Politics of Piety*, s. 49
- 35 Saba Mahmood *Politics of Piety*, s. 55
- 36 Saba Mahmood *Politics of Piety*, s. 5
- 37 Saba Mahmood *Politics of Piety*, s. 85
- 38 Saba Mahmood *Politics of Piety*, s. 85
- 39 Marie Bassili Assaad, *Female Circumcision in Egypt: Social Implications, Current Research and Prospects for Change*, s. 5
- 40 Elizabeth Heger Boyle *Female Genital Cutting-Cultural Conflict in the Global Community*, s. 120
- 41 Marie Bassili Assaad, *Female Circumcision in Egypt: Social Implications, Current Research and Prospects for Change*, s. 5
- 42 Elizabeth Heger Boyle *Female Genital Cutting-Cultural Conflict in the Global Community*, s. 3
- 43 Elizabeth Heger Boyle *Female Genital Cutting-Cultural Conflict in the Global Community*, s. 3
- 44 Elizabeth Heger Boyle *Female Genital Cutting-Cultural Conflict in the Global Community*, s. 3
- 45 Elizabeth Heger Boyle *Female Genital Cutting-Cultural Conflict in the Global Community*, s. 3
- 46 http://www.un.org/Pubs/chronicle/2007/webArticles/072707_fgm.html (30.11.09)
- 47 http://www.un.org/Pubs/chronicle/2007/webArticles/072707_fgm.html (22.01.10)
- 48 Kathryn M. Yount, *Like Mother like Daughter? Female Genital Cutting in Minea, Egypt*, s. 338
- 49 Elizabeth Heger Boyle *Female Genital Cutting-Cultural Conflict in the Global Community*, s. 27
- 50 Elizabeth Heger Boyle *Female Genital Cutting-Cultural Conflict in the Global Community*, s. 146
- 51 Marie Bassili Assaad, *Female Circumcision in Egypt: Social Implications, Current Research and Prospects for Change*, s. 6; Kathryn M. Yount, *Like Mother like Daughter? Female Genital Cutting in Minea, Egypt*, s. 346
- 52 http://www.who.int/reproductive-health/publications/fgm/fgm_programmes_review.pdf s 26 (22.01.10)

Litteraturliste

Ahmed, Leila. *Women and Gender in Islam*. Yale University Press, 1992.

Assaad, Marie Bassili. "Female Circumcision in Egypt: Social Implications, Current Research and Prospects for Change" *J-store* 1980

Atiya, Nayra. *Khul- Khaal. Five Egyptian Women Tell Their Stories*. The American University in Cairo P, Kairo, 1984.

Boyle, Elizabeth Heger. *Female Genital Cutting- Cultural Conflict in the Global Community*. The John Hopkins UP, 2002.

Gordon, Daniel. "Female Circumcision and Genital Operations in Egypt and the Sudan: A Dilemma for Medical Anthropology" *J-store* 1991

Gruenbaum, Ellen. *Female Circumcision: An Anthropological Perspective*. The University of Pennsylvania Pr, 2000.

Mahmood, Saba. *Politics of Piety*. Princeton UP, New Jersey, 2005.

Nydell, Margaret K. *Understanding Arabs*. Intercultural Press, 2006.

Knight, Mary. "Curing Cut or Ritual Mutilation?: Some remarks on the Practice of Female and Male Circumcision in Graeco-Roman Egypt" *J-store* 2001

Yount, Kathryn M. "Like Mother like Daughter? Female Genital Cutting in Minea, Egypt" *J-store* 2002

Bulletin of the World Health Organization:

<http://www.who.int/bulletin/volumes/86/4/07-042093/en/index.html#R3> (28.01.10)

Controversy of Female Circumcision:
<http://www.mtholyoke.edu/~chtoddch/politics/religion.html> (28.01.10)

Data og statistikk om FGM fra Verdens Helseorganisasjon: <http://www.who.int/reproductivehealth/topics/fgm/prevalence/en/index.html>

Nawal El-Saadawis hjemmeside: <http://nawalsaadawi.net/oldsite/articlesnawal/nawalarticles.htm>(28.01.10)

Publikasjoner om FGM fra Verdens Helseorganisasjon: <http://www.who.int/reproductivehealth/publications/fgm/en/index.html> (28.01.10)

Quran.org: <http://www.quran.org/CIRCUMCISION.HTM#Religious> (28.01.10)

UN Chronicle Online Edition:http://www.un.org/Pubs/chronicle/2007/webArticles/072707_fgm.html (28.01.10)

Kulturell konflikt i USA:

ABORTSAKEN SOM POLITISK RESSURS FOR ”NEW RIGHT”

Eirik Hvinden Melstrøm, bachelor i historie, UiO

Borgerrettsbevegelsen på 1950- og 60-tallet og den samtidige bølgen av liberale lovgivninger og rettskjennelser førte med seg endringer som rørte ved sosialt fundamentale verdier i det amerikanske samfunnet. Resultatet ble oppvåkningen av en konservativ motbevegelse utover på 1970-tallet som kjempet mot det de oppfattet som et angrep på USAs moralske byggeklosser. Denne artikkelen behandler i hvilken grad den konservative grasrotas kamp mot abort påvirket fremveksten av ”New Right”, den nye konservative politiske bevegelsen i USA på 1970-tallet.

”New Right” var ikke en politisk organisasjon, det var en gruppe konservative politiske aktivister som under paraplyen ”New Right” skilte seg fra ”Old Right” ved å fokusere mer på abort-, familie- og seksualitetspolitikk. ”New Right”-bevegelsen fokuserte mer på kultur enn på økonomi, og forsvarte den patriarkalske familien samt strengt religiøse verdier.¹ President Nixon tok i bruk betegnelsen ”den tause majoriteten” om en potensiell velgermasse av amerikanere i sørstatene og midtvesten som på bekostning av sosiale endringer ønsket å opprettholde tradisjonelle konservative verdier.² Artikkelen fokuserer på i hvilken grad konservative enkeltsaksorganisasjoner på grasrotnivå vekket en latent konservativ bevissthet i ”den tause majoriteten”. Var abortsaken et ledd i en politisk organisering av konservative krefter på 1970-tallet? Kan det hevdes at abortstriden i realiteten omhandlet en av de mest fundamentale ideologiske problemstillingene i det amerikanske samfunnet: forholdet mellom mann og kvinne?

Innledningsvis er det nødvendig å skille konservative enkeltsaksorganisasjoner som Phyllis Schlaflys ”STOP-ERA” og Jerry Falwells ”Moral Majority”, fra den politiske flersaksbevegelsen ”New Right”. En distinksjon mellom enkeltsaksorganisasjonene er også nødvendig. Mens Schlafly organiserte konservative mot bestemte konstitusjonelle endringer var baptisten Falwell mer spesifikt organisator for den kristne grasrota. I artikkelen omtales også ”right-to-life”-bevegelsen, som er en fellesbetegnelse på abort-

motstanden på tvers av enkeltsaksorganisasjoner og ”New Right”.

Reaksjoner på Roe v. Wade

Høyesterettsavgjørelsen *Roe v. Wade* i 1973 skapte en bølge av reaksjoner angående kvinnens rett til abort. Dette bidro ifølge historikeren James T. Patterson til en polarisering av USA på linje med rase og klasse.³ Med en konstitusjonell begrunnelse i vern av kvinnens rett til privatliv ble all lovgivning som kriminaliserte abort avskaffet. Det er denne konstitusjonelle forankringen av kvinners rett til å ta abort som vekket de konservative grasrotbevegelsene. *Roe v. Wade* ble symbolet på det mange konservative kristne i USA anså som et forsøk på å legitimere massedrap av mennesker. Det som på den ene siden kan sees på som en liberal seier for feministene på venstresiden, kan på den annen side forstås som en årsak til mobilisering av konservative krefter på høyresiden. I hvilken grad denne motsetningen ga næring til den konservative mobiliseringen kalt ”New Right” kan beskues fra to ulike perspektiv, et ideologisk og et organisatorisk.

Det første omhandler ideologi. For å forstå hvordan *Roe v. Wade* kunne vekke ”den tause majoriteten” må man først forstå hvilken betydning abort har i det amerikanske samfunnet. Man må forstå hvor skoen trykte. Sosiologen James Davison Hunter hevdet i 1990 at det i USA pågikk

en kulturell krig. Hunters poeng er at tradisjonelle kulturelle ulikheter i det amerikanske samfunnet forsterkes og forbitres til åpne konflikter gjennom måten de fremstilles i media og i det offentlige. Resultatet blir at tradisjonelle kulturelle ulikheter blir til moderne kulturelle konflikter. Hunter påpeker at disse kulturelle konfliktene i USA siden 1960- og 70-årene har utspilt seg mellom protestanter, katolikker, jøder og mormonere på den ene siden, og sekulære på den andre.⁴ Konflikten mellom aborttilhengere og abortmotstandere på 1970-tallet ble en slik moderne kulturell konflikt.

Hva er det med abort som provoserer kristne konservative i USA? Til dette er det to aspekter. Det ene omhandler den etiske diskusjonen om fosterets livsrett. Det andre, og i denne sammenheng det betydelige, er relatert til abort som politikk. Statsviteren Rosalind P. Petchesky påpeker at abortpolitikk handler om mer enn bare debatten om fosterets rett til liv. Abort involverer fundamentale sosiale kategorier som seksualitet, familiestrukturer, forholdet mellom mann og kvinne og foreldre og barn, samt kvinners frigjøring og autonomi.⁵ Det blir derfor problematisk å omtale abort som en enkeltsak. Abort er del av en større konflikt mellom motstridende ideologier i USA. Det var nettopp derfor kampen mot abort var så viktig for konservative. Det var en kamp for opprettholdelsen av tradisjonelle kjønnsroller, heteroseksualitet og den patriarkalske kjernefamilien. *Roe v. Wade* ble ansett som et angrep på hele deres moralske livsførsel. Legalisering av abort representerte hva man mente var galt, til fordel for hva man mente var rett. Det ble kort sagt opplevd som et angrep på måten mange mennesker i USA levde livene sine. Hunter påpeker at striden ikke handlet om hvorvidt familien ville overleve eller gå til grunne, men heller familieinstitusjonens ideologiske betydning for hva som definerte USA.⁶ Å definere abort ble altså å definere hva det ville si å være fra USA.

Den liberale kvinnebevegelsen på 1970-tallet etterlyste nye definisjoner på hva det ville si å være mann og kvinne i det amerikanske samfunnet. Gjennom ERA (Equal Rights Amendment) kjempet de for kvinners konstitusjonelle rettigheter, tilgang til arbeidsmarkedet og mot kjønnsdiskriminering. En sentral kampsak var kvinners rett til abort. De mente at kvinnen som hjemmевærende husmor ikke gjenspeilte sin sanne identitet og sitt fulle potensial. De anså mannens dominans over kvinnen i den patriarkalske familien som hemmende for kvinnens frihet og man ønsket av den grunn en radikal reorganisering av familien. Det var nettopp fordi feminismen på denne måten utfordret den etablerte samfunnsstrukturen at reaksjonene ble så kraftige.⁷

Til angrep på de liberale

Hvis kvinnen fikk tilgang på abort var det hun som i realiteten fikk kontrollen over reproduksjonen i familien.

Mannens makt i familien ble dermed direkte truet. Når feministene kjempet for likhet mellom kvinner og menn mente derimot Phyllis Schlafly at man burde anerkjenne at menn og kvinner er ulike når det gjelder fysikk, moral og livsfilosofi, samt verdien av den tradisjonelle kvinnens rolle. I 1977 angrep Schlafly feministene i sin erklæring av "The Power of the Positive Woman":

It is self-evident to the Positive Woman that the female body with its baby-producing organs was not designed by a conspiracy of men but by the Devine Architect of the human race.⁸

Schlafly manifesterte med dette hvilke forpliktelser som svarer til kvinnens rolle i familien. Hun mente at verdien av det å være mor var det som definerte kvinners identitet. Å bli mor er kvinnens kall. Valget om å ta abort ble karakterisert som egoistisk. Ved å sette sitt eget liv foran barnets fornektet hun sin gudgitte skjebne, nemlig det å føde barn.⁹

Hvordan kunne Schlafly insistere på kvinnens tradisjonelle rolle i familien og samtidig legitimere sin egen offentlige politiske aktivisme? Legitimeringen av kvinners politiske rolle vokste frem av den tradisjonelle kjønnsideologien som Schlafly beskriver. Ved å føde mannens barn påtok hun seg et større ansvar. Hun var makten bak makten.¹⁰ Den tradisjonelle kvinnen var dermed en patriot og sivilisasjonens fremste beskytter. Hun hadde i siste instans ansvaret for å opprettholde det som var rett moral i USA.¹¹ Konsekvensen ble at venstresiden og aborttilhengere ble stempet som familiefjendtlige, umoralske og upatriotiske. Petchesky beskriver hvordan det konservative pro-familiefokuset innebar en genuin frykt for tap av privatlivets frihet.¹² Mange fryktet at den tradisjonelle patriarkalske familien, hvor mannen var overordnet kvinnen og barna, ville opphøre. Ved å fokusere på saker som gav inntrykk av å sette disse verdiene i fare, som abort, klarte "New Right" å legitimere en ideologi som av andre ble ansett som undertrykkende, spesielt overfor kvinner.¹³

"New Right" plasserte bevisst moralske merkelapper på politiske saker. Seksualitets- og familiepolitikk ble brukt til å knytte ulike politiske saker under en samlende paraply: moral.¹⁴ Historikeren William H. Chafe hevder at en av styrkene til "New Right" var fokuset på den tradisjonelle moralen. Dette innebar at "New Right" klarte å samle enkeltsaksorganisasjonene på grasrota rundt en felles tro på at det på venstresiden fantes en overordnet plan om å ødelegge alt som var godt og moralsk rett i USA.¹⁵ På denne måten skapte man et bilde av den liberale lovgivningen og de sosiale tendensene i USA på 1970-tallet som umoralske.

Den politiske forfatteren Alan Crawford går lenger enn Petchesky og Chafe i sin beskrivelse av "New Right". Han mener "New Right" anså abortlegalisering som et forsøk

fra venstresiden på å svekke familien ved å fjerne visse privilegier som holdt familien sammen. Crawford omtaler "New Right" som en reaksjonær bevegelse, hvis metoder innebar å latterliggjøre sine liberale fiender for å gjenvinne kulturell kontroll.¹⁶

Schlafllys kamp og organiseringens betydning

Det andre perspektivet på hvordan det kulturelle skillet i USA ga næring til fremveksten av "New Right" omhandler de konservative grasrotbevegelsenes organisering. Petchesky mener reaksjonen på legaliseringen av abort kan forstås som en sentral drivkraft for fremveksten av "New Right" og dens politiske makthunger på 1970-tallet.¹⁷ Det kan påstås at *Roe v. Wade* bidro til å akselerere mobiliseringen av den nye konservative høyresiden. Mens venstresiden tolket kvinners rett til privatliv som veien til personlig autonomi, konstruerte høyresiden en egen tolkning som fokuserte på kirkens, skolens og den patriarkalske familiens rett til beskyttelse og privatliv.¹⁸

Dette er bakteppet for en av de største kulturelle konflikten i USA på 1970-tallet: Kampen for og imot Equal Rights Amendment. Grunnlovstillegget ERA ble vedtatt i Kongressen i 1972 og understreket at rettigheter og forpliktelser overfor loven gjaldt likt for begge kjønn.¹⁹ For å ratifisere ERA måtte tre-fjerdedeler av delstatene godkjenne vedtaket innen en tidsramme på sju år. Abortstriden var som en del av kjønnsrollestriden selve nervepunktet for både tilhengere og motstandere av ERA.²⁰

På et tidspunkt da det republikanske partiet lå med brukket rygg som følge av Watergateskandalen og President Nixons avgang i 1974, øynet en katolsk og politisk konservativ "stay-at-home-mom" fra St. Louis, Illinois muligheten til å trekke partiet ytterligere mot høyre.²¹ Phyllis Schlafly ble en av de konservative grasrotbevegelsenes fremste organisatorer. Ved å fokusere på hvordan sosiale konsekvenser av ERA og *Roe v. Wade* kom til å påvirke amerikanske familier og deres hverdagsliv, skaffet Schlafly seg en bred politisk plattform og fikk raskt stor oppslutning. Tilhengerne av Schlaflys "STOP-ERA", som i 1975 endret navn til "Eagle Forum", hevdet ERA og legaliseringen av abort symboliserte et angrep på tradisjonell moral og tradisjonelle kjønnsroller. Den opprettet lokale kontorer som arbeidet for å forhindre delstatenes ratifisering av ERA. Tilhengerne var i hovedsak religiøse og gifte middelklassekvinner fra midtvesten og sørstatene. Det vokste frem det Hunter ville kalle en kulturell krig mellom konservative husmødre og urbane feminister. Historikeren Donald Critchlow hevder den fundamentale forskjellen mellom tilhengere og motstandere av ERA og abort nettopp var knyttet til deres ulike verdisyn og religiøse tro.²²

Schlaflly ble et nasjonalkjent symbol for den konservative grasrota. Hennes personrettede debattstil skapte furore og

var en verkebyll for feministene på venstresiden. Kanskje spesielt fordi hun var kvinne. Det kan hevdes at publisiteten rundt Schlafly bidro til å skape et bilde av Schlafly og "STOP-ERA" som en større og mer slagkraftig organisasjon enn hva som var realiteten.²³ På den annen side kan det hevdes at Schlaflys fokus på moralstandard, sosial stabilitet og tradisjonelle verdier i stor grad appellerte til svært mange amerikanere i "den tause majoriteten".²⁴ Men selv om tilslutningen var betydelig kan den beskrives som lite deltakende og aktivistisk. Poenget er at selv om Schlafly og "STOP-ERA" fikk stor tilslutning fra denne delen av befolkningen, betyr ikke det at tilslutningen direkte påvirket organiseringen av den konservative bevegelsen.

På tross av at Senatet i 1978 utvidet tidsgrensen for ratifisering av ERA ble ikke kravet om tre-fjerdedels delstatsflertall tilfredstilt. ERA ble endelig forkastet da fristen utløp i 1982.²⁵ Hvilken betydning hadde denne triumfen over ERA for "New Right"? Schlaflys kamp mot ERA ble forsøkt linket til fremveksten av "New Right", men faktum var at organisasjonen gjennom sitt avgrensede fokus på abort og familie beholdt en uavhengig identitet og forble en enkeltaksorganisasjon på grasrotnivå.²⁶ Dette er et argument for at Schlaflys kamp mot abort og ERA hadde liten betydning for fremveksten av "New Right" som politisk bevegelse, og understreker betydningen av skillet mellom enkeltaksbevegelser og det politisk flersaklige "New Right". På den annen side er det tydelig at grasrota, ved å portrettere Schlaflys som et nasjonalt og kulturelt ikon, samtidig aktiviserte en konservativ velgermasse som delte hennes syn på abort, familie og tradisjonelle kjønnsroller. Selv om Schlaflys organisering av grasrota ikke direkte ble inkorporert i den politiske organisering av "New Right" var hennes indirekte betydning for den konservative dreiningen av amerikansk politikk på slutten av 1970-tallet betydelig.

Jerry Falwell og "Moral Majority"

Den fundamentalistiske baptistpresten Jerry Falwell ønsket lenge å holde seg utenfor aktiv politisk virksomhet. Men *Roe v. Wade* provoserte den populære evangelisten fra Virginia og abortsaken ble et vendepunkt i Falwells politiske engasjement. Abort, ifølge Falwell, var et forsøk på å legitimere massedrap verden ikke hadde sett maken til. I 1979 opprettet han "Moral Majority", en grasrotorganisasjon som organiserte konservative kristne.²⁷ Organisasjonen representerte fire kjernemålsetninger: "pro-life" (antiabort), "pro-family", "pro-moral" og "pro-American".²⁸ Selv om Falwells "Moral Majority" og Schlaflys "Eagle Forum" begge var konservative grasrotbevegelser var de også svært ulike. "Moral Majority" var ikke like enkeltaksorientert. Falwell understrekte tydelig at organisasjonen var en politisk organisasjon. Det var ikke en religiøs organisasjon.²⁹

Professor i Nord-Amerikastudier Alf Tomas Tønnessen understreker hvordan Falwell og "New Right" delte po-

litiske standpunkter og samarbeidet om strategier i flere saker som abort, religion i skolen, pornografi og narkotika.³⁰ Dette er et argument for at "Moral Majority" i større grad enn "Eagle Forum" var en del av "New Right". Det var sentrale konservative krefter som arbeidet for å overtale Falwell til politisk engasjement under paraplyen "New Right". Tønnessen beskriver "Moral Majority" som en politisk lobby for "New Right".³¹ Det kan dermed påstås at organisasjonen gjennom sin tilknytning til "New Right" var mer enn en grasrotorganisasjon, og at Falwells organisering av konservative kristne direkte bidro til fremveksten av "New Right".

Petchesky hevder at de religiøse kreftene fungerte mer som en organisatorisk enn som ideologisk ressurs for "New Right". Selv om den konservative delen av den katolske kirken, de protestantiske kirkesamfunnene og "Moral Majority" eksisterte utenfor det partipolitiske systemet, bidro de gjennom sine institusjonelle nettverk til å gi høyresiden tilgang på en betydelig velgermasse. De var linken mellom "New Right" og "den tause majoriteten", mellom konservativ organisasjon og konservativ ideologi. Mange delte motstanden mot abort og de utgjorde dermed deler av "right-to-life"-bevegelsen, som av Petchesky karakteriseres som et massivt politisk verktøy for å mobilisere konservative velgere under nasjonale og lokale valg. Hun understreker at utnyttelse av "right-to-life"-bevegelsen var en av de viktigste kildene til politisk makt for "New Right" og senere Reagan.³² Dette understreker hvilken organisatorisk betydning antiabort som enkeltsak hadde for "New Right" på slutten av 1970-tallet.

Det finnes innvendinger mot denne fremstillingen av forholdet mellom "right-to-life"-bevegelsen og "New Right" som fruktbart for sistnevnte. Paul Weyrich, en sentral aktør i "New Right", hevder ingen enkeltsak i betydelig grad vekket de konservative kristne. På tross av at "New Right" gjentatte ganger forsøkte å få den kristne grasrota politisk interessert i abort- og familiepolitikk, hevder Weyrich at dette feilet. Engasjementet mot abort og ERA var utvilsomt tilstede, men mange ønsket å kjempe denne kampen lokalt. Det var ifølge Weyrich få ønsker om å bekjempe abort i føderale politiske systemet.³³

Høyesterettsavgjørelsen *Roe v. Wade* var avgjørende for at konservative kristne anså den føderale kampen mot abort som uønsket. De mente den eneste måten man kunne løse abortproblemet var å fokusere på rett oppdragelse av jentene i hjemmet.³⁴ Abort engasjerte altså "den tause majoriteten" men i større grad lokalt enn føderalt. Engasjementet forble i hjemmene. Dette er et argument for at motstanden mot abort ikke nådde frem som konservativ politisk sak og at den hadde liten betydning for fremveksten av "New Right".

Forble egentlig engasjementet i hjemmene? Tønnessen be-

skriver hvordan Richard Viguerie, en sentral aktør i "New Right", bidro til å organisere og finansiere bevegelsen ved å henvende seg direkte til "den tause majoriteten" via postkassene. Adresselister og brev med konservativ propaganda og forespørsler om pengebidrag ble brukt for å "selge" konservatisme direkte til det amerikanske folket.³⁵ Poenget er å vise at denne aktiviteten for "New Right" både var en kilde til økonomiske ressurser, samt en måte å nå frem med sitt konservative budskap til et betydelig antall amerikanske husstander. Informasjon om konsekvensene av abortlegaliseringen kan derfor ha bidratt indirekte til fremveksten av "New Right" ved at det vekket en konservativ bevissthet i "den tause majoriteten".

Når det gjelder "Moral Majority" hevder Critchlow at organisasjonens mobilisering i evangelisk kristne samfunn var begrenset til baptistkirkenes aktivitet i sørstatene.³⁶ Det var abortsaken og familiepolitikk som var Falwell og de konservative kristnes hovedfokus. "New Right" hadde andre og større politiske målsetninger enn abortsaken. At "New Right" skapte en større politisk plattform ved å forbinde abortpolitikk med andre politiske saker som miljø, velferd og borgerrettigheter skapte konflikter med "right-to-life"-bevegelsen.³⁷ Det var derfor betenkeligheter innenfor "New Right" med å binde seg for tett til de konservative grasrotbevegelsene.

Grasrotbevegelsene hadde på sin side også betenkeligheter med å binde seg for tett til "New Right". Det overordnede målet for disse bevegelsene var å nedkjempe abort, ikke å skape en homogen politisk organisasjon. Så lenge tilhengerne var imot abort brydde "right-to-life"-bevegelsen seg lite om deres politiske standpunkt i andre saker. For "New Right" var en slik enkeltsaksorientering utenkelig.³⁸ På den ene siden var det et fruktbart forhold; konsensus i abortsaken mobiliserte en omfattende konservativ velgermasse og påvirket fremveksten av høyresiden. På den annen side var "New Right" ikke interessert i å bli ansett utelukkende som en antiabortbevegelse. Abortmotstanderne var altså potensielt både en politisk ressurs og en trussel for fremveksten av "New Right".

Var abortsaken en politisk ressurs for "New Right"?

Reaksjonene på legaliseringen av abort i 1973 tydeliggjorde de politiske motsetningene i USA, samt bidro til å vekke en latent konservativ bevissthet blant kristne abortmotstandere i sørstatene og midtvesten. Ved bevisst å fokusere på det man hevdet ville være sosiale konsekvenser av abortlegalisering, klarte "New Right" å bevisstgjøre "den tause majoriteten" om at deres moralske definisjoner av familie og kjønnsroller nå ble utfordret av et "umoralsk" alternativ. Denne ideologiske bevisstgjøringen forsterket det politiske engasjementet i "den tause majoriteten" og bidro til mobiliseringen av konservative velgere og valget

av president Reagan. Med utgangspunkt i Hunters analyse av kulturelle konflikter i USA på 1960- og 70-tallet kan det konkluderes med at det snarere var "New Right" selv som akselererte abortkonflikten mellom høyre og venstre i USA, og ikke abortstriden som ga næring til fremveksten av "New Right".

Når det gjelder politisk organisering var abortsaken en begrenset ressurs for "New Right". Enkeltaksorganisasjonenes krav på selvstendighet la betydelige begrensninger på fremveksten av "New Right". Det er også verdt å påpeke hvordan "New Right" bare til en viss grad klarte å overføre abortmotstand fra grasrotpolitikk til "New Right"-politikk.

Abortstriden var ett ledd i mobiliseringen av konservative velgere i USA på 1970-tallet. Men de konservative stemmesedlene var grunnlagt i en konservativ bevissthet som var rotfestet i "den tause majoriteten" lenge før etableringen av "New Right". Min konklusjon er at bevegelsens suksess var å identifisere eksisterende kulturelle ulikheter mellom venstre og høyre i USA, for så å forsterke disse ulikhetene til konflikter som videre akselererte fremveksten av "New Right". På den måten er det mulig å hevde at fremveksten av "New Right", så vel som av begivenhetene mellom 1973 og 1980, også var basert på universelle og ideologiske problemstillinger om menn og kvinners rolle i det amerikanske samfunn og familieliv.

Noter

- 1 Tønnessen, *Conservatives for Change*, 3-4.
- 2 Patterson, *Grand Expectations*, 457.
- 3 Patterson, *Grand Expectations*, 715.
- 4 Hunter, *Culture Wars*, 34-39.
- 5 Petchesky, "Antiabortion, Antifeminism, and the Rise of the New Right", 210.
- 6 Hunter, *Culture Wars*, 177, 180-181.
- 7 Chafe, *The Unfinished Journey*, 414-15.
- 8 Schlafly, "The Power of the Positive Woman" i *Major Problems in American History since 1945*, 296-97.
- 9 Petchesky, "Antiabortion, Antifeminism, and the Rise of the New Right", 233.
- 10 Klatch, "Coalition and Conflict among Women of the New Right", 687.
- 11 Balmer "American Fundamentalism: The Ideal of Femininity", 59.
- 12 Petchesky, "Antiabortion, Antifeminism, and the Rise of the New Right", 222.
- 13 Petchesky, "Antiabortion, Antifeminism, and the Rise of the New Right", 224.
- 14 Petchesky, "Antiabortion, Antifeminism, and the Rise of the New Right", 221-22.
- 15 Chafe, *The Unfinished Journey*, 442.
- 16 Crawford, *Thunder on the Right*, 148-49.
- 17 Petchesky, "Antiabortion, Antifeminism, and the Rise of the New Right", 210.
- 18 Petchesky, "Antiabortion, Antifeminism, and the Rise of the New Right", 210.
- 19 Ninety-Second Congress, Equal Rights Amendment, U.S. Statutes at Large 86 (1972) i *Major Problems in American History since 1945*, 295.
- 20 Critchlow, *Phyllis Schlafly and grassroots conservatism*, 225.
- 21 Critchlow, *Phyllis Schlafly and grassroots conservatism*, 211.
- 22 Critchlow, *Phyllis Schlafly and grassroots conservatism*, 219-21.
- 23 Critchlow, *Phyllis Schlafly and grassroots conservatism*, 226-27.
- 24 Tønnessen, *Conservatives for Change*, 183.
- 25 Critchlow, *Phyllis Schlafly and grassroots conservatism*, 276-77.
- 26 Critchlow, *Phyllis Schlafly and grassroots conservatism*, 263.
- 27 Patterson, *Restless Giant*, 138-39.
- 28 Tønnessen, *Conservatives for Change*, 193.
- 29 Patterson, *Restless Giant*, 139.
- 30 Tønnessen, *Conservatives for Change*, 190-91.

- 31 Tønnessen, *Conservatives for Change*, 193.
- 32 Petchesky, "Antiabortion, Antifeminism, and the Rise of the New Right", 212-13.
- 33 Tønnessen, *Conservatives for Change*, 183.
- 34 Tønnessen, *Conservatives for Change*, 183.
- 35 Tønnessen, *Conservatives for Change*, 56, 153.
- 36 Critchlow, *Phyllis Schlafly and grassroots conservatism*, 263-64.
- 37 Petchesky, "Antiabortion, Antifeminism, and the Rise of the New Right", 219.
- 38 Petchesky, "Antiabortion, Antifeminism, and the Rise of the New Right", 219.
- Petchesky, Rosalind Pollack. (1981) "Antiabortion, Antifeminism, and the Rise of the New Right" i *Feminist Studies*, vol. 7, No. 2, 1981, 206-246.
- Schlafly, Phyllis. "Power of the Positive Woman" i *Major Problems in American History since 1945*, (red.) Robert Griffith og Paula Baker, 3.utg. Boston: Houghton Mifflin, 2007.
- Tønnessen, Alf Tomas. (2008) *Conservatives for Change: How Richard Viguerie and Paul Weyrich Helped Organize, Fund and Empower the American Right Wing, 1964-1981*. Acta Humaniora 361. PhD-avhandling, Universitetet i Oslo.

Litteraturliste

- Balmer, Randall. (1994) "American Fundamentalism: The Ideal of Femininity" i *Fundamentalism and Gender*, (red.) John Stratton Hawley. New York: Oxford University Press.
- Chafe, William H. (2007) *The Unfinished Journey. America Since World War II*. 6.utg. New York: Oxford University Press.
- Crawford, Alan. (1980) *Thunder on the Right: The New Right and the Politics of Resentment*. 1.utg. New York: Pantheon Books.
- Critchlow, Donald T. (2005) *Phyllis Schlafly and grassroots conservatism: a woman's crusade*. 1.utg. New Jersey: Princeton University Press.
- Hunter, James Davison. (1991) *Culture wars: the struggle to define America*. 1.utg. New York: Basic Books.
- Klatch, Rebecca. (1988) "Coalition and Conflict among Women of the New Right", i *Signs*, vol. 13, No. 4, 1988, 671-694.
- Ninety-Second Congress, U.S. Statutes At Large 86. 1972. "Equal Rights Amendment" i *Major Problems in American History since 1945*, (red.) Robert Griffith og Paula Baker, 3.utg. Boston: Houghton Mifflin, 2007.
- Patterson, James T. (1996) *Grand Expectations: The United States, 1945-1974*. 1.utg. New York: Oxford University Press.
- Patterson, James T. (2005) *Restless Giant: The United States from Watergate to Bush v. Gore*. 1.utg. New York: Oxford University Press.

KJØNNSROLLER I DÉT GAMLE EGYPT

Reinert Skumsnes – Master of Arts frå Universitet i Bergen og Egyptologi frå The American University in Cairo

Kjønnsrollemønsteret i det gamle Egypt (ca.3000–30 f.v.t.) er eit tema som er gjort mykje forskning på opp gjennom tidene. Allereie i antikken skreiv Herodotus og Diodorus Siculus om særigne trekk ved rollemønsteret i det gamle Egypt. Trass i at ein i dag tviler på at rollene var så opp ned som Herodotus og Diodorus Siculus hevdar, er kjønn eit tema som sidan har danna grunnlag for mange publikasjonar, konferansar¹ og utstillingar² i den moderne egyptologien.³

Det første kjente arbeidet gjort i moderne tid knytt til kjønnsroller er artikkelen *The Condition of Women in Ancient Egypt* (1894) av Lysander Dickerman. Dickerman er sterkt prega av Herodotus og Diodorus Siculus og samliknar forholda i det gamle Egypt med andre antikke sivilisasjonar, spesielt den greske, og konkluderer med at kvinner i det gamle Egypt var likestilt med mannen på alle områder. Dessverre gjorde verdskrigar, økonomisk depresjon og dessutan lite samarbeidsvillige styresmakter i Egypt stagnasjon og nedgang i egyptologifaget uunngåeleg.

Først på 1960-talet endra dette seg og sosialhistoria byrja så smått å ta form. Døme frå denne perioden er *Marriage and Matromonial Property in Ancient Egypt* (1961) av Peter Pestman og *Brother-Sister and Father-Daughter Marriage in Ancient Egypt* (1962) av Russel Middleton. Pestmann sitt verk kan på mange måtar seiast å vera forut si tid. Dette er ei grundig analyse av skriftlege kjelder med fokus på ekteskap og fordelinga av eigedomar i forholdet mellom mann og kvinne. Interessant med Pestman er at han heile tida har fokus på tidsvariabelen i kjeldekorpuset.

Kring 1980 kan ein sei at egyptologifaget for alvor dreidde over frå dei lange og generelle linene med utgangspunkt i religiøs og politisk historie, til eit større fokus på sosiale strukturar. Ikkje berre byrja ein å fokusere på andre sider av samfunnet, som økonomiske og kulturelle fenomen, men også einskilde grupperingar i samfunnet. Ein ser i bøker som *Atlas of Ancient Egypt* (1984) av John Baines og Jaromir Málek, *Everyday life in Ancient Egypt* (1985) av

Allam Schafik og *The Family in the Eighteenth Dynasty of Egypt* (1989) av Sheila Whale, at blant anna kvinner har fått egne kapittel der desse si stode er skildra.

Tyngdepunktet for sjølve kvinneforskninga var utan tvil 1990-talet. Karakteristisk for denne litteraturen er eit utelukkande fokus på kvinner og deira posisjon i samfunnet. Slik eg ser det fekk arbeidet som Peter Pestman gjorde på 1960-talet stor tyding for litteraturen som vaks fram i dette tidsrommet.⁴ Faren ved denne litteraturen er at alle prøver å seie noko generelt om kvinner si rolle i det gamle Egypt. Til dømes hevdar fleire av desse å skrive om vanlege kvinner, medan kjeldetilfanget i stor grad representerer dei øvre sosiale lag med vekt på dei kongelege kvinnene. Ei anna velkjent problemstilling er at ein tillegg den egyptiske kulturen ein kontekst som høyrer heime i skrivaren si samtid snarare enn i det gamle Egypt. Av dei betre er boka til Gay Robins *Women in Ancient Egypt* (1993). Med utgangspunkt i publikasjonar og ry i fagmiljø er det liten tvil om at det er Robins som er autoriteten på fagfeltet.

Ved tusenårsskiftet skjer det nok ei endring. Formelt skjer det ein overgang frå kvinnehistorie til kjønns- og kvardagshistorie.⁵ Andre innfallsvinklar vert nytta og med innslag frå blant anna antropologi og sosiologi er faget vorte meir tverrfagleg. Dette tverrfaglege innslaget har resultert i at perspektivet er breiare enn før, og kjønn vert skildra på fleire måtar og ofte som del av eit større heile. Det ser dessutan ut som at det store fleirtalet av forskarar er gått vekk frå å skrive generell historie, og snarare tek utgangspunkt i

spesifikke studium knytt til individ, aktivitet, tid og stad. Eit klassisk døme på denne type forskning er boka *The life of Meresamun: A Temple Singer in Ancient Egypt* av Emily Teeter og Janet H. Johnson frå 2009.

I løpet av dei siste ti åra er dessutan menn og maskulinitet vorte eit eige felt innan kjønnsforskninga. Eit felt som av somme vert rekna som ei positiv motvekt til kvinneforskninga, medan andre hevdar ei slik forskning vil bringe attende den gamle oppfattinga av at menn sin historie representerer samfunnet i sin heilskap.⁶

Det komplekse ved å forstå kjønnsrollene i det gamle Egypt

Den store mengda litteratur tyder langt frå at egyptologar er samde om korleis kjønnsrollemønsteret var i det gamle Egypt. Lionel Casson forklarar den komplekse naturen til rollemønsteret:

The position of Egyptian women presents an anomaly. On the one hand, Egypt's society was typically male-dominated: the word of the man of the house was law, and a wife was in many ways her husband's chattel. On the other hand, Egyptian women enjoyed far more rights and privileges than in other lands, modern as well as ancient.⁷

Denne artikkelen har ingen ambisjonar om å klare opp i denne problemstillinga. Poenget er snarare å presentere korleis dagens egyptologar trur rollemønsteret var i det gamle Egypt samstundes som ein ser på kva som skapar den nemnte anomalien. Viktige spørsmål i den samanheng er: Korleis kan me skilja mellom kva som var ideal og kva som var realitet? Kven er det kjeldene representerer? Dessutan, kva veit me eigentleg om konteksten til kjeldene?

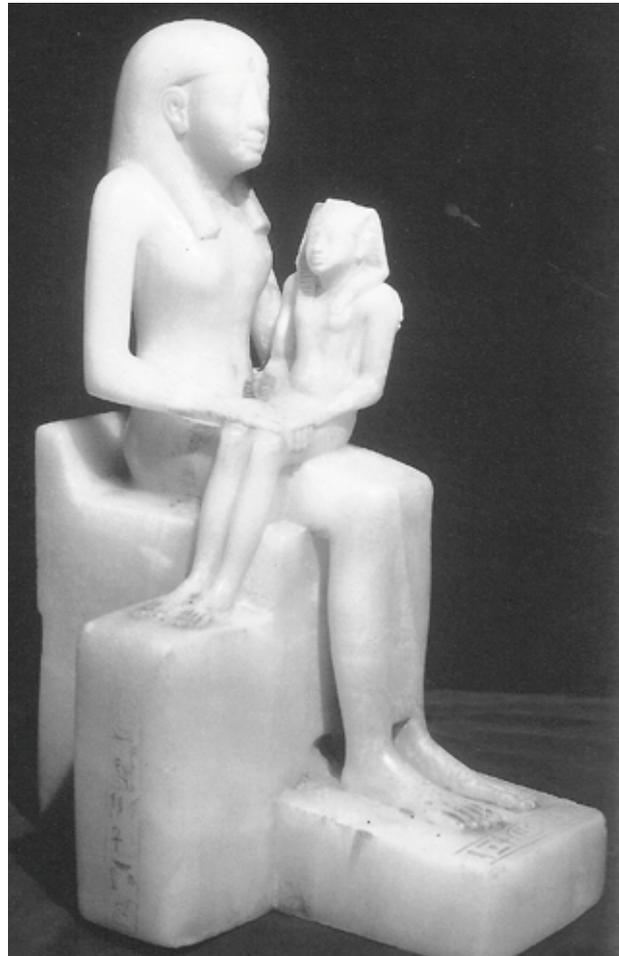
Idealet?

Rank creates its rules; A women is asked about her husband, a man is asked about his rank.⁸

Nokre av kjeldene gjev inntrykk av at kvinner ikkje hadde den same rolla i samfunnet som menn hadde. Menn var den dominante part og kvinner var mindre synlege i det offentlege rom. At kvinner i dei aller fleste tilfella vart gravlagde i menn sine gravkammer, være seg ektemann eller andre menn i familien, kan vera ein indikator på at kvinna var avhengig av mannen i dette livet så vel som i det neste. Elitekvinna si rolle var passiv og underkasta mannen, og ho var først og fremst kone og mor.

No var det ikkje slik at reproduksjon var kvinna si oppgåve aleine. Dette kjem til syne når Ani rådar den neste generas-

jon: "Take a wife while you're young, that she make a son for you; she should bear for you while you are youthful, it is proper to make people. Happy the man whose people are many, he is saluted on account of his progeny".⁹ Det er liten tvil om at denne typen råd har sitt utspring i at familien var kjernen og sikringsnettet i det egyptiske samfunnet.

Denne alabasterstatuen viser Pepi II på fanget til dronning Ankhnesmerira. Motivet har ein mytologisk bakgrunn, gjennom Isis som vernar av kongesonen Horus, og speglar såleis idealet for morsrolla. Statuen har objektnummer 39.119 ved Brooklyn Museum of Art i New York. Foto: Brooklyn Museum of Art

Alabasterstatuen av Pepi II (2278-2184 f.v.t.) sitjande på fanget til mor si, dronning Ankhnesmerira, gjev eit anna inntrykk av kvinna si rolle. Interessant ved denne statuen er at kongen er visst i mindre storleik enn dronningmora. Dette kan tyde på at denne kvinna var særskild akta og enten fungerte som regent for Pepi II som barn eller vart dyrka som gudinne etter sin død. Statuen har ei ideologisk tilknytning og kan sjåast som synonym med gudinna Isis som vernar av sonen Horus. På denne måten ser ein at det ikkje berre er reproduksjon, men også vern av familie, og i dette særskilde dømet vern av kongemakta, som var blant kvinner sine oppgåver.

Det er rimeleg sikkert at enkelte roller i samfunnet var

regulert etter kjønn. Til dømes hevdar egyptologar flest at administrasjon og i sær statsadministrasjon var mannen sitt domene.¹⁰ Ein slik påstand er derimot ikkje utan unntak, og skapar såleis rom for usemje rundt forståinga av kjønnsrollemønsteret. Eit av desse unntaka er kvinna Hatshepsut (1473-1458 f.v.t.) som regjerte som farao i nærare 20 år. Avbiletninga frå "det raude kapell" i Karnak visar kva som kan vera grunnen til standardoppfattinga om at kvinner ikkje hadde ei administrativ rolle. Denne avbiletninga visar til ein periode då to kongar regjerte samstundes, Hatshepsut føre og Thutmose III (1479-1425 f.v.t.) bak, og berre namnetrekk avslører at den eine av dei to i realiteten var ei kvinne. Egyptologar flest er samde om at dette må ha med den kongelege kutyme å gjere, og at rolla som farao var utelukkande maskulin.¹¹ Tilfellet Hatshepsut tyder såleis på at kvinner i enkelte tilfeller kunne fylle roller som i utgangspunktet var maskuline, men at spora i kjeldene kan vera vanskeleg å finne.

Dette bilete er frå "det raude kapell" i Karnak tempel, Luxor. Dette er å rekne som eit av bevisa for at dei to faraoar Hatshepsut og Thutmose III regjerte samstundes. At Hatshepsut var ei kvinne, men likevel framstilt som mann, viser kor kompleks det kan vera å forstå kjønnsrollemønsteret i det gamle Egypt. Foto: Reinert Skumsnes

Eit kjønnsrollemønster kan ein også lese ut av dei ikonografiske framstillingane i gravkammera til samfunnseliten. Kjønn kjem tydeleg fram ved forskjellar i aktivitetsnivå, klede, hudfarge og storleik. I motsetnad til kvinna utfører mannen ofte ein aktivitet, kjønnsorgan er ikkje synlege, huda er brun og personen er langt tydelegare enn andre i motivet. Mange egyptologar ser dette som ein indikasjon

på at kvinner difor var underlagt mannen, var eit seksuelt objekt og for det meste heldt seg i heimen, medan mannen var dominant og i større grad å finne utandørs i fysisk og offentlig utfolding.¹²

Nakht med familie i tradisjonelt fiske- og jaktmotiv. Kona er avbiletta passiv og i mindre storleiksorden i bakgrunnen av ektemannen. Borna er avbiletta i enda mindre storleiksorden, men speglar, forutan klede og hårfrisyrer, same kjønnsrollemønster som hos foreldra. Motivet er måla på murpuss i gravkammer 52 i el-Qurna, Luxor. Foto Reinert Skumsnes

Dei to fiske- og jaktmotiva visar derimot at den ikonografiske kutyme ikkje var statisk. Kona til Nakht er avbiletta i mindre storleiksorden, med lysare hudfarge, passiv - nærast berre som pynt, og til høgre kan ein sjå det eine brystet hennar. Kona til Menna er derimot avbiletta i meir eller mindre same storleiksorden som ektemannen, med same hudfarge og til venstre kan ein spore ein viss aktivitet. Det er spesielt interessant at dotter til Menna på venstre side er avbiletta medan ho strek seg ned i vatnet etter ein blome. At baa motiva stammar frå same tiårs periode, under Thutmose IV (1400-1390 f.v.t.),¹³ gjer det klart at ein ikkje berre bør vurdere variablar i tid, men også mellom stad, artistar og familiære tradisjonar. Dette er i tråd med Sheila Whale og Ann Macy Roth som hevdar at kvinner får ei meir framtrjedande rolle i dei ikonografiske framstillingane etter Hatshepsut.¹⁴

Menna med familie i tradisjonelt fiske- og jaktmotiv. Kona til Menna er avbiletta i meir eller mindre same storleiksorden som ektemannen, med same hudfarge og til venstre tyder dei løfta hendene på at også kvinna har ei aktiv rolle i motivet. Det er spesielt interessant at dotter til Menna, på venstre side, mellom beina til Menna, er avbiletta medan ho strekk seg ned i vatnet etter ein blome. Motivet er måla på murpuss i gravkammer 69 i el-Qurna, Luxor. Foto Reinert Skumsnes

Realiteten?

Denne endringa er ikkje berre å spore i dei ikonografiske framstillingane. Eg hevdar å spore denne same endringa i skriftlege kjelder som brev og rettsdokument.¹⁵ Under kan ein lese ein kort beskjed mellom mann og kvinne som kan tyde på at det var forskjell på kvinner, og at mannen sin dominans ikkje var absolutt.

Really, it was not in order that you might become blind to your wife that I took you aside and said, "You should see the things you've done[on behalf of(?) your wife]. You rebuffed me only to become deaf (i.e., indifferent) to this crime, which is Montu's¹⁶ abomination. See, I will make you aware of those adulterous acts that your [wife] has committed at your expense.

But she is not my wife! Were she my wife, she would cease uttering her words (charges?) and get out leaving the door open.¹⁷

Det er openlyst at det også må ha vore forskjell på menn. Korleis kan ein veta kva som var norma på menn og kvinner, og kva som ikkje var det? Den einaste måten me kan sei noko om dei to kjønna på er å trekkje fram aspekt som er i fleirtal samstundes som ein ikkje gløymer at me verken kjenner artistens intensjon eller den sosiale konteksten.

Tittelbruk er ei anna kjelde til rollemønsteret i samfunnet. Tittelen *nebet per* (husets frue) var mest vanleg under Mellomriket (2055-1650 f.v.t.), medan *ankh ent nuit* (fri kvinne) kom inn som ein ny og dominerande tittel i dei skriftlege kjeldene eg nemnde over under Det nye riket (1550-1069 f.v.t.). Mengda av kjelder kor kvinner har ein aktiv part aukar dessutan merkbar i dette tidsrommet. Altså kan ein tolke dette dit at kvinner fekk ei meir aktiv rolle samstundes som fokuset endrar seg frå heimen mot det offentlege rom. I den samanheng er det svært interessant å undre seg over om det i dette tidsrommet vart viktigare for kvinner, nettopp med utgangspunkt i den nye tittelen *ankh ent nuit*, å proklamere eige sjølvstende.

I am a free woman of the land of the Pharaoh. I brought up these eight servants of yours and gave them an outfit of everything (such) as is usually made for those in their station. But see, I am grown old, and see, they are not looking after me in my turn. Whoever of them has aided me, to him I will give <of> my property, (but) he who has not given to me, to him I will not give of my property.¹⁸

Rettar i høve til arv og eigedom ser dessutan ut til å ha vorte meir definerte under Det nye riket. Sitatet over er frå testamentet til kvinna Naunakhte. Testamentet gjev på mange måtar svar på kvifor familien var så viktig og

at kvinner, i likskap med menn, nytta eigedom til å løne dei av borna som sytte for foreldra når alderdomen gjorde det vanskeleg å klare seg sjølv. Forskjellen frå tidlegare er ein mogleg skriven regel som tvang mannen til å la felles eigedom kome kvinna til gode. Dette kjem til syne gjennom ekteskapskontraktar som sikra stoda til kvinna ved eventuelt dødsfall eller skilsmisse, og var mogleg ein konsekvens av forholda kvinner hadde levd under tidlegare. Av dei skriftlege dokumenta ser ein dessutan at både kjønn fungerte som skulda part, klagar, dommar og vitne i rettsaker. Kvinner kunne nytte seg av rettsystemet på lik line med menn, og det var sosialt tilhøyre snarare enn kjønn som var avgjerande for utfallet av ei høyring. Fleire egyptologar ser dei mektige kongelege kvinnene tidleg i dynasti 18 (1550-1295 f.v.t.) som ei katalysator for auka kvinneleg sjølvstende og at kvinner sine rettar vart sett på dagsorden.¹⁹ Opprettinga av orakelkulten i same tidsrom, som ein alternativ rettsinstans for dei svake i samfunnet, er nok ein indikasjon på denne endringa.²⁰

What's this about the personnel of the [great] and noble necropolis [concerning whom] I wrote to you, saying, "Give them rations," that you haven't yet given them any? [As soon as my let]ter reaches you, you shall look for the grain which [I wrote you] about and give them rations from it. Don't make [...] complain to me again. Have them prepared [for] people [...] commission them. You know [...]. I am writing to inform [you ...].²¹

Sitatet over er frå eit brev skriven av kvinna Herere, som hadde ei leiande tempelrolle, til troppesjef Peseg. Som følge av sin stilling i tempelet er kvinna sannsynlegvis ansvarleg for kornmagasina i Medinet Habu. På grunn av uro i området er kvinna bekymra for at rasjonane til innbyggjarane i landsbyen Deir el-Medina ikkje kjem fram, og fortel difor troppesjefen i krasse ordelag at dette må han få gjort noko med. Brevet gjer det tydeleg at kvinner, om enn berre under særskilde omstende, kunne ha sjølvstendige roller i det offentlege rom.

Konklusjonen blir at faktorar som sosialt tilhøyre, ressursgrunnlag, den konkrete aktiviteten, kontaktnettverk og ambisjonar i mange tilfeller var viktigare enn kjønn. Dette tyder at det egyptiske rollemønsteret var prega av tendensar og kutyme, snarare enn ei konsekvent utestenging av kvinner fra visse samfunns- og arbeidsområder. Såleis forstår ein at ein ikkje kan snakke om kjønn som to homogene grupper, men snarare må dele dei to opp i mange undergrupper der dei to kjønna kryssar over kvarandre med dei nemnte faktorane som viktigaste føresetnad.²²

Noter

- 1 *Women in the Ancient Near East* – (Providence (New York), USA 1987), *Gender and Sex in Ancient Egypt* – (Swansea, England 2008), og *Hatshepsut and Gender* – (Ben-Gurion, Israel 2008)
- 2 *Nofret – Die Schöne* (Hildesheim, München og Berlin, Tyskland), *The Royal Women of Amarna* (New York, USA), *Mistress of the House, Mistress of Heaven* – (Cincinnati (Ohio), USA), *Women and Gender in Ancient Egypt* – (Ann Arbor (Michigan), USA), *Reflections of Women in the New Kingdom: Ancient Egyptian Art from the British Museum* – (San Antonio (Texas), USA), og *Reflections of Women in Ancient Egypt* – (Swansea, England).
- 3 Jean-François Champollion (1790–1832) var den første egyptolog i moderne forstand. Han er spesielt kjent for dechiffereringa av hieroglyfane, og såleis leggje grunnlaget for eit studium av originale tekster frå det gamle Egypt.
- 4 Watterson 1991; Robins 1993; Tyldesley 1994; Capel and Markoe 1996; Lesko 1996; Wilfong 1997; Fischer 2000; Hawass 2000
- 5 McDowell 2001; Toivari-Viitala 2001; Meskell 2002; Janssen and Janssen 2007; Szpakowska 2008
- 6 Alberti 2006, 402–404
- 7 Casson 2001, 30
- 8 Lichtheim 2006, 140
- 9 Lichtheim 2006, 136
- 10 Baines and Eyre 1983, 81–85; Baines and Málek 1984, 204–205; Robins 1993, 111
- 11 Robins 1993, 50–51
- 12 Robins 2007, 74
- 13 Manniche 1987, 133–134
- 14 Roth 1999; Whale 1989
- 15 Skumsnes 2009
- 16 Montu assosierast ofte med Ra, Amun og Horus. Han var sol- og krigsgud og vart i all hovudsak dyrka i Øvre Egypt.
- 17 Ostraka Deir el-Medina 439 – Wente and Meltzer 1990
- 18 Papyrus Ashmolean Museum 1945.97 – Cerny 1945
- 19 Whale 1989, 241 ; Onstine 2005, 29; Sweeney 2008, 3; Skumsnes 2009, 114–117
- 20 Toivari-Viitala 2001, 167–168; Skumsnes 2009, 92–93
- 21 Late Ramesside Letter No. 38 – Wente and Meltzer 1990
- 22 Skumsnes 2009

Litteraturliste

- Alberti, Benjamin. 2006. Archaeology, Men, and Masculinity. In *Handbook of gender in Archaeology*, edited by S. M. Nelson. Oxford: AltaMira Press.
- Baines, John, and C.J. Eyre. 1983. Four notes on literacy. *GM* 61:65–96.
- Baines, John, and Jaromír Málek. 1984. *Atlas of Ancient Egypt*. Oxford: Equinox.
- Capel, Anne K., and Glenn E. Markoe. 1996. *Mistress of the House, Mistress of Heaven; Woman in ancient Egypt*. New York: Hudson Hills Press.
- Casson, Lionel. 2001. *Everyday Life in Ancient Egypt*. 2 ed. Baltimore: The John Hopkins University Press.

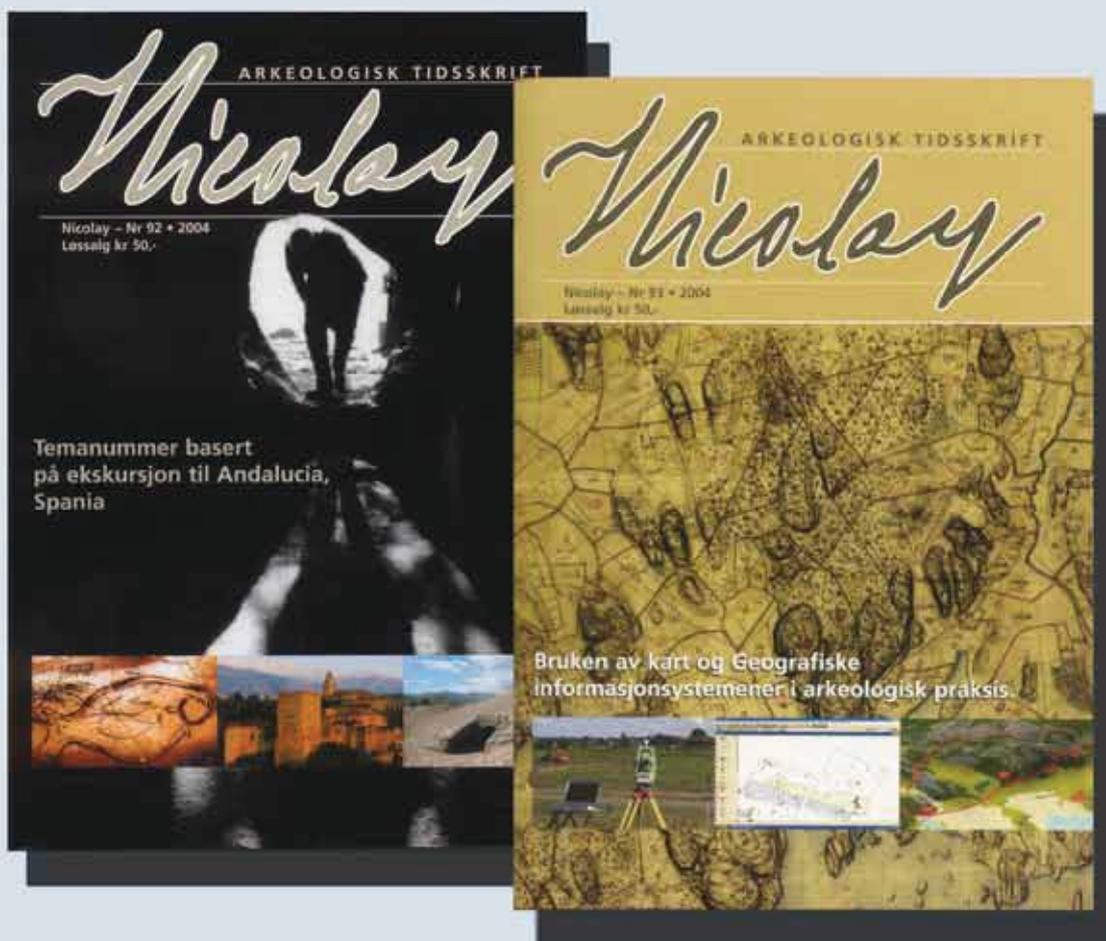
- Cerny, Jaroslav. 1945. The Will of Naunakhte and the Related Documents. *The Journal of Egyptian Archaeology* Vol. 31:29-53
- Fischer, Henry G. 2000. *Egyptian Women of the Old Kingdom and of the Heracleopolitan Period*. 2 ed. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Hawass, Zahi. 2000. *Silent Images; Women in Pharaonic Egypt*. Kairo: The American University in Cairo Press.
- Janssen, Rosalind M., and Jac. J. Janssen. 2007. *Growing up and Getting old in Ancient Egypt*. London: Golden House Publications.
- Lesko, Barbara S. 1996. *The Remarkable Women of Ancient Egypt*. Providence: B.C. Scribe Publications.
- Lichtheim, Miriam. 2006. *The New Kingdom*. 2 ed. 3 vols. Vol. 2, *Ancient Egyptian Literatur*. Los Angeles: University of California Press.
- Manniche, Lise. 1987. *The Tombs of the Nobles at Luxor*. Cairo: The American University in Cairo Press.
- McDowell, Andrea G. 2001. *Village life in Ancient Egypt*. 2 ed. New York: Oxford University Press Inc.
- Meskell, Lynn. 2002. *Private life in New Kingdom Egypt*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Onstine, Suzanne Lynn. 2005. *The Role of the Chantress in Ancient Egypt*. Oxford: Archaeopress.
- Robins, Gay. 1993. *Women in ancient Egypt*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- . 2007. *The Art of Ancient Egypt*. 2 ed. Kairo: The American University in Cairo Press.
- Roth, Ann Macy. 1999. The Absent Spouse: Patterns and Taboos in Egyptian Tomb Decoration. *Journal of the American Research Center in Egypt* 36:37-53.
- Skumsnes, Reinert. 2009. *Kvinner i det gamle Egypt – Ein komparativ studie*, [R.Skumsnes], Bergen.
- Sweeney, Deborah. 2008. *Doing a Man's Job? Hatshepsut and Gender*. In *Hatshepsut and Gender*. Ben-Gurion University, Israel.
- Szpakowska, Kasia. 2008. *Daily Life in Ancient Egypt: Recreating Lahun*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Toivari-Viitala, Jaana. 2001. *Women at Deir el-Medina*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Tyldesley, Joyce. 1994. *Daughter of Isis; Woman of Ancient Egypt* Middlesex: Penguin Books Ltd.
- Watterson, Barbara. 1991. *Women in ancient Egypt*. New York: St. Martin's Press.
- Wente, Edward Frank, and Edmund S. Meltzer. 1990. *Letters from ancient Egypt*. Atlanta, Ga.: Scholars Press.
- Whale, Sheila. 1989. *The Family in the eighteenth Dynasty of Egypt*. Sydney: The Australian Centre of Egyptology.
- Wilfong, Terry G. 1997. *Women and Gender in Ancient Egypt*. Ann Arbor: Kelsey Museum of Archaeology.

NICOLAY

er et tidsskrift utgitt av arkeologistudentene i Oslo siden 1967. Vi publiserer artikler skrevet av både arkeologistudenter og ferdigutdannede arkeologer. Temaene er varierende, men har tilknytning til arkeologifaget. Nicolay er kjent for å publisere både vitenskapelige og mer lettlesete artikler.

Vi gir ut 3 numre i året og et abonnement koster kr. 150,-

Nye numre av Nicolay kan også kjøpes enkeltvis på Akademika og Historisk museum for kr 50,-

Abonnement kan bestilles på vår hjemmeside:

www.nicolaytidsskrift.no

Rumble in the Jungle

ALEX CAPUS

Et spørsmål om tid

Ganesa Forlag, 2009 (org. 2007, oversatt av Kari Bolstad)

Et spørsmål om tid er en historisk roman basert på en sann historie fra opptakten til og begynnelsen av første verdenskrig. Handlingen strekker seg fra 1913 til 1916 og utspilles ved den store Tanganyikasjøen i Sentral-Afrika, hvor britiske, belgiske og tyske styrker kjemper om herredømme. Det er tyskerne som til å begynne med dominerer innsjøen, og i løpet av boken styrker de sin posisjon ytterligere ved å sjøsette det majestetiske dampskipet Götzen, ved siden av de to båtene de allerede har der. Skipet er blitt bygget i Tyskland, deretter demontert, fraktet ned til Sentral-Afrika, for så å bli bygget opp igjen der. Britene utfordrer tyskerne ved å sende av gårde en ekspedisjon fra England med to motorbåter. Disse blir fraktet hele, med skip og tog, og til slutt trukket av damptraktorer og okser gjennom jungelen det siste stykket. Etter å ha ligget en stund i skjul ved sjøkanten, setter britene så i gang strategiske overraskelsesangrep på de tyske båtene. Disse militære hendelsene danner bakteppet for fortellingen, mens det er de personlige opplevelsene til enkeltmennesker som Capus gir mest plass. Fra tysk side følger vi de tre verftsarbeidere som blir sendt til Afrika for å rekonstruere Götzen sammen med utkommanderte afrikanere. Til å begynne med, har de det ganske godt i det nye landet; de jobber på skipet på dagen og spiser god mat og drikker øl om kvelden i skuret til en av dem. Gradvis blir den militære situasjonen mer spent, inntil de selv blir utkommandert til soldattjeneste.

På engelsk side utspiller historien seg rundt den eksentriske offiseren Geoffrey Spicer Simson. Han ledet

den tidligere omtalte britiske ekspedisjonen. Selv om det her er en militær person vi følger, er også denne delen av historien først og fremst individorientert. Den britiske offiseren er naturligvis mer engasjert i krigen enn de tyske verftsarbeiderne, men det er med vekt på det personlige, og ikke det politiske. Han er henrykt over hvilke muligheter krigen gir for hans karriere, og gleder seg over det ærefulle og eventyrlige ved oppdraget han blir tildelt. Spicer Simsons person tar mye plass i boken, og dette trekker ikke ned. Han er et underholdende bidrag til fortellingen.

Men selv om de personlige historiene står i fokus, får man en ganske detaljert innføring i de militære hendelsene. Boken begir seg ikke ut på grundige årsaksforklaringer og drøftinger, noe man vel heller ikke kan forvente av en roman, den gir subjektive beskrivelser fra hver side av hendelsesforløpet. Capus' tanke er nok heller ikke å gjøre historien så forståelig, men å skildre noen ganske usedvanlige hendelser i verdenshistorien. Dog er han er ikke den første til å fortelle om disse. C.S. Forester skrev i 1935 romanen *The African Queen*, fritt basert på den samme historien, og denne ble også filmatisert i 1951. Av nyere dato er Giles Fodens bok *Mimi & Toutou Go Forth* fra 2004. Det Capus' bok bidrar med utover disse fremstillingene, er at han også forteller historien fra den tyske siden.

Capus skriver meget detaljert om både de militære operasjonene og det skips-tekniske arbeidet. Man får et klart inntrykk av at han har gjort en grundig research og historien hans virker

troverdig. Imidlertid svekkes historien tidvis av at det rett og slett blir for mye informasjon, noe som noen ganger gir replikker og brev et urealistisk preg. Når et brev hjem fyller 11 boksider og attpåtil påstås å ha vært skrevet i hastverk, må jeg innrømme at jeg stusser litt. Det kan heller ikke være vanlig å skrive halvlange replikkvekslinger i slike brev. Sjangermessig følte jeg også at boken noen ganger vinglet litt mellom dokumentar og roman i fremstillingsformen. Da blir det uklart om det er en av hovedpersonene eller en aural fortellerstemme som forteller historien. Ellers flyter fortellingen godt, og boken er meget lettlest. Jeg vil ikke kalle Alex Capus noen språkkunstner, men *Et spørsmål om tid* er allikevel morsom å lese, på grunn av den gode historien, og den spennende måten den er fortalt på.

*Henrik Melgaard Christensen
master i historie, UiO*

Nye idealer i eneveldets siste år

RED. JOHN PETER COLLETT OG ERNST BJERKE

Vekst gjennom kunnskap: Det Kongelige Selskap for Norges Vel 1809–1814

Unipub forlag, Oslo, 2009

Den 29. desember 2009 feiret Det Kongelige Selskap for Norges Vel sitt 200 års jubileum, og det er i denne forbindelse *Vekst gjennom kunnskap* er utgitt. Som tittelen sier, tar boka for seg de første årene av selskapets historie – det vil si de siste årene under det danske eneveldet. Helt til slutt følger et lite kapittel om organisasjonen i Norge etter 1814, samt en epilog om selskapets rolle i dagens Norge.

Vekst gjennom kunnskap gir en solid gjennomgang av selskapets første år, fra bakgrunnen i Napoleonkrigene og handelsblokaden, til universitets-saken og banksaken, før det ender ved Eidsvoll i 1814. På grunn av den brutte kontakten mellom Danmark og Norge, ble det klart hvor sårbart Norge egentlig var, i den enorme avhengigheten til Danmark. Uten den sentralstyrte ledelsen fra København, og den brutte kornimporten fra Danmark, var Norge nødt til å klare seg selv. Uten en egen sentraladministrasjon, bank eller industri, var Norge svært sårbart. Norge var på begynnelsen av 1800-tallet en fattig utpost, som eksporterte råvarer og importerte fedigvarer. Norges Vel tok i utgangspunkt sikte på å få en selvstendig norsk økonomi stablet på beina, slik at landet ville være mindre avhengig av utlandet, i tillegg til at de ville opplyse og utdanne allmuen, for å bedre folks levekår generelt, og som på sikt ville bli til det beste for Norge som helhet. Videre arbeidet selskapet for å gjøre Norge uavhengig av så vel import som eksport. Boka gjør grundig rede for hvem de sentrale aktørene var og hvordan de påvirket opprettelsen og organiseringen, samt hva deres motiver med selskapet var.

Bakgrunnen for selskapet var andre lignende, allerede eksisterende patriotiske selskaper, om enn av en mer lokal karakter. De viktigste her, og som Selskapet for Norges Vel så godt som var en avløser av, var Det Patriotiske Selskab for Aggershuus Stift og Det topographiske Selskab. Denne bakgrunnen gir også en pekepinn mot hva som var Norges Vels egentlige formål: Å arbeide for å fremme handel og industri i Norge, og på sikt gjøre landet helt selvforsynt. Naturvitenskap var i vinden på denne tiden, nettopp for å finne nye råmaterialer og kilder til materialer, samt å utvikle mer vitenskapelige metoder for å utnytte naturressursene bedre. Her kommer bokas tittel inn: Hensikten med selskapet var å utdanne og opplyse, slik at det kunne gagne Norges framgang og vekst. Tanken var at et godt utdannet individ ville tjene samfunnet bedre. Boka er ryddig og lett å finne fram i, hvert kapittel tar konsekvent for seg ett tema, hvor det blir lagt ut om de ulike interesseområdene for selskapets medlemmer: økonomi, kultur og folkeopplysning.

Boka har imidlertid også noen mangler. I kapitlet om begivenhetene i 1814 åpner forfatterne med å stille noen spennende spørsmål: Var den egentlige hensikten med selskapet å ikke bare gjøre Norge selvberget, men også å få landet inn i en union med Sverige? Dessverre vier forfatterne bare et par sider på å prøve å svare på det. Det er dessuten en kjent sak at grev Wedel, et av organisasjonens mest aktive medlemmer, ville få Norge ut av unionen med Danmark og inn i en union med Sverige, men forfatterne utforsker aldri denne problemstillingen

gen nærmere. Det er skrevet talløse bøker om hendelsene i 1814, men i en bok om Norges Vel, hvor så mange av de sentrale skikkelsene i disse begivenhetene var medlemmer, burde det bli viet mer plass til selskapets rolle i nettopp 1814.

Boka gir et godt innblikk i de tidlige årene i Norge på begynnelsen av 1800-tallet, men til tross for den grundige fremstillingen, blir boka aldri riktig spennende. Det er ingen tvil om at forfatterne sitter på mye kunnskap, men de lykkes ikke helt i å formidle dette på en engasjerende måte. Dette er stort sett en bok med faktaopplysninger på faktaopplysninger, mens det er lite med drøftinger. Boka gjør flittig bruk av illustrasjoner fra samtiden, noe som gjør det lettere å visualisere tiden det hele foregikk i, men samtidig gir det framstillingen et litt elementært og "skolebokaktig" preg. Dermed blir *Vekst gjennom kunnskap* først og fremst en bok for dem som vil ha et første innblikk i Selskapet for Norges Vels tidlige historie, men gir ikke så mye til de som ønsker å gå i dybden. Boka fungerer likevel greit for de som stifter bekjentskap med denne spennende organisasjonen for første gang, og den gir godt med bakgrunnsopplysninger.

*Mali Kristine Lunde,
masterstudent i historie, UiO*

ML-bevegelsen sett nedenfra

JON ROGNLIEN MED BIDRAG AV NIKOLAI BRANDAL
Den Store ml-boka – norsk maoisme sett nedenfra

Kagge Forlag, 2009

I de senere år har det stadig dukket opp nye bøker og debatter om den norske ml-bevegelsen, eller maoist-bevegelsen som forfatterne kaller den. Det toppet seg i 2003 da professor i statsvitenskap Bernt Hagtvedt i to kronikker i Dagbladet gikk til frontalangrep på de norske ml-erne og kom med beskyldninger om våpentrening og støtte til folkemordet i Kambodsja. Debatten resulterte i over 300 innlegg i ulike aviser, og ble til tider veldig krass. I kjølvannet av det som i ettertid har blitt hetende Hagtvedt-debatten ble Kaderprosjektet opprettet. Resultatet av dette prosjektet er *Den store ml-boka – Norsk maoisme sett nedenfra*, som kom ut på Kagge forlag høsten 2009 og er i hovedsak er skrevet av Jon Rognlien, med bidrag av Nikolai Brandal.

Boken fokuserer på de mange menige medlemmene i partiet, i motsetning til de fleste andre bøkene om den norske ml-bevegelsen hvor fokuset som regel er på fremtredende personer i AKP (m-l) eller organisasjoner knyttet til partiet. En annen forskjell fra andre utgivelser er at boken beveger seg utover ml-miljøet i Oslo, hvor bevegelsen hadde sitt tyngdepunkt. I boken får vi blant annet fortellinger fra ml-ere i Volda og Mo i Rana, ulike aspekter ved den norske ml-bevegelsen på 1960-, 70- og 80-tallet, samt et kapittel om bevegelsen i ulike europeiske land. Dette gjør at boken fremstår som nyskapende sammenlignet med tidligere utgivelser.

Ml-ere som frem til nå har vært relativt ukjente får endelig komme til ordet, og boken gir god plass til å la kildene snakke. Vi får også et helt annet

innblikk i hvordan dagliglivet utartet seg for de mange kadrene i ml-bevegelsen. Gjennom intervjuene som er gjengitt i boken får vi høre om alt fra absurde situasjoner til hendelser hvor ml-erne spilte en avgjørende positiv rolle, da særlig innenfor arbeidslivet hvor ml-erne hjalp til å bedre kårerne for arbeidere. I det hele tatt blir bildet av den norske ml-bevegelsen mer kompleks når man velger å gå ned til mikroplanet og se nærmere på konkrete situasjoner hvor ml-erne spilte en avgjørende rolle både i positiv og i negativ forstand. Dette bidrar til å utvide horisonten for vår forståelse av ml-bevegelsen som fenomen, og gir oss et bedre grunnlag til å forstå hvorfor så mange valgte å tre inn i de ulike ml-organisasjonene på 1960- og 70-tallet. Et av bokens desiderte høydepunkt er når vi får et lite innblikk i hvordan ml-barna opplevde å vokse opp med foreldre som var aktive ml-ere. Mange av disse ungene ble organiserte i pionergrupper hvor ungene skulle bli lært opp til å bli gode kommunister. Gjennom to intervjuer får vi et unikt innblikk i hvordan det var å vokse opp med foreldre som var ml-ere. Mange ting var likt som hos andre barn, men mye var og unikt. Et eksempel er at ungene på sommerleirene til AKP (m-l) ble lært opp til å kaste seg ned og skjule ansiktet hver gang det kom et småfly, fordi flyene angivelig drev med overvåking og registrering.

Boken tar også opp tråden fra Hagtvedtdebatten i 2003 og diskuterer hvorvidt ml-erne drev med våpentrening. Her kommer man ikke med noe særlig nytt om riktigheten i denne påstanden, men en analyse av hvor sann-

synlig det var at et revolusjonært parti drev med våpentrening. Ettersom det ikke har dukket opp noen nye opplysninger om dette siden Hagtvedtdebatten, føles denne delen av boken litt unødvendig. Det kan hevdes at kapitlet bidrar å belyse hvor vanskelig det er å finne ut av alt det hemmelige som foregikk i den norske ml-bevegelsen, men dette er på mange måter også behandlet i det siste kapitlet. Forfatterne har ved flere anledninger gitt uttrykk for at de har nok stoff til å lage et bind nummer to. Da gjelder det å kutte ned på det som kan kuttes, og dermed gi plass til annet og viktigere stoff.

Boken lider også litt av at målgruppen virker uklart. For å få full glede av boken forutsettes det at leseren har noenlunde god kunnskap om den norske ml-bevegelsen. Den lette og uformelle formen gir derimot gir inntrykk av at man ønsker å henvende seg til et bredt publikum som kanskje ikke vet noe særlig om ml-bevegelsen. Antageligvis passer boken best for dem som på et eller annet tidspunkt var i nedslagsfeltet til AKP (m-l). Allikevel, boken er morsom lesning og gir på en god måte et lite innblikk i hvor variert og den norske ml-bevegelsen var.

*Dan Roger Luneborg Kvilstad,
masterstudent i historie, UiO*

TOR IDAR LARSEN

Gladiator

Finn Thorsager – fra jagerpilot til flykaptein

E-forlag: Stokke, 2009

Tor Idar Larsen skriver om nordmannen og krigshelten Finn Thorsager. Den nå avdøde jagerpiloten var i kamp fra 9. april i Norge, og i England fra september 1941. Etter krigen jobbet han for SAS i en årrekke. Slik sett er personen Thorsager et lite innblikk i norsk fly- og krigshistorie. Forfatteren er en mastergradstudent i pedagogikk ved Høgskolen i Lillehammer, driver et nettsted om Spitfire jagerfly, og boken er hans debut.

Målgruppen for boken er ikke akademikere og seriøse studenter. Den er historien om en helt, og heltens handlinger. Larsens mål er å vekke interesse hos de fleste, men etter min mening fungerer det best for ungdom.

Minnene fra Thorsagers tid i krig og fred er skrevet ned, og Larsen har fått benytte seg av denne kilden. Memoarene er blitt gjennomgått og koblet til kilder fra britiske arkiver, for eksempel Thorsagers egne rapporter fra tiden i England. Disse elementene er innarbeidet i en fortelling. Jeg vil ikke kalle det historie, men fortelling, fordi:

Boken er ikke et forsøk på å skrive en biografi om Finn Thorsager. Den er heller ikke historisk korrekt og prøver heller ikke å være en historisk fakta-bok. Jeg har hele tiden forholdt meg til virkeligheten så godt det har latt seg gjøre og latt mine dramatiseringer ta form i forhold til hva som virkelig skjedde.¹

Hvordan fungerer så Larsens fortelling? Boken er lettlest og det er både en fordel og en ulempe. Fordelen er at

de fleste kan lese den og sette seg inn i handlingen. Ulempen er at det kan bli for mye ungdommelig språk.

Boken er følger gjennomgående to hovedstiler ved at Thorsager alltid er til stede gjennom sitater. Disse dramatiserer Larsen i etterkant. Fra episode til episode går man kronologisk gjennom Thorsagers liv og karriere, med hovedfokus på krigen. Som eksempler på dramatiseringen, kan jeg trekke frem tenkte samtaler med Thorsagers slekt, venner, kolleger, overordnede, samt skildringer av kamp og hvordan Thorsager tenkte og handlet i disse situasjonene. Dramatiseringene til Larsen har en tendens til å bli detaljerte og "virkelighetstro" med en mengde adjektiver og verb. Språket er som tidligere nevnt ungdommelig. Det minner mange ganger om en film, lite blir overlatt til fantasien. Måten dramatiseringene er skrevet på, gjør dem også veldig repetitive. Et eksempel på dette er at Thorsagers fornavn går igjen og igjen hele tiden.

Om en fokuserer på det mer seriøse i boken, er historien og memoarene til Finn Thorsager interessante. Jeg likte å lese Thorsager, han skriver godt der han får slippe til. Det er en sterk historie om tap, savn, heltemot og vilje til å stå på. Hans beskrivelser av 9. april, sett gjennom øynene til en jagerpilot stasjonert i Oslo-regionen, er spennende. Dette er et perspektiv jeg ikke har lest før, og det gir et bilde av det totale kaos som eksisterte og av hvordan noen få menn prøver å stagge en krigskjempe.

Til Larsens fordel inneholder boken mye faktaopplysninger. Det er ofte

faktabokser med informasjon om personer, hendelser og forskjellige typer maskiner. Han gir også et innblikk i hvordan Royal Air Force (RAF) fungerte og hvordan de jobbet. Han gir sågar en introduksjon i RAFs "stammespråk". På området om RAF og jagerflyene er jeg sikker på at Larsen har belegg for det han skriver om. Men, jeg synes det er lite hyggelig å se hvor han henter annet materiale: åtte av totalt 45 nevnte kilder stammer fra Wikipedia. Wikipedia er veldig hendig som en rask og uformell introduksjon til enkelte områder, men det er fremdeles et medium en bør se på med skepsis.

I sin helhet er jeg ikke imponert over boken, men det er jo ikke jeg som skal imponeres. Boken er skrevet for ungdom, med et ungdommelig språk. For ungdom vil den lette stilen og dramatiseringene fungere. For akademikere og historiestudenter finnes det andre, mer seriøse bøker om lignende emner.

*Hallvard Stangeland,
masterstudent i historie, UiO*

Noter

1 Larsen, *Gladiator*, s. 6

Forfatterinstruks

Redaksjonen ønsker velkommen alle bidrag som kan knyttes til historiefaget, skrevet av studenter, yrkeshistorikere eller andre.

Innsendte bidrag blir vurdert av redaksjonen, og vi vil gi tilbakemelding og råd om bearbeidelse, hvis det er nødvendig for publisering. Endelig manuskript må leveres via e-post. Bidragene kan være på norsk, svensk, dansk eller engelsk. Hvis bidragene er på svensk eller dansk må bidragsyter selv sørge for en forsvarlig korrekturlesning.

- Lengden på lengre artikler bør ikke overskride 10 normalsider (à 2300 tegn uten mellomrom, alt inkludert).
- Lengden på korttekster bør ikke overskride 6 normalsider.
- Lengden på bokmeldinger og debattinnlegg bør ikke overskride 4 normalsider.

Bidragene kan være både teoretiske eller empiriske. Kommentarer og debattinnlegg kan ta opp teoretiske og metodiske emner, synspunkter på ulike sider ved historiefaget, drøfting av strids-spørsmål av forskjellig art tilknyttet historiske emner eller historiestudiet i praksis.

Veiledning til bidragsytere

Bidraget må være skrevet i 12 punkts Times New Roman, 1 1/2 linjeavstand. Noter og litteraturliste plasseres nederst, med overskriftene: Noter og Litteraturliste. Bilder, tabeller eller diagrammer må sendes som egne dokument. Alt trykkes i sort/hvit. Det bør være minimum tre avsnitt pr. side, markert ved en linjes mellomrom, og minimum en underoverskrift pr. andre side. Boktitler og fremmedspråklige uttrykk og begreper skal i kursiv, eks. *ad hoc*. Sitater skal alltid markeres med anførselstegn. Sitater lengre enn tre linjer skal markeres med enkel linjeavstand, innrykk og skriftstørrelse 10.

Referanser i teksten settes som sluttnoter med forfatterens etternavn, (eventuelt forkortet) tittel, og eventuell sidehenvisning. Slik: Veiteberg, *Den norske plakaten*, s. 81-93.

Litteraturliste redigeres alfabetisk etter forfatterens etternavn og skal inneholde forfatterens/forfatterens navn, utgivelsesår i parentes, utgave, forlag og utgivelsessted.

Titler på publiserte bøker skal settes i kursiv, titler på artikler i samleverk eller tidsskrift skal settes i anførselstegn.

Eksempel på bok: Veiteberg, Jorunn. *Den norske plakaten*. Pax forlag, Oslo, 1998.

Eksempel på tidsskriftartikkel: Thaiss, Gustav. "The Conceptualization of Social Change Through Metaphor". I *Journal of Asian and African Studies*, Vol. XIII. Leiden, 1978.

Alle bidrag må inneholde tittel, forfatternavn samt faglig og etiske forsvarlige referanser i henhold til tekstens form og sjanger.

Vi oppfordrer alle til å skrive et kort sammendrag av artikkelen på maks en halv side. Sammendrag er ikke noe krav.

Har du spørsmål underveis i skriveprosessen, eller ønsker tilbakemelding før teksten er ferdig er vi hjelpelige. Henvend deg da til oss per telefon eller e-post.

Tekst eller spørsmål sendes til redaksjonen@fortid.no.

Bidragstere: *Kerstin Bornholdt*, stipendiat i historie, UiO; *Erling Sandmo*, professor i historie, UiO; *Brita Brenna*, førsteamanuensis i museologi, UiO; *Liv Thoring*, master i historie, UiO; *Hanne Line Hvalby*, masterstudent i historie, UiO; *Øystein I. Viken*, masterstudent i historie, UiO; *Gro Hagemann*, professor i historie, UiO; *Bjørn Bandlien*, Ph.D. i historie og førstebibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Oslo; *Per Ditlev Fredriksen*, førstelektor i arkeologi, UiO; *Ingeborg Guttormsgaard Engh*, masterstudent i historie, UiO; *Eirinn Larsen*, forsker II, UiO; *Dan Roger Lundeborg Kvilstad*, masterstudent i historie, UiO; *Mali Lunde*, masterstudent i historie, UiO; *Hallvard Stangeland*, masterstudent i historie, UiO; *Marie Nordberg*, Fil.Dr. forsker, Karlstads Univeristet; *Eirik H. Melstrøm*, bachelor i historie, UiO; *Reinert Skumsnes*, master of arts, UiB; *Henrik M. Christensen*, master i historie, UiO.

Vil du gi Fortid en framtid?

Fortid trenger skribenter som kan bidra med korttekster, lengre artikler og bokmeldinger

Vil du abonnere på Fortid?

Et vanlig abonnement koster kr. 200,- per kalenderår.

Studentabonnement: kr. 160,-. Institusjonsabonnement: kr. 400,-.

Send en e-post til redaksjonen@fortid.no

Kontakt oss på: redaksjonen@fortid.no

Spørsmål kan også rettes til: 930 87 155/482 61 829

Tema for nr. 2/2010: Norge og Vest-Europa

Dødligne for nr. 2/2010: 2.april, 2010

